

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Hlavný redaktor: prof. dr. Eugen Jóna

Výkonný redaktor: dr. Ladislav Dvonč

Redakčná rada: doc. dr. V. Blanár, dr. L. Dvonč, dr. G. Horák, dr. J. Horecký, prof. dr.
E. Jóna, dr. F. Miko, univ. prof. dr. E. Paulíny, dr. Š. Peciar, doc. dr. J. Ružička, univ.
prof. dr. J. Stanislav

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

OBSAH

Úvodom	— — — — —	3
Dvonč L., Trpné prídastie sloviess vzoru volať a rozumieť	— — — — —	6
Jóna E., Slovenský slovníkár Peter Tvrđý (1850—1935)	— — — — —	18

Diskusie

Miko F., K otázke vokatívu v spisovnej slovenčine	— — — — —	32
Oravec J., K otázke tzv. určovacích zámen	— — — — —	40
Dvonč L., O názvoch planét Merkúr a Pluto	— — — — —	48
Keder A., <i>Syčať</i> — <i>sičať</i>	— — — — —	53

Zprávy a posudky

Jégé v kritike a spomienkach. F. Miko	— — — — —	55
J. Bauer — R. Mrázek — S. Žaža, Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy II. J. Ružička	— — — — —	57

Rozličnosti

Vyvodit — dôvodit. F. Miko	— — — — —	60
Wroclav, či Vroclav? L. Dvonč	— — — — —	60
Ukarkať sa (si). M. Hayeková	— — — — —	61

Odpovede na listy

Poradiť sa s niekým a poradiť sa niekoho. G. Horák	— — — — —	62
Menovaný sa dokázal ako dobrý pracovník. G. Horák	— — — — —	63



Peter Tvrđý
(1850—1935)

Ústav slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied

SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Ročník 26, 1961

Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied Bratislava

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Hlavný redaktor: prof. dr. Eugen Jóna

Výkonný redaktor: dr. Ladislav Dvonč

Redakčná rada: doc. dr. V. Blanár, dr. L. Dvonč, dr. G. Horák, dr. J. Horecký, prof. dr.
E. Jóna, dr. F. Miko, univ. prof. dr. E. Pauliny, dr. Š. Peciar, doc. dr. J. Ružička, univ.
prof. dr. J. Stanislav

ÚVODOM

Do 26. ročníka vstupuje Slovenská reč v období, ktoré je pre našu spoločnosť začiatkom novej epochy našich dejín — epochy socialistickej. Víťazstvo socializmu v našom štáte, zakotvené v novej ústave Československej socialistickej republiky, znamená väčšiu účasť ľudových mäs v správe štátu, nový rozmach výroby, rozkvet vedy a techniky, umenia a literatúry, rozšírenie vzdelania, teda i jazykových poznatkov. Jazykoveda dostáva nové úlohy: pestovať spisovný jazyk tak, aby bol mocným nástrojom dorozumievania a pružným prostriedkom vyjadrovania myšlienok všetkých príslušníkov socialistickej spoločnosti.

Začiatok nového ročníka a zakončenie 25. ročníka Slovenskej reči je významný medzník aj v histórii tohto časopisu. Jeho začiatky úzko súvisia s postavením slovenčiny vo verejnom živote a s vydaním Pravidiel slovenského pravopisu r. 1931. Ako je známe, spisovná slovenčina po prvej svetovej vojne stala sa v Československej republike odrazu štátnym jazykom, používaným vo funkcii úradného jazyka vo všetkých oblastiach verejného života, v úlohe vyučovacieho jazyka na národných, stredných i vysokých školách, vo funkcii jazyka literatúry krásnej i odbornej a vo funkcii hovorovej reči vzdelancov. Na všetky tieto úlohy slovenčina nebola dostatočne pripravená. Preto niektorí jej používatelia siahali za českými slovami a tvarmi bez miery a slovenské a české tvary miešali neorganicky. Oficiálna štátna ideológia o jednotnom československom národe s československým jazykom v dvoch spisovných zneniach podporovala násilné pripodobňovanie slovenčiny češtine. Tento tlak vzbudil na Slovensku reakciu v zosilnenom separatistickom nacionalizme. V praktickej jazykovede sa tento smer prejavil v Slovenskej reči, „mesačníku pre záujmy spisovného jazyka,“ ako purizmus, ako zveličená snaha o jazykovú čistotu s protičeským zamierením.

Slovenská reč začala vychodiť v Košiciach z iniciatívy Miestneho odboru Matice slovenskej za redakcie Henricha Bartka a Antona Prídavka r.

1932—33, no druhým ročníkom stala sa orgánom Jazykového odboru Matice slovenskej v Martine. Odborná úroveň pôvodných článkov v prvých ročníkoch bola slabá, neskôršie sa postupne zvyšovala. Ale hlavnou úlohou Slovenskej reči v tých časoch bol boj proti skutočným a domnelým „barbarizmom“.

Purizmus takto napomáhal politický smer, ktorý viedol k rozbitiu Československej republiky. V oblasti jazykovej — popri správnych zásadoch — šírila často slabo odôvodnené poučky, príkazy a zákazy, ktorými ochudobňoval spisovný jazyk o potrebné výrazové prostriedky a tak spôsoboval vyjadrovacie ťažkosti. Zhrnutím a kodifikáciou puristických zásad mali byť Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940. Pri ich príprave puristi na čele s H. Bartkom dostali sa do sporu s univerzitnou pravopisnou komisiou, poverenou posúdiť Bartkov elaborát Pravidiel, a tým aj s vtedajším ministerstvom školstva a vedením Matice slovenskej. Takto sa i Slovenská reč dostala do krízy. Redakcia uprostred VII. ročníka prestala pracovať (r. 1939), takže časopis celý rok nevychodil. H. Bartek r. 1940 pokúsil sa vydávať nový podobný časopis s názvom Slovenský jazyk, ale bez úspechu. Bojovný purizmus r. 1939 stratil zmysel. Tak sa skončila prvá puristická etapa vo vývine časopisu Slovenská reč (ročník I—VII, 1932—1939).

Po ročnej prestávke nová redakcia pod vedením Antona Jánošíka dokončila najprv VII. ročník za rok 1939 (koncom júna 1940) a pokračovala vo vydávaní Slovenskej reči v Matici slovenskej. Ale časopis už nemal jednotnú líniu: popri článkoch, v ktorých sa uplatňovali puristické zásady, vychádzali tu i články s kritickým postojom k purizmu, založené na bohatom dokladovom materiáli. Toto obdobie v histórii Slovenskej reči za vojny je druhá etapa slovenského jazykového purizmu (VIII.—XI. ročník, 1940—44).

Po oslobodení redakcia v novom zložení pod vedením Eugena Jónu obnovila r. 1946 vydávanie Slovenskej reči; nejaký čas bola jediným jazykovým časopisom na Slovensku. Ale čoskoro štrukturalisticky orientovaní jazykovedci v čele s Eugenom Paulínyom založili v Bratislave nový časopis — Slovo a tvar (1947—50). V Slovenskej reči v tomto období vychádzali príspevky založené zväčša na tradičných zásadách jazykovednej práce bez puristických tendencií, ale s prihliadnutím k novým lingvistikým smerom. Po r. 1948 vyšli tu i prvé články o sovietskej jazykovede (XII.—XV. ročník, 1946—50).

Po reorganizácii Matice slovenskej a jazykovedných časopisov r. 1950 časopis Slovo a tvar prestal vychádzať a redakcia Slovenskej reči prešla z Martina do Bratislavy. Pod vedením Štefana Peciara stala sa „mesačníkom pre školu a prax“. V tomto období sa pripravovalo štúdiami v Slovenskej reči nové vydanie Pravidiel slovenského pravopisu r. 1953. Okrem

príspevkov z praktickej jazykovedy a z metodiky vyučovania materinského jazyka na strednej škole vychádzali tu články sústavne informujúce o marxistickej jazykovede podľa výsledkov sovietskej diskusie r. 1950 a pôvodné štúdie vychádzajúce ideologicky a metodologicky z dialektického a historického materializmu (XVI.—XVIII. ročník, 1951—53).

R. 1954 Slovenská reč sa stala „časopisom Slovenskej akadémie vied pre praktické otázky slovenskej jazykovedy“ a r. 1956 „časopisom Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka“, keďže Jazykovedný časopis prestal na istý čas vychodiť. Pod kolektívnym vedením Slovenská reč uverejňuje v tomto období teoretické štúdie i praktické články, skúmajúce zákonitosti vývinu i stav slovenčiny v duchu marxistickej jazykovedy, ako to vyžadovali potreby našej ľudovodemokratickej spoločnosti, budujúcej socializmus. (Podrobný prehľad jazykovednej práce u nás v odbore kultúry reči a štúdia spisovného jazyka priniesla Slovenská reč v jubilejných číslach r. 1960.)

Dokončenie dvadsiateho piateho ročníka Slovenskej reči je pre nás významné jubileum ako príležitosť nielen pre retrospektívny pohľad, ale i z hľadiska budúcich úloh slovenskej jazykovedy v oblasti kultúry reči v socialistickej epoche.

Nateraz možno predvídať, že spisovné jazyky socialistických národov budú mať v tejto epoche mnohonásobne významnejšie úlohy ako v predchádzajúcich obdobiach. Proti nárečovej rozdrobenosti ako pozostatku z čias feudalizmu, proti tendenciám k triednej exkluzívnosti spisovného jazyka, najmä jeho pravopisu za kapitalizmu, našu dobu vyznačuje smerovanie k jednotnému spisovnému jazyku ako dorozumievaciemu prostriedku všetkých vrstiev spoločnosti. Do tohto spoločného jazyka postupne splynú jednotlivé krajové nárečia. Účasť najširších vrstiev obyvateľstva na správe štátu, na vedení hospodárskej a kultúrnej výstavby rozšíri počet aktívnych používateľov spisovného jazyka. Potreba presného myslenia a rýchleho dorozumievania pri práci na jednej strane zväčší požiadavky na jazykovú výchovu v národnom jazyku. Ale potreba spolupráce a dorozumievania Čechov a Slovákov v spoločnom štáte zväčší aj požiadavky na hlbšie poznávanie druhého štátneho jazyka, pre nás češtiny. Spolupráca medzi socialistickými štátmi vyžaduje si poznanie medzinárodného dorozumievacieho jazyka v táboře socializmu — ruštiny. Je prirodzené, že v týchto pomeroch jednotlivé národné jazyky sa budú zbližovať a bolo by nerozumné tomuto vzájomnému zbližovaniu zabráňovať.

Úlohou jazykovedcov bude študovať teoretické problémy ďalšieho vývoja spisovného jazyka a zostavovať praktické jazykové príručky, ktoré by prispeli k rozvoju jazykovej kultúry našej spoločnosti. V tejto práci bude mať dôležitú účasť i náš časopis.

• TRPNÉ PRÍČASTIE SLOVIES VZORU VOLAŤ A ROZUMIEŤ

Ladisláv Dvonč

Trpné príčastie sa v spisovnej slovenčine tvorí príponou *-ný* (resp. jej variantom *-ený*) alebo príponou *-tý*. Slovesá niektorých vzorov majú trpné príčastie na *-ný*, iné majú príponu *-tý*; pri slovesách vzoru *brať* sú dvojtvary (napr. *rozodrať*: *rozodraný/rozodratý*).

V doterajšej našej gramatickej literatúre je úplná zhoda v tom, že v spisovnej slovenčine pri slovesách vzoru *volať* sa tvorí trpné príčastie príponou *-ný*. Tak E. Paulíny,¹ ktorý podľa J. Ružičku² túto otázku spracoval najúplnejšie, uvádza, že príponou *-tý* tvoria trpné príčastie slovesá vzoru *biť*, prevažná väčšina sloves vzoru *hriať*, *padnúť*, *začať*, *umrieť*, *minúť*, *stáť* a že slovesá vzoru *brať* tvoria tento slovesný tvar oboma príponami, teda príponami *-ný* a *-tý*. „Ostatné slovesá“ hovorí ďalej Paulíny, „tvoria pasívne participium sufixom *-n-*“. O prípone *-ný* hovorí pri slovesách vzoru *volať* aj iné gramatické príručky, napr. gramatika J. Orlovského a L. Aranya,³ B. Letza,⁴ E. Paulínyho — J. Ružičku — J. Štolca,⁵ ako aj jednotlivé školské učebnice z ostatných rokov. Najnovšie *Pravidlá slovenského pravopisu* z r. 1953,⁶ ktoré otázke tvorenia trpného príčastia venujú väčšiu pozornosť než predchádzajúce Pravidlá z r. 1940, preberajú vlastne spracovanie z cit. príručky E. Paulínyho o slovenskom časovaní.

Na základe živého jazykového materiálu zo všetkých oblastí používania nášho spisovného jazyka v jeho písanej podobe možno ukázať, že situácia nie je taká jednoduchá, ako ju ukazujú doterajšie gramatické príručky a Pravidlá slovenského pravopisu. Pri slovesách vzoru *volať* tvorí sa totiž trpné príčastie, ako to ukážeme ďalej, aj príponou *-tý*. Svoj rozbor opierame jednak o materiál pre Slovník slovenského jazyka, ktorý je v Ústave slovenského jazyka SAV, jednak o vlastné excerpty.

Trpné príčastie s príponou *-tý* sa nevyskytuje pri všetkých slovesách

¹ E. Paulíny, *Slovenské časovanie*, Bratislava 1949.

² J. Ružička, *O tvorení trpného príčastia*, SR XVIII, 1952/1953, 176. Ružička sa v tejto štúdii sústreďuje na zistenie správnosti náhľadu, že popri prípone *-ný* a *-tý* máme aj príponu *-ený* (hovori o nej napr. B. Letz). Pokiaľ ide o pomer tvarov na *-ný* a *-tý*, Ružička preberá určenie E. Paulínyho.

³ J. Orlovský — L. Arany, *Gramatika jazyka slovenského*, Bratislava 1946, 205.

⁴ B. Letz, *Gramatika slovenského jazyka*, Bratislava 1950, 358.

⁵ E. Paulíny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika*, 3. vyd., Martin 1955, 257.

⁶ *Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom*, Bratislava 1953, 94—95; zrevid. vyd. 1957, 101.

vzoru *volať*, ale len pri niektorých, ktoré sa dajú celkom presne uviesť. Ide tu vlastne o dve skupiny slovies.

A. Trpné prídavné na *-tý* pri vzore *volať* majú slovesá *dohrať*, *nahrať*, *obohrať*, *odohrať*, *prehrať*, *prihrať*, *rozohrať*, *vyhrať*, *zahrať* a *zohrať*, teda slovesá, odvodené predponami od základného slovesa *hrať*.

Doklady na trpné prídavné týchto slovies na *-tý* môžeme ponajprv uviesť z našich spisovateľov staršej generácie, z klasikov našej literatúry.

Pri náhlivo *o d o h r a t o m* výstupe zanechala ich duchapritomnosť. (Vajanský) — Keď vidí, že je to všetko už *prehrať*é, modliť sa jej nebude. (Timrava) — Jeho hra je *prehrať*á. (Vajanský) — Ale ak jeho slová boli opravdivé, tak je nič nie *vyhrať*é. (Timrava) — Vyčkáva poštu, či donesie list o *vyhrať*o m žrebe. (Timrava) — ...všetko *neprehrať*é, máme ešte silu. (J. Kráľ)

Tvary na *-tý* používajú aj novší a súčasní slovenskí spisovatelia.

Lenže je to veľmi *o b o h r a t á* pesnička. (Zúbek) — Keď napr. po *prehrať*ej bitke pri Nikopole v Bulharsku r. 1396 chceli sa ho Turci zmocniť, ťažko ranený a v plnej výzbroji skočil do Dunaja. (Figuliová) — Svoju vec mal *prehrať*ú. (Sever) — Berka z Dubej sa však nenazdával, že boj je *prehrať*ý. (Zúbek) — Boj je *prehrať*ý vopred. (Rázus) — Po *prehrať*ých voľbách dochodia i účty od toho i onoho. (Rázus) — Vojnu o tálik mal *prehrať*ú. (Horák) — Zvady o *prehrať*é či *vyhrať*é zápalky nahrádzovali debaty o svete a politike. (Fr. Kráľ) — Vec je *prehrať*á. (Karvaš) — *Prehrať*á vojna spôsobila, že strieborné peniaze postahovali. (Bodický) — *prehrať*á borba (Jesenský) — Už to máme naisto *prehrať*é! (Gabaj) — Naša partia je dobre „*zohrať*á“. (Skalka) — Pionieri sú *zohrať*ejším celkom. (Gabaj) — S výrazovými prostriedkami nového, *neobohrať*ého nástroja. (Karvaš)

Ďalej môžeme uviesť doklady zo súčasnej dennej tlače.

Vo viacerých štátoch ešte nebude v tom termíne liga *dohrať*á. (Lud) — Predajná americká tlač spustila hneď na plné obrátky svoju starú, *obohrať*ú platňu. (Pravda) — Mnohé z týchto avizovaných skladieb sú rozhlasom *obohrať*é. (Práca) — Boj na *prehrať*ých pozíciách. (Pravda) — Prírodné kino Hrad: *Prehrať*á stávka. (Pravda, Práca) — Vyhlásili, že za *prehrať*ú vojnu treba zaplatiť. (Pravda) — To znamená spolu 28 kôl a v každom kole štyri súčasne *zohrať*é partie. (Lud) — Tým mal sťaženú úlohu Golonka, ktorý je s ním výborne *zohrať*ý. (Pravda) — *Nezohrať*é zápasy skresľujú situáciu. (Lud) — *Prehrať*ý život. (Práca)

Používanie tvarov na *-tý* pri uvedených slovesách potvrdzujú aj doklady z týždenníkov a mesačníkov, ako napr. Technických novín (TN), Kultúrneho života (KŽ), ABC pionierov atď.

Ak dieťa neprestane plakať, zapojí sa magnetofón s *nahrať*ou sériou uspávaniek. (TN) — Relácie, *nahrať*é na magnetofónový pás, sa okamžite odosieli do USA. (Rozhlas a televízia) — Tieto piesne boli *nahrať*é na zvukové pásy. (KŽ) — A odpoveď — prirodzene — niesla sa na dosť *obohrať*ej platni. (KŽ) — Budeme chodiť zbierať pánom lopty a oni nám dajú tie staré, *obohrať*é. (Štart) — Iskra Tatrasvit má *odohrať*ých najmenej zápasov.

(Čs. šport) — Zápas medzi zúčastnenými klubmi musí byť bezpodmienečne odohratý na určený termín. (Štart) — Prehľad odohratých hier v uplynulej sezóne. (Elán) — A. P. Čechov: Prehratá vec. (Rozhlas a televízia) — Texas znášal dôsledky prehratej vojny so Severom. (Dobrodružné romány) — Po prvej prehratej sade sa Dvořáková vzbopila. (Čs. šport) — Drobný vyhral prehratý zápas. (Štart) — Remizoval vyhraté, prehrával remízové partie. (KŽ) — Predtým bolo zvykom, že útočníci očakávali z rohu zahratú loptu. (Štart) — Tvorili zohratý kolektív. (Čs. šport) — Od rozohratej partie šachistu nemožno dostať. (Štart) — Medzi Prahou a Bratislavou letecky pendlovali zohratí ľudia. (KŽ) — Posledný zápas Mitič—Cejnár zostal nedohratý. (Štart) — Nový termín neodohratého majstrovského zápasu hracia komisia určila na deň 25. V. 1957. (Štart) — Zvítazil nad ešte nerozohratým Drobným. (Štart) — Počet partii, zohratých za rok, ťažko odhadnúť. (Život)

Tvary na *-tý* môžeme ďalej doložiť z prekladov krásnej literatúry.

Spolu s týmto smútočným vlakom niesol sa Ruskom príznak prehratej vojny. (Katajev — Prídavok) — Vojna je prehratá. (Linna — Kaňová) — Vec je prehratá. Nech je prehratá! (Werfel — Spevák) — To by moja stávka nebola prehratá. (Verne—Sitniarsky) — Nuž vedzte, že desať prehratých bitiek neznamená toľko ako šesť mesiacov tyranie. (Guerrazzi — Pažitka) — Strasť, ktorú svojim žalostne prehratým hrdinstvom uvalil na polostrov, jej neskálila jeho lesk. (Feuchtwanger — Májková)

Tieto tvary nachádzame aj v odborných a vedeckých prácach, ako aj v popularizačnej literatúre.

Po každom odohratom zápase sa vždy naskytne príležitosť, aby sme hráčom predniesli teóriu taktickej hry. (Arkadijev) — Vojna bola prehratá. (Konstantinov — Truchlik) — Zahynul v močiach pri Moháči, keď r. 1526 utekal po prehratej bitke pred Turkami. (Veselé prechádzky) — Po prehratej vojne. (Škultéty) — Spôsobené dvoma prehratými vojnami. (Škultéty) — Vec uhorskej „suchej revolúcie“ bola týmto definitívne prehratá. (Rapant) — Musel sa uspokojiť len s určitou časťou prehratej sumy. (Iuridica Slovaca) — Prehratý mier bol východiskom pre druhú svetovú vojnu. (Pracovné námety) — Bez vydržania býva veľmi mnoho vyhratých, ale i prehratých pravôt. (Jančo) — Nové úspechy JRD budú ďalšou našou vyhratou bitkou. (I. celoštátny sjazd JRD) — V zahratom rade máme na dvoch miestach poltóny. (Valaštan—Dolinský) — Viac tu vykoná dobre zohratý celok. (Stráňai — Hefka) — Skúmame vlastný personál, s ktorým sme už zohratí. (Kapitoly z telesnej výchovy)

Podané doklady dostatočne preukazujú existenciu prípony *-tý* pri trpnom prídavku sloviess vzoru *volať*, a to od sloviess odvodených od slovesa *hrať* predponami.

Aj keď Pravidlá slovenského pravopisu v gramatickej časti nehovoria o tom, že by pri sloviess vzoru *volať* mohlo mať trpné prídavok príponu *-tý*, jednako nachádzame tvary trpného prídavku na *-tý* pri niektorých

slovesách tohto vzoru v samotných Pravidlách, v ich pravopisnom a gramatickom slovníku. Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953 (rovnako aj vydania z r. 1954 a 1957) uvádzajú v hesle *nahrať* tvary trpného prídavia *nahraný/nahratý* a v hesle *rozohrať* tvary trpného prídavia *rozohraný/rozohratý*. Toto iste nie je náhodné. Jazykový cit kázal autorom Pravidiel uviesť popri tvaroch *nahraný* a *rozohraný* aj celkom živé a bežné tvary *nahratý* a *rozohratý*.

Doterajší rozbor materiálu ukazuje, že pri slovesách *dohrať*, *nahrať* atď. v trpnom prídaví popri tvaroch na *-ný* sú aj tvary na *-tý*. Ďalej sa nám tu vynára otázka, ktorá prípona je bežnejšia, či sa skôr používa prípona *-ný* alebo prípona *-tý*, príp. či sú obidve prípony z hľadiska frekvencie rovnocenné. Frekvenciu trpného prídavia na *-ný* a *-tý* pri slovesách *dohrať*, *nahrať* atď. môžeme sledovať na materiáli Ústavu slovenského jazyka SAV, v ktorom máme doklady na tvary na *-ný* aj *-tý*. Pravda, výsledky porovnávania dokladov s príponou *-ný* a *-tý* musíme brať len ako približné vzhľadom na základný charakter excerptovaného materiálu (pre slovník, nie pre potreby gramatiky). Celkove možno povedať, že stav je pomerne vyrovnaný, t. j. tvary na *-ný* a *-tý* sa vyskytujú približne v rovnakom počte. Pri niektorých slovesách badať síce miernu prevahu tvarov na *-tý*, ale na základe tohto materiálu nemôžeme vysloviť pevný záver, že by pri týchto slovesách prípona *-tý* prevažovala.

Príklon k tvarom na *-tý* pri uvedených slovesách možno azda vykladať ako prejav expanzie prípony *-tý* v spisovnej slovenčine, resp. v slovenčine vôbec. B. L e t z⁷ napr. uvádza pri slovesách vzoru *trieť*, že v trpnom prídaví „dávame prednosť“ tvarom na *-tý* (napr. *tretý*, *mletý*, *prestretý*, *umretý*). Podobne aj J. S t a n í s l a v⁸ hovorí, že pri slovesách I. tr., 6. vz., t. j. pri jeho vzore *mrieť* býva prípona *-tý* a redšie *-ný*; ďalej pripomína, že na východnej Morave bývajú tvary na *-tý*, v češtine viac tvary na *-ný*. Celkove o tvorení trpného prídavia autor hovorí, že „v slovenčine, a to aj moravskej, je tvarov na *-t-* viac ako v češtine, kde sú zas rozdiely podľa nárečí a historické“. Je isté, že v mnohých slovesách tohto typu tvary na *-tý* majú prednosť pred tvarmi na *-ný* (napr. len *prestretý*, *mletý* atď.).

Sledovali sme tiež, pri akých slovách stoja trpné prídavia na *-ný* alebo *-tý* v príslušných atributívnych alebo predikatívnych postaveniach. Ani z tohto hľadiska nemožno povedať, že by sa azda trpné prídavie používalo podľa toho, s akým slovom sa spája. Máme rovnako spojenie *nahraná séria* ako aj *nahratá séria*, podobne sa používa *nahraná* alebo *nahratá relácia*, *nahrané/nahraté piesne*, *prehnaný set*, *prehnaný zápas*, *Golonka je s ním zohratý*, *prednáška je nahraná*, *prehnaný zápas*, *prehnaný boj* atď. Badať

⁷ C. m., 345.

⁸ J. Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka II (Tvaroslovie)*, Bratislava 1958, 410.

však tendenciu používať v športovej oblasti skôr tvary na *-tý* (*dohratý, odohratý, prehratý, zahratý, zohratý*).

Frekvenciu týchto tvarov by bolo možné presnejšie sledovať aj podľa jednotlivých spisovateľov. Na to by bol, pravda, potrebný väčší materiál. Náš materiál vcelku neukazuje na výraznejšiu snahu pridržovať sa jedného tvaru. Napr. Jesenský má *prehrané peniaze*, ale *prehratá borba*. To tiež ukazuje na rovnocennosť oboch tvarov.

Pravidlá slovenského pravopisu, ako sme sa už zmienili, uvádzajú *na-hraný/nahratý* a *rozohraný/rozohratý*. Podľa vysvetliviek k pravopisnému a gramatickému slovníku (zrevid. vyd. 1957, str. 13) dvojtvary sa označujú zlomkovou čiarou medzi obidvoma prípustnými tvarmi a za správne treba pokladať obidva uvedené varianty. Vzhľadom na skutočnosť, že pri vzore *volať* býva vo väčšine prípadov trpné prídavné na *-ný* a že aj pri slovesách *dohrať, nahrať, obohrať* atď. sú tvary na *-ný* a *-tý* vcelku vyrovnané, možno ako správne označiť riešenie Pravidiel, ktoré na prvom mieste uvádzajú tvar na *-ný* a na druhom tvar na *-tý*.

Na záver rozboru slovies tejto prvej skupiny treba ešte výslovne uviesť, že základné sloveso *hrať* má trpné prídavné vždy s príponou *-ný* (najčastejšie sa používa v spojeniach ako napr. *najviac hraná hra, nervózne, nepokojne hraný zápas, hraný film*; podobne aj v superlatíve *najhranejší film, jeho najhranejšie dielo* atď.). Je teda rozdiel medzi základným slovesom *hrať* a odvodenými slovesami *dohrať, nahrať* atď. pri tvorení trpného prídavného.

B. Druhú skupinu slovies vzoru *volať* s trpným prídavným na *-tý* i na *-ný* tvoria slovesá *napchať, prepchať, upchať, vypchať, zapchať*, teda slovesá, ktoré sú odvodené predponami od základného slovesa *pchať*. (Možné sú aj tvary trpného prídavného od slovies *dopchať* a *rozopchať*, my však na ne nemáme nijaké doklady.)

Rovnako ako pri predošlej skupine slovies aj tu tvary na *-tý* môžeme najprv doložiť z diel našich klasikov a iných spisovateľov staršej generácie.

Ten zvonec predsa nemôže zvoniť — *na p cha té* sú doň klky. (Kukučín) — Dvere na chodbu otvoril: boli medzi verejami *na p cha té* slamou. (Vajanský) — Vbehujú ako nič povozy zбоhatnutého občana, i veľký autobus, *na p cha tý* obecnstvom. (Kukučín) — Dlhú fajku už *na p cha tú* oprel k sebe o stolicu. (Vajanský) — Steny *up cha té* machom... (Gregor-Tajovský) — Len stena naproti nebola *up cha tá*. (Kukučín) — Tá bola *vyp cha tá* machom. (Kukučín) — V Trnave kupec S. má každú jeseň vo výklade bandu *vyp cha tých* zajacov. (Gregor-Tajovský) — V zime naobliekaný ako slamou *vyp cha tý*... (Gregor-Tajovský) — Na hlave *vyp cha tý* netopier... (Zechenter-Laskomerský) — K tomu oblôčik *za p cha tý* machom, v izbe tma. (Gregor-Tajovský) — Od dvier naľavo bol opustený a *za p cha tý* kozub. (Gregor-Tajovský) —

Mal chlebom a bryndzou celkom zapchaté ústa. (Matúška) — Družbovia mali za opaskami chlebom zapchaté sklenky s pálenkou. (Záborský) — Bočná ulica je zapchatá. (Kukučín) — Zapchaté uši, srdce ako kameň. (Kukučín)

Tieto tvary používajú aj novší slovenskí spisovatelia.

Potom prišla napchatá fajka. (Jesenský) — Na takýto sviatok kostol je napchatý. (Švantner) — Slamou boli napchaté. (Jesenský) — Synove deti vyzerajú ako napchaté mechy. (Zguriška) — S veľkým napchatým vrecom na pleci sa vzdľužujú. (Zima) — Ich čepce sa natriasajú a šušti to v nich, akoby boli napchaté suchým listím. (Červeň) — Julku odprevádzala o niekoľko dní na stanicu s napakovaným kufrom a napchatým batohom. (Skalka) — Sama bola omámená ťažkým dychom napchatých stolovníkov. (Jilemnický) — Pospomínal som si na podobné a ešte horšie prípady, ktorými je napchatá buržoázna literatúra. (Hečko) — Doviezli ich v konských vagónoch na troške slamy, napchatých ako haringov. (Urban) — Peter kráča napchatý bláznivou melanchóliou. (Rysuľa) — Stále fajku v dlani mädli, napchatú tabakom. (Gabaj) — Tu je to všetko prepchaté drotármi. (Tomaščík) — Okno do záhrady bolo upchaté. (Figuliová) — Ba ani medvedia koža na zemi a vypchatá sova na poličke neodporovali. (Fr. Kráľ) — Sú v nich najrozličnejšie kultúrne plodiny, vypchaté zvieratá. (Hečko) — Ideš do sveta — a si vypchatý samou legitimáciou. (Jilemnický) — Obkukávali si vypchaté kožené kreslá. (Pohronský) — Zajko Smejko vypchatý je pilinami. (Bednár) — Tomáš si konečne sadol na vypchatú stoličku. (Tatarka) — Ja som videl ministra iba v panoptikume, i to len vypchatého. (Stodola) — Bol to taký natuho vypchatý medvedík v šatách. (Alexy) — Dopoly upchaté (dýzne) spečenou tvrdou masou. (Horák) — Mal zapchatú vaňu. (Karvaš) — Stenal s ústami zapchatými vreckovkou. (Kovalová) — Pušť si hubu nezapchatú. (Jesenský)

Niekoľko dokladov z dennej tlače.

Mnohí americkí turisti sa domnievajú, že peňaženka napchatá dolármi ich oprávňuje na bujné správanie sa. (Práca) — Boli prepchaté Presleyovými rock and rollmi. (Ľud) — Napríklad keď človek vidí vypchatú sovu, vidí ozač vypchatú sovu. (Pravda)

Doklady z rôznych týždenníkov a mesačníkov:

Po takomto vianočnom obede si musíš ľahnúť alebo sa prejsť, lebo by ti ináč napchaté črevá zhliveli. (KŽ) — Malý automobil ide na odbyť preto, že sa môže lepšie pohybovať na úzkych, prepchatých uliciach amerických veľkomiest. (TN) — Lepšie je menej starostlivo ošetrovaných kvetín ako divoko rastúci „prales“ prepchatý rôznymi kvetinami. (Odpovede na otázky) — Jeho vozidlo je priam prepchaté. (TN) — Konečne hospodárnejšie zachádzať aj s pracovnými silami, ktorými sú doslovne prepchaté najmä naše úrady. (Budovateľ) — Ale výkladné skrine obchodov sú prepchaté najkvalitnejšími vecami. (KŽ) — Majú hlavu prepchatú dátami. (Elán) — Odborné školy sú nemožne prepchaté všelijakými náukami. (Výstavba Slovenska) — Kaštieľ je prepchatý bez badateľného výberu a vkusu. (KŽ) — V Bratislave ani po

medzištátnom futbalovom stretnutí nie sú električky z Novej Doby také prepchaté. (KŽ) — Hutníci dlhou tyčou prerazia odpichový otvor, upchatý drobným magnezitom. (KŽ) — Pomôcky — vypchatý mamut, prípadne aj s mláďatom. (ABC pionierov) — Kvagga sa ním zachovala iba v 14 vypchatých exemplároch. (ABC pionierov) — Iba otvor pre tango bol zapchatý. (Život)

Uvedme ďalej tvary na *-tý* z početných prekladov krásnej literatúry.

V bočných vreckách tohto kabáta boli napchaté zväzky papiera. (Galsworthy — Trachta) — Dole bola napchatá hlina. (Gautier — Kováč-Varga) — Virgilio sa díval na plukovníka, schovávajúceho si list medzi papiere, ktorými mal napchatú náprsnú tašku. (Amado — Felix) — Tak som si z dlhej chvíle zapálil čerstvo napchatú fajku. (Móricz — Ponická) — Tanistry na sedle boli doplna napchaté. (L. N. Tolstoj — Jaďuďová) — Skladišťa obchodnej stanice boli teraz napchaté látkami a slonovinou. (Verne — Kocián) — ...vojakov, kupcov, cestujúcich napospol do Paitanu, husto napchatých... (Cronin — Bukvová-Daxnerová) — Geissler vytiahol náprsnú peňaženku, bola napchatá a hrubá. (Hamsun — Rypáček) — Landsknechti ponevierali sa po Ríme, prepchali a spili. (de Coster — Bárťová) — Ľudia v prepchatých gondolách helikoptér spustili sirény. (Lem — Sedlák) — Otvor bol upchatý hlinou! (Verne — Kocián) — S Eckelsom sa zakrútilo vypchaté sedadlo. (Bradbury — Villikovský) — Spomenutý dravec bol vypchatý slamou. (Monodová — Brandobur) — Slamníky so stružlinami a prikrývkami svedčia vojenskou vyhľadenosťou záhybu a vypchatými rožkami o dobrej výchove. (Zweig — Marček) — Bol dobre vypchatý senom. (Sadoveanu — Hušková) — Ľahký pohyb priviedol Michala k vypchatej stene. (Verne — Sitniansky) — Akoby si uvedomil, že dávno zapchatá žilka zasa začala krváčať. (Timmermans — Májeľková) — Druhého tlstého strýca našli so zapchatými ústami. (Bloch — Brandobur) — Tri razy bola (studňa) „zapchatá“. (Sinclair — Szathmáry-Vlčková) — So zapchatými ústami nemohli poriadne dýchať. (Piwowarczyk — Krkošková)

Konečne máme aj doklady z odbornej a vedeckej literatúry, z popularizačnej literatúry a iných prác.

Náter je priamo prepchatý mladými lymfocytmi. (Slovenský lekár) — Ak je umelecký prejav prepchatý nárečovými slovami, stáva sa nezrozumiteľným. (Horecký) — Dierky tejto olejničky prezrieť, či nie sú upchaté. (Košťál) — Pes s upchatým pažerákom drží natiahnutú hlavu. (Slimák) — Podľa chodu motora možno určiť, ktorá z dýz je zapchatá. (Kubinec) — Francovka sa uchováva v chladných miestnostiach, pričom hrdlo má byť vždy dobre zapchaté. (Grman) — Všimnime si, či iba diery sú zapchaté. (Bednárik) — Zapchaté hubice sa čistia kyselinou. (Hebký) — Nie je tu možná v odvoďnine analógia: zapečenosť — zapečený (zápcha — zapchatý?). (Findo)

Aj pri slovesách *napchať*, *prepchať*, *upchať* atď. je teda existencia trpného prídastia na *-tý* na základe podaných dokladov bezpečne preukázaná.

Tento obraz možno ešte doplniť svedectvom Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1940, ktoré v pravopisnom slovníku v hesle *napchať* uvádzajú tvar trpného prídastia *napchatý*. Treba zvlášť zdôrazniť, že tvar *napchaný*

tieto Pravidlá nespomínajú. V novších vydaniach Pravidiel sa sloveso *napchať* nezaznamenáva. *Slovník slovenského jazyka I*, Bratislava 1959, používa tvar *napchatí* v hesle haring: *n a p c h a t í ako haringy*.

Pozrime sa ďalej na frekvenciu tvarov na *-ný* a *-tý* v trpnom príchasti slovies *napchať*, *prepchať*, *upchať* atď., ako sa nám javí na materiáli Ústavu slovenského jazyka SAV. Pri slovesách tejto skupiny sa ukazuje, že prípona *-tý* tu prevažuje nad príponou *-ný*. Zreteľne sa to prejavuje najmä pri slovesách *napchať* a *zapchať*, ale aj pri ostatných je prevaha tvarov na *-tý* evidentná. Možno teda povedať, že na rozdiel od prvej skupiny, ktorú sme prebrali v časti A, pri slovesách *napchať*, *prepchať*, *upchať* atď. je častejšia prípona *-tý*, kým prípona *-ný* je zriedkavejšia. V slovníkovej časti Pravidiel by sa tieto trpné príchastia mali uvádzať v poradí *napchatý/napchaný*, *upchatý/upchaný* atď. Nepozorovali sme, že by sa tvary na *-ný* spájali s istými slovami, kým tvary na *-tý* s inými.

Pri základnom slovese *pchať*, od ktorého sú odvodené predponami slovesá *napchať*, *prepchať* atď., sme nezískali nijaké doklady na trpné príchastie. Asi sa tu vôbec nevyskytuje.

Treba sa nám ešte zmieniť o jednom tvare na *-tý*, a to o tvare *vydatý*, resp. *vydatá*. Tento tvar uvádza J. Stanislav v cit. práci jednak na str. 409, jednak na str. 410, kde ho spomína spolu s tvarom *vydaný*. Tu aj pripomína, že tvary *vydaný* a *vydatý* majú rozličné významy. Formu *vydatá* (žena) uvádza tenže autor aj vo svojej práci o liptovských nárečiach.⁹ Ten istý tvar uvádza aj J. Štolc¹⁰ a P. Ondrus (*vydatá dievka*).¹¹ Ondrus okrem slova *vydatá* uvádza ešte aj *datý*, pričom výslovne hovorí, že sa obe formy tvoria *-t*-ovým sufixom,¹² hoci tieto slovesá patria k vzoru *volať*. Forma *vydatá* predstavuje trpné príchastie k slovesu *vydať sa* (napr. *prvá dcéra je už vydatá, nie je ešte vydatá*). Používa sa vždy v ženskom rode alebo strednom rode (*to dievča je už vydaté*). K slovesu *vydať* vo význame „dať“ je tvar trpného príchastia s príponou *-ný*, napr. *vydaný na milosť a nemilosť*, *vydaný súdu* a pod. Forma *datý*, ktorú uvádza Ondrus, ako aj formy *uznatý* (*uznatá pravda*)¹³ a *vyneháté* (*viňeháté*)¹⁴ sa obmedzujú na príslušné nárečia. V spisovnom jazyku sa v týchto prípadoch používa prípona *-ný* (*daný*, *uznaný*, *vynechaný*). V niektorých slovenských nárečiach, ako to pripomína napr. J. Štolc,¹⁵ vyskytuje sa prípona *-tý* neraz vo

⁹ J. Stanislav, *Liptovské nárečia*, Martin 1932, 340.

¹⁰ J. Štolc, *Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku*, Bratislava 1950, 163.

¹¹ P. Ondrus, *Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike*, Bratislava 1956, 131.

¹² Ondrus, tamže.

¹³ J. Stanislav, *Liptovské nárečia*, 341.

¹⁴ J. Štolc, cit. práca, 163.

¹⁵ V cit. práci, str. 162.

väčšej miere, ako v spisovnom jazyku (je tu dokonca aj variant *-etý*, napr. *oženetý*, ktorý sa v spisovnom jazyku nikdy nevyskytuje). Existencia tvarov *datý*, *uznatý*, *vynehátý* s príponou *-tý* pri slovesách vzoru *volať* v niektorých slovenských nárečiach ukazuje, že tento zjav sa neobmedzuje len na spisovný jazyk, ale ho máme doložený aj v nárečiach. Prípona *-tý* v trpnom príchasti niektorých slovies vzoru *volať* je teda doložená vo všetkých formách nášho národného jazyka, v nárečiach aj v spisovnom jazyku.

Na záver rozboru slovies vzoru *volať* môžeme konštatovať: Trpné príchastie slovies, ktoré sú odvodené predponami od základných slovies *hrať* a *pchať* (*nahrať*, *dohrať*, *obohrať*, *odohrať*, *prehrať*, *prihrať*, *rozohrať*, *vyhrať*, *zahrať*, *zohrať*; *napchať*, *prepchať*, *rozopchať*, *upchať*, *vypchať*, *zapchať*), tvorí sa nielen príponou *-ný*, ale aj príponou *-tý*. Obidva tvary sa vyskytujú približne v rovnakej miere, pričom pri slovesách *napchať*, *prepchať* atď. prevažuje prípona *-tý*.

Aj pri vzore *rozumieť* — tak ako pri vzore *volať* — naše gramatické príručky hovoria iba o trpnom príchasti na *-ný*. Aj v tomto vzore sa však vyskytuje pri niektorých slovesách prípona *-tý* popri prípone *-ný*.

A. Trpné príchastie na *-tý* pri vzore *rozumieť* majú slovesá *omdlieť*, *zamlieť*, *zomdlieť*, teda opäť predponové slovesá (základné sloveso „*mdlieť*“ sa nevyskytuje).

Uvedme si najprv doklady zo slovenskej klasickej literatúry.

O m d l e t ý m ducha vnukol k životu. (Hviezdoslav) — Bola o m d l e t á. (Šoltésová) — Je o m d l e t ý. (Timrava) — Vyniesol o m d l e t ú medzi Tatier skaly. (Botto) — Sloboda schytila do náručia o m d l e t ú Vlast'. (Kukučín) — Pritisol k prsiam o m d l e t ú dievčinu. (Kalinčiak) — Pozrúc ponad jeho z a m d l e t ú hlavu ku dverám, hľadala Jána. (Timrava) — Nehádže blesky jeho tvár vysoká na svet stupený, z a m d l e t ý. (J. Král) — A čo myslíte... valibuk z a m d l e t ý! (Vajanský) — Tvár Ondrejova razom stratila výraz rozjatrenia a zostala akoby z o m d l e t á, neciteľná. (Vajanský) — ...od cesty z o m d l e t ú matku... (Bodický) — Ale ženy, najmä mať, kričali, budili z o m d l e t é dieťa. (Vansová)

Podobne je to u novších spisovateľov.

Vlečie so sebou o m d l e t é h o Thomsona. (Horák) — Dúchne na o m d l e t ý h. (Plávka) — Len po chvíli sa mu vynorila v pamäti prekotená brička s o m d l e t o u Želkou. (Jesenský) — Vydesený Pavel Strážka o m d l e t ý stojí na ulici. (Alexy) — Po chvíľke vyjde na javisko s o m d l e t o u Ninou na rukách. (Zelinová) — Kňazny Moreny pustia z a m d l e t ú Milenu na zem. (Suchoň — Krčméryová) — Zbadá z a m d l e t ú Činku. (Podjavorinská) — Pani Zimowskú odnášali z a m d l e t ú. (Jégé) — Klesla z a m d l e t á. (Jégé) — Ľudská námaha únavou z o m d l e t á sadá. (Roy)

Existenciu týchto tvarov potvrdzujú aj doklady z prekladov krásnej literatúry.

Mganga teda odnášal svoje obete: malého Jacka a omdletú pani Weldonovú. (Verne — Kocián) — Spoly omdletú som ju viezol v automobile. (Dauthendey — Ciger) — Polinka ležala zamdletá. (Sobolev — Ferenčík) — Zlostne pozrel na zamdletú kňahyňu. (L. N. Tolstoj — Jesenská) — Všetko na nej bolo ako zomdleté. (Werfel — Spevák) — Generálka ležala zomdletá. (Dostojevskij — Klačko)

Tvary na *-tý* môžeme ďalej doložiť z týždenníkov a mesačníkov, ako aj z inej literatúry.

Odolala iba dobitá a omdletá Cesira. (KŽ) — S prenikavým výkrikom „Adolf!“ padla omdletá Poľka. (Sokol) — Tvár omdletého je zelenavobledá. (Michalský) — omdletý (Fajnor — Záturecký)

Pravidlá slovenského pravopisu v gramatickej časti nehovoria o tom, že by pri vzore *rozumieť* mohla byť v trpnom prídavku prípona *-tý*. Jednako pri slovese *omdlieť* je v pravopisnom a gramatickom slovníku tvar *omdletý*. Pri slovese *zomdlieť* sa uvádza tvar *zomdlený*, kým pri slovese *zamdľieť* sa tvar trpného prídavku neuvádza. Tvar *omdletý* potvrdzujú naše výklady. Na základe materiálu, ktorý sme mali k dispozícii, môžeme povedať, že v trpnom prídavku sloves *omdlieť*, *zamdľieť*, *zomdlieť* je bežnejšia prípona *-tý* než prípona *-ný*. Rovnaký stav, ako je v spisovnom jazyku, pozorujeme aj v nárečiach. Napr. J. Stanislav¹⁶ uvádza formu *omdleti*.

B. Druhú skupinu sloves vzoru *rozumieť* s trpným prídavkom na *-tý* i na *-ný* tvoria slovesá a) *očernieť*, *sčernieť*, *začernieť*, b) *očervieť*, c) *zosiť*, d) *ozelenieť*. Ide tu o niektoré predponové slovesá odvodené od sloves, ktoré súvisia s adjektívami vyjadrujúcimi farby.

Doklady z klasikov našej literatúry:

Nepohnute stálo očerneté mlynské koleso. (Šoltésová) — Sčernetá prst hriadok záhradných už začala schnúť do hneda. (Vajanský)

Doklady z novších slovenských spisovateľov:

Očernetá halena mokla. (Jesenský) — Júj, ale s takýmto očernetým prstom. (Jégé) — Špinavé, už očerneté dosky boli postriekané zaschnutou krvou. (Tomaščík) — Vytrčil očerneté zuby. (Krno) — Vycieral na Káčera očerneté zuby. (Zguriška) — Mať našla Jana očernetého. (Rysuľa) — Vynorili sa kované a tepané bráničky záhrad, ovinuté sčernetým mŕtvym divým vínom. (Karvaš) — zamaľovať sochy sčernetých svätých (Jesenský) — Martin precedí nesvojím hlasom cez sčerneté zuby. (Hečko) — Sčerneté špinavé vody potoka. (Lazarová) — Sčerneté hrady povaly sú zrazu strašne nízko. (Lazarová) — Sčerneté veľryby stodôl. (Rak) — Som v našej starej izbe so sčernetou povalou. (Novomeský) — Na každom stál vekom

¹⁶ Liptovské nárečia, tamže.

sčernetý a dovysoka čnejúci križ. (Hečko) — Často boli tieto obete poškvrené i krvou, čerstvou alebo už sčernetou. (Jégé) — sčerneté vysoké bralá (Šteinhíbel) — Položil som ruku na jeho sčernetú pravicu. (Mňačko) — Nástojčivo sa ponášal na starú, sčernetú slivku. (Karvaš) — Nevedú nás však do vily, lež cestičkami dozadu záhrady k sčernetému zrubu. (Moric) — Sčernetú oblohu križom-krážom presekúvali blesky. (Lazarová) — Beží sčernetými ulicami mesta. (Topolská) — Drevené kyvadlo sčerneté rokmi prestalo merať čas. (Hečko) — On zosinetý, až čierny od hnevu. (Hečko) — S očervenenou tvárou trhal látku na kusy. (Tallo) — Len medzi tými, čo sa hrčili bez kokárd v skupine váhavcov, bolo niekoľko očervenených tvárí. (Štefan)

Tento stav potvrdzujú aj týždenníky a mesačníky.

Chrbát očernetý od palice. (Slovenské pohľady) — Vari by bolo lepšie, keby mu pri nohách kľačala na koberčeku žena s očernetým svätým obrazom v rukách. (Slovenské pohľady) — Veď aj vidno — na drevených vekom očernetých štítoch domov. (KŽ) — Jedličky a smrčky s očernetou betlemskou hviezdou. (KŽ) — Debna má dvojité dno, vyplnené starou tenkou knižkou a kúskom sčernetého pergamenu. (ABC pionierov) — Prepichuje hrdlo sčernetej oblohe. (Slovenské pohľady)

Tvary na *-tý* sú aj v prekladoch krásnej literatúry.

Pri nej zaberal pol steny ohromný očernetý olejový obraz. (Gogol — Jesenská) — Všade stáli očerneté kreslá. (Gončarov — Ruppeldtová) — V lete rád chodieval do okolia, do starých kláštorov a zahľadel sa do tmavých kútov, na očerneté lica svätých mučeníkov. (Gončarov — Ruppeldtová) — Košela z najhrubšieho plátna, skoro celkom očernetá. (Dostojevskij — Jesenská) — Len tým melónom nebolo nič iného než Mirzova hlava dokonale sčernetá. (Bloch — Brandobur) — Doma, vo vlastných dedinách, je človek rád, keď sa starobou sčerneté drevené chatrče nerozpadnú pod váhou bocianích hniezd. (Werfel — Spevák) — Z okna bolo vidieť vo výklenku sochu madony očernetú od londýnskej hmly. (Beľajev — Švihran) — hľba drobno popísaného papiera, pritisnutého mramorovým ozelenetým tlačidlom (Gogol — Jesenská) — Vytiahol ozelenetý groš. (Gladkov) — S očervenenou tvárou som sa začal rozpomínať. (Dostojevskij — Jesenská)

Podobne je to v popularizačných prácach, vedeckých dielach atď.

Bola očernetá. (Polívka) — Keď zohrievame zvar sčernetý sadzami, vzniká v drôtoch elektrický prúd. (Voroncov — Veľjaminov — Harden) — sčerneté trámy (Národopisný sborník) — Sčerneté obrazy sa renovujú oxydáciou peroxydom vodíka. (Cicvárek)

Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953 uvádzajú len tvary *očernený* a *očervenený* (v slovníkovej časti). Pri slovesách *sčernieť*, *sčervenieť* a *ozelenieť* sa tvary trpného prídavia neuvádzajú. Formu *sčernetý* uvádza však Slovenská gramatika na str. 179. Podľa nášho pozorovania pri všetkých týchto slovesách, najmä však pri slovesách *očernieť*, *sčernieť*, *začernieť*, prevažuje v trpnom prídaví prípona *-tý*.

C. Prípoma -tý je aj pri trpnom príchastí *prebdeť*.

Zábavy nevitáli ho s radosťou po prebdeť noci. (Šoltésová) — Jeho oči sú mŕtne po prebdeť noci. (Podjavorinská) — Chceš si, povedzme ráno, po noci spoločne prebdeť overiť správny čas. (KŽ) — Pani Neilyová vo vyblednutom vigane, prihrbená z prebdeť nocí, nalievala jej do pohára pivo. (Cronin — Bukvová-Daxnerová) — Problémy sa vždy akosi vyriešili ešte predtým, než nadišiel čas prebdeť úsvitov. (Bradbury — Vilikovský) — Po jednej z prebdeť nocí sa vedci dohodli, že sa vydajú za uránom do okolia. (Babuľa — Pribus)

Ako vidíme, aj v tomto prípade máme tvar trpného príchastia na -tý pri slovese odvodenom predponou od základného slovesa (*bdieť*).

D. Trpné príchastie na -tý pri vzore *rozumieť* má aj sloveso *zbesnieť*, teda sloveso odvodené predponou od základného slovesa *besnieť*.

Aj v komíne sa prehánala zbesnetá víchrica. (Lazarová) — Nepustí, nepustí zbesnetú hladnú suku. (Plávka) — Nech tam zvera trhajú, nie človeka... psi zbesnetí! (Hečko)

Ján Mihál¹⁷ kritizuje Hečku, že používa tvar *zbesnetý*. Píše: Zo slovesa *zbesnieť* máme trpné príchastie minulé *zbesnený*, no nie „zbesnetý“! Kritizuje ho však neprávom, pretože tvar *zbesnetý* používajú aj iní autori.

E. Trpné príchastie na -tý pri vzore *rozumieť* má aj sloveso *skamenieť*, teda sloveso odvodené predponou od základného slovesa *kamenieť*.

Úšusty zvažovali sa skamenetými lavínami. (Lem — Jamrichová)

Rozbor slovies vzoru *rozumieť* ukazuje, že sa tu pri niektorých slovesách, ktoré sa dajú presne vypočítať, vyskytuje pri tvorení trpného príchastia popri prípone -ný aj prípona -tý, ba že táto prípona pri niektorých slovesách prevažuje.

Navrhujeme, aby sa v gramatických príručkách spisovnej slovenčiny a v Pravidlách slovenského pravopisu uviedlo pri výklade tvorenia trpného príchastia slovies vzoru *volať* a *rozumieť*, že sa tu vyskytuje popri prípone -ný aj prípona -tý. Ďalej je potrebné, aby sa v pravopisnom a gramatickom slovníku Pravidiel a v normatívnom slovníku spisovnej slovenčiny v týchto prípadoch uvádzali aj údaje o trpnom príchastí.¹⁸

Výskum rozsiahleho jazykového materiálu ukazuje, že doterajšia kodifikácia slovenskej spisovnej normy má v jednotlivostiach medzery. Takýto podrobný výskum bude potrebné vykonať aj pri slovesách iných vzorov.

¹⁷ Kapitoly z gramatiky a štylistiky, Ľud XII, 1959, čís. 45, str. 4.

¹⁸ Napr. *Slovník slovenského jazyka I*, Bratislava 1959, neuvádza tvar *hraný*, pri ktorom máme združené pomenovanie *hraný film* (neuvádza sa ani pri hesle *film*), podobne sa neuvádza *dohraný*, resp. *dohratý*. Pokladáme za potrebné uvádzať trpné príchastie najmä tam, kde sú dvojtvary na -ný a -tý, a ďalej tam, kde by mohla vzniknúť pochybnosť o tvorení trpného príchastia (napr. pri *hraný* vzhľadom na *dohraný/dohratý*).

SLOVENSKÝ SLOVNIKÁR PETER TVRDÝ (1850—1935)

Eugen Jóna

Po prvej svetovej vojne, keď bol citeľný nedostatok odborne pripravených pracovníkov v každej oblasti slovenského verejného života, nečakane sa prihlásili v krásnej i odbornej literatúre autori, ktorí dlhé roky predtým mlčali. Do tejto generácie „rozviazaných jazykov“¹ patrí v odbore praktickej slovenskej jazykovedy Peter Tvrďý. Jeho osobnosť a práca nám doteraz boli málo známe. Stodesiate výročie jeho narodenia a dvadsiate piate výročie smrti bolo pre nás podnetom pre dôkladnejšie štúdium jeho života i diela, ktoré si zasluhuje kritické zhodnotenie. Jeho život je príkladom na osudy slovenských vzdelancov v bývalom Uhorsku, keď za chlebom často museli odchádzať do cudziny podobne ako dedinská chudoba; jeho dielo je zas dokladom toho, ako spoločenská potreba si vynúti prácu i od ľudí, ktorí by inak vo svojom veku už boli odpočívali.

Peter Tvrďý vyrastal v období Memoranda a Matice slovenskej, keď v našom kultúrnom a politickom živote prišlo krátke oživenie, ale po rakúsko-uhorskom vyrovnaní r. 1867 vládnuce triedy Uhorska v snahe o jednorečový maďarský štát nemilosrdne potláčali národné hnutie nemaďarských národností.

Peter Tvrďý narodil sa v Žiline 29. júna 1850 z otca Ignáca Tvrdeho a matky Antónie r. Radovej.² Vyšiel z chudobnej rodiny, z ktorej pochodia niekoľkí národne uvedomelí vzdelanci. V rodnom meste skončil štvortriednu normálku, odkiaľ si odniesol dobré základy zo slovenčiny od učiteľa Zahumenského. V r. 1861—1869 študoval na katolíckom gymnáziu v Banskej Bystrici. V týchto časoch banskobystrické gymnázium bolo na peknej úrovni zásluhou slovenských i českých profesorov, najmä pod vplyvom biskupa Štefana Moysesu. Z profesorov Tvrďý spomínal po dobrom F. Mráza, s ktorým neskoršie spolupracoval pri jeho slovenskej gramatike,³ J. Loosa, Emila a Karola Černého, Zaymusa, Klementa, Cebecauera a osobitne riaditeľa M. Čulena. Žil ako chudobný študent z podpory zo základiny kanonika Juraja Tvrdeho, od strýkov farárov a niečo málo z domu. Až po šiestu triedu cez prázdniny býval suplikantom. Siedmu a ôsmu triedu končil ako klerik banskobystrického seminára. Maturoval r. 1869,

¹ O tejto generácii v slovenskej literatúre písal Štefan Krčméry, *Stopäťdesiat rokov slovenskej literatúry*, Martin 1943, 165 a n.

² Tieto biografické dáta sme čerpali z krátkej autobiografie Tvrdeho a z jeho osobných dokumentov, uložených s literárnou pozostalosťou v Archíve Matice slovenskej.

³ Porov. SR I, 1932—33, 168.

skúšku zložil s vyznamenaním (eximio modo). Po maturé dostal sa do centrálného seminára v Pešti, ale už po dvoch mesiacoch zo seminára vystúpil a zapísal sa na právnickú fakultu peštianskej univerzity. Od tretieho semestra prestúpil na filozofickú fakultu tejto univerzity. V prvých dvoch semestroch r. 1869/70 počúval teda prednášky z právnych disciplín (rímske právo u prof. Hoffmanna, históriu práva u prof. Wenzela, encyklopédiu práva u prof. Paulera a i.), ale i z filozofie (psychológiu a logiku) a z histórie (históriu Uhorska u prof. Kerékgyártóa, históriu Európy u prof. Somhegyiho), takže medzi prednáškami právnickými a filozofickými nebol veľký rozdiel. V r. 1870/71 a 1871/72 Tvrďý počúval na filozofickej fakulte najprv históriu a geografiu (históriu Grécka u prof. Somhegyiho, metodológiu histórie a históriu Uhorska u prof. Kerékgyártóa, filozofiu dejín, porovnávaciu geografiu, pomocné vedy historické a i.), ďalej slovanskú filológiu (porovnávací slovanský jazykospyt a dejiny slovanskej literatúry u prof. Ferenca) a klasickú filológiu (porovnávacie hláskoslovie latinské, latinskú synonymiku u prof. Bartala a i.) spolu s pedagogikou a metodikou. Na peštianskej univerzite bol celkove šesť semestrov a po ich skončení (so započítaním dvoch semestrov na právnickej fakulte) dostal absolútórium.⁴

Spočiatku na vysokej škole mladý Peter Tvrďý žil veľmi biedne, ale už začiatkom roku 1870 dostal zamestnanie ako diurnista v Széchényiho knižnici Maďarského národného múzea, kde vytrval vyše štyroch rokov, teda i po absolútóriu.⁵

Na peštianskej univerzite práve pred skúškami — ako sám hovorí v krátkej autobiografii — Tvrďý mal na prednáške historika prof. Kerékgyártóa na tie časy príznačný výstup. V auditóriu, kde bolo asi 300 poslucháčov, prof. Kerékgyártó útočil na J. Kollára a hanobil jeho dielo. Tvrďý dotknutý a podráždený nahlas protestoval.⁶ Tak si možno vysvetliť, že potom v Pešti skúšky nerobil, ba ani v Uhorsku neostal: nemohol sa stať profesorom na slovenskom gymnáziu, ako zamýšľal, lebo maďarská vláda slovenské gymnáziá zatvárala alebo menila. Využil teda možnosť, aby svoje slovanské povedomie uplatnil v praxi. Prostredníctvom viedenského vy-

⁴ Porov. Végbizonyítvány z 25. septembra 1872 podpísané rektorom (dr. Toldy) a dekanom filozofickej fakulty (dr. Télfy); je uložené v Archive MS.

⁵ Kustód Széchényiho knižnice Ferd. Barna vydal vtedajšiemu kandidátovi profesúry Petrovi Tvrďému veľmi priaznivé vysvedčenie o jeho práci ako diurnistu (napdijnok) najprv 28. augusta 1873 a ďalej 31. marca 1874, pretože až toho dňa Tvrďý dal definitívnu výpoveď. Vysvedčenie v origináli aj s overeným prekladom je v pozostalosti Petra Tvrďého v Archive MS (Prir. 605/58).

⁶ „Vstal som a hromovým hlasom zakričal som: Éljen Kollár emléke, abzug Kerékgyártó! Můžete si predstaviť, čo nasledovalo potom. Páste sa dvíhali proti mne zo všetkých strán s výkrikmi: Muszka, Muszkaországba menjen! Ale po prednáške študenti Srbi, Chorváti, Rumuni podchodili ku mne a podávali mi ruku.“

slanectva prihlásil sa za slovanského štipendistu ruského ministerstva školstva a osvety. Vo vtedajšom Petrohrade od r. 1874 tri roky sa pripravoval za profesora klasických jazykov na ruských gymnáziách, kde minister gróf D. Tolstoj bol rozšíril vyučovanie latinčiny a gréčtiny. Na historicko-filologickej fakulte petrohradskej univerzity ako slovanský „štipendiát“ podrobil sa s úspechom skúške z gréckeho, latinského a ruského jazyka i z ruských dejín.⁷ Hneď 19. mája 1877 bol vymenovaný za profesora klasických jazykov na šesťtriednom progymnázium v Chersone. R. 1881 bol preložený do Azova, ale ešte toho istého roku sa stal profesorom na gymnázium v Jerevane na Kaukaze a o dva roky inšpektorom. R. 1890 bol preložený ako inšpektor reálky do Baku, kde sa stal o päť rokov riaditeľom dievčenského gymnázia. Za výbornú a horlivú službu dostával rady (Stanislava, Anny), peňažné odmeny, nakoniec bol povýšený na hodnosť štátneho radcu, neskôršie skutočného štátneho radcu.⁸

Zo súkromného života Petra Tvrdého je pomerne málo údajov známych. Oženil sa s dcérou štátneho radcu Karola Digbyho Lýdiou, s ktorou mal troch synov a jednu dcéru (Vladimír, nar. 27. marca 1885, Cyril, nar. 8. dec. 1887, Andrej, nar. 28. dec. 1892, a dcéra Helena, nar. 10. mája 1890). V letných mesiacoch chodieval za hranice (r. 1892, 1893) alebo aspoň do rozličných miest Ruska (r. 1895, 1896) obyčajne v čase od 1. júla do 1. septembra, ale z posledných prázdnin (r. 1896) sa do služby nevrátil pre vážnu ušnú chorobu (nahluchlosť). Podal si žiadosť o preloženie na odpočinok. Za vyše osemnásťročnú službu, z toho vyše 15 rokov za Kaukazom, dostal plnú penziu.⁹

Peter Tvrdý bol vynikajúci pedagóg, u svojich početných žiakov získal si úctu i lásku. Pokladali ho za vynikajúceho znalca jazykov (polyglota).¹⁰ R. 1897 presťahoval sa do Odesy, kde bola dosť veľká slovenská kolónia medzi obchodníkmi. O tomto období jeho života (vyše dvadsať rokov) nič nevieme. Tam žil až do r. 1919. Jeho syn Vladimír bol vtedy profesorom na gymnázium (teraz je Vladimír Petrovič Tviordyj docentom na katedre fyziky a chémie hydrologicko-meteorologického inštitútu), dcéra bola vydatá za gymnaziálneho profesora. R. 1920 odišiel do starej vlasti, žena

⁷ Porov. vysvedčenie č. 527 zo dňa 6. mája 1877 – vydané rektorom petrohradskej univerzity (z pozostalosti Petra Tvrdého v Archíve MS, Prír. č. 605/58).

⁸ Porov. vysvedčenie (attestat) vydané Tvrdému v Tiflise 16. jan. 1897 (Tvrdého pozostalosť v Archíve MS – Prír. č. 605/58).

⁹ Porov. uvedené vysvedčenie, kde sa podrobne udávajú všetky dáta o službe, povyšovaní, plate ap.

¹⁰ Píše o tom i jeho syn Vladimír v liste z Odesy dňa 13. januára 1960 svojej príbuznej prof. L. Lehkej-Molnárovej, ktorá nám ho láskavo požičala.

a deti ho nechceli nasledovať a v posledných rokoch prestal medzi nimi aj písomný styk.¹¹

Po návrate do vlasti Peter Tvrdý žil v Bratislave, potom v Koši pri Prievidzi a na Myjave, kde žil i jeho brat Ján. Kým si vymohol penziu v Československu, pracoval nejaký čas v Univerzitnej knižnici v Bratislave, kde vykonal pekný kus práce pri budovaní konzervačného oddelenia.¹²

V posledných pätnástich rokoch svojho života Peter Tvrdý bol horlivo literárne činný; jeho publikačná činnosť bola popularizačná, prekladateľská a vedecká. Prvou dôležitejšou prácou, ktorú Tvrdý publikoval po návrate do vlasti, bol *Česko-slovenský diferenciálny slovník* (vydal Lev, Trnava 1922, 160 + 3 str. malého formátu). „Predmluva“, ktorú autor písal koncom roku 1921, vysvetľuje termín diferenciálny: česko-slovenský diferenciálny slovník obsahuje len tie české slová, ktoré sú odchylné od slovenských a ktoré teda môžu Slovákov pri čítaní českého textu robiť ťažkosť. Do slovníčka zahrnuje z praktických príčin i slová odchylné len pravopisne. Frazeológia je slabo spracovaná, ako sám autor uznáva.¹³ České heslové slová zväčša prekladá, stavia k nim príslušné slovenské ekvivalenty, niekedy len vykladá opisom. V „predmluve“ ďalej uvádza, že české slová v slovníčku sú vysvetlené zväčša synonymami.¹⁴ No o synonymách tu možno hovoriť len v tom prípade, keď proti heslovému českému slovu stoja dve alebo viac slov slovenských, ktoré sú vo vzájomnom synonymickom vzťahu. Tvrdého teória diferenciálneho slovníka je i dnes v hlavných bodoch prijateľná, ale obsahuje nejasnosti. V praxi, v slovníku samom, javia sa i nedôslednosti.

Pri svojej práci Tvrdý vychádzal z pomocnej literatúry: poznal *Slovensko-český a česko-slovenský slovník* Kálalov a Salvov (1896), ktorého prvú časť si cenil, ale druhú časť pokladal za priveľmi stručnú („kratuškú“, vari len „na ukážku“), poznal i Frýdeckého *Česko-slovenský slovník*, v ktorom však našiel veľa hrubých chýb. Sám nepracoval na základe vlastných výpiskov z literatúry, ale predovšetkým na základe slovníkov česko-nemeckých Jozefa Ranka a F. Š. Kotta. Kottov

¹¹ O tom je reč i v testamente Petra Tvrdého adresovanom na dr. Ludovíta Zachara v Bratislave dňa 28. IV. 1932. — V citovanom liste syna Vladimíra Petroviča sa spomína, že otca vždy priťahovala jeho vlasť, že r. 1919 (v liste sa isteže omylom píše r. 1909) odišiel najprv do Viedne, potom do Československa. Predpokladá sa, že do Viedne išiel liečiť svoju ušnú chorobu.

¹² Svedčí o tom teraz jeden z vedúcich úradníkov univ. knižnice dr. J. Lehký. Zachoval sa i list o pomere Tvrdého k vtedajšiemu riaditeľovi univ. knižnice Jánovi Emle- rovi zo dňa 7. VII. 1923 a úradníkovi tej istej knižnice dr. L. Zacharovi zo dňa 2. X. 1927, keď sa už Peter Tvrdý pýtal na trvalý odpočinok pre novú chorobu (cukrovku).

¹³ „Odchylné od slovenčiny frázy sú tiež kde-tu uvedené s poslovenčením“ (str. 3).

¹⁴ Synonymá sú podľa autora slová, „ktoré sebe v zmysle svojom sú podobné, takže jedno namiesto druhého sa dá upotrebiť, ako to text čítaný vyžaduje“.

Česko-německý slovník zvláště grammaticko-frazeologický (Praha 1878 a n.) obsahuje mnoho materiálu excerpovaného zo slovenskej literatúry a bol teda základom všetkých prác Petra Tvrdeho.

V diferenciálnom slovníčku uviedol autor asi 6000 českých slov odlišných od slovenských. Medzi nimi je, pravda, mnoho cudzích, často medzinárodných slov, namiesto ktorých sa uvádzajú domáce synonymá (*abdikovati, absolutismus, abstraktní, absurdní, akce, akcie, bronz, cech, definitivní, dýka, existence, generace, geometer* [!], *gradace, gratulovati, konkurent, konservovati, konstrukce, kuloár, kupon, kvitance, original, personál, rasa* atď.). Pri väčšine českých slov autor vystihol správne význam, napr.: *ať* — nech; *brambor* — zemiak, švábka, krumpľa; *brzy* — skoro; *čáp* — bocian; *dělati* — robiť; *dělník* — robotník; *dobytek* — dobytok, lichva, statok; *brašna* — kapsa; *býk* — bujak; *horký* — horúci; *hořký* — horký, trpký; *hřbitov* — hrobitov, cintorín; *hřebík* — klinec; *hubička* — bozk; *hůl* — palica, bakuľka, kyjak; *hubený* — chudý, chatrný; *chudý* — chudobný; *jalovec* — borievka; *jen* — len, iba; *jho* — jarmo; *jícen* — pažerák, gágor, útroby (!); *kamna* — pec; *kamnář* — kachliar; *kartáč* — kefa; *když* — keď; *kašna* — nádržka, vodojem; *kdyby* — keby; *kdykoli* — kedykoľvek; *když* — keď; *klepy* — klebety; *klisna* — veľká kobyla; *knoflík* — gombík, gombička; *kojiti* — tíšiť, dojiť, pridáť, nadáť; *kojná* — dojka; *kořalka* — pálenka; *kouřiti* — fajčiť; *kovadlina* — nákova; *květák* karfiol, kvetná kapusta (!); *láhev* — fľaša, fľaška, sklenica; *líbat* — bozkávať; *líbiti se* — páčiť sa; *lichva* — úžera; *límeč* — golier; *mluviti* — hovoriť; *myslivna* — horáreň; *necky* — koryto; *neřád* — špina, neporiadok; *nyní* — teraz, včul (!); *ohon* — chvost; *opis* — odpis; *patro* — poschodie; *patro v ústech* — podnebie; *pojítka* — spojivo; *pokoj* — izba; *políbek* — bozk; *políček* — zaucho; *pomlouvati* — ohovárať; *pomluva* — klebeta; *pouze* — iba, len; *prý* — vraj; *pradlena* — práčka; *přadlena* — priadka; *prádlo* — bielizeň, pranie; *přáti* — priať, dopriať, žičiť, želať; *přísti* — budúci; *psanec* — vyhnanec; *sázka* — stávka; *silnice* — hradská; *stezka* — chodník; *tázati se* — pýtať sa; *teď* — teraz; *tchán* — test, svokor; *tchýně* — testiná, svokra; *topěnka* (!) — hrianka; *topiť* — kúriť; *uprchlík* — utečenec, zbeh; *válka* — vojna; *venkov* — vidiek; *vesnice* — dedina; *vor* — plť; *vždyť* — veď; *záda* — chrbát; *záhy* — včasne, zavčasu, skoro; *zatímni* — dočasný, provizórny; *zde* — tu; *zeď* — múr; *zednář* (!), *zedník* — murár; *zvedati* — zdvíhať; *zvuče* — samovôľa; *židle* — stolička; *žízeň* — smäd; *žně* — žatva atď.

Peter Tvrdý v tomto slovníčku používal iba najjednoduchšie lexikografické prostriedky grafické a iné: české heslové slovo je vytlačené polo tučne a od slovenského ekvivalentu vytlačeného antikvou je oddelené

čiarkou. Slovenské ekvivalenty, keď ich je viac, oddelené sú takisto čiarkou, napr. *chůva*, dojka, pestúnka, varovkyňa. Keď ide o viacvýznamové slovo, slovenské preklady sa oddeľujú len čiarkami. Len pri homonymnom českom slove preklady sa číslujú, napr.: *jítro*, 1. ráno; 2. jutro, miera zeme; *jíž*, 1. už; 2. ktorú; 3. ktorí; *hvozď*, 1. hustý les; 2. sladovňa atď. Inak lexicografické, gramatické ani štylistické poznámky neuvádza. Odkazy vyskytujú sa veľmi zriedka, napr. *bez* (*Sambucus*) — baza, chabda, chabzda, chabdie (uvariť chabzdového kvetu); v. šerík. Na príslušnom mieste je zas heslo: *šeřík* — baza, modrý baz, orgován. Len celkom výnimočne vyskytuje sa skratka síce nikde nevysvetlená, ale priezračná, a to *bás.*, napríklad v hesle: *čárný* (*bás.*) — čarovný, čudný, ďalej skratka *st.* (= staré, zastaralé), napr.: *obvejšni* (*st.*) — trochu vyšší. Niektoré preklady sú nevyhovujúce alebo nárečové, zastaralé ap., napr. obchodník, kupec; odvod, asentírka; okresní úřad, slúžnovský úřad; neť, neteře, vnučka; kraj — okres; předslov — predmluva.

V snahe náležite odlíšiť české a slovenské slová Tvrdý podľa prác Czambelových, Škultétyho a i. už v tomto slovníčku začiatkom dvadsiatych rokov postavil do protikladu niektoré české a slovenské slová a tvary, ktoré v tridsiatych rokoch zdôrazňovali slovenskí puristi. Nachádzame tu proti českým slovám postavené slovenské nielen dnes už ustálené, ako sú napr. *barva* — *farba*; *brusle* — *korčule*; *omluva*, *výmluva* — *výhovorka*; *závody* — *preteky* ap., ale i také, pri ktorých dnes je v praxi kolísanie, napr. *odstavec* — *odsek*; *obnos* — *suma*; *zahájit* — *otvoriť* ap., alebo je iný stav, napr. *vhodný* — *náležitý*, *příhodný*, *súci* (i *vhodný* sa pokladá za správne); *žádný* — *nijaký*, *nikto* (i *žáden*, *žiadny*); *záležitost* — *vec* (i *záležitosť*); *tunel* — *jask* (*tunel*); *les* — *hora* (i *les*) atď.

V niektorých prípadoch autor si je vedomý, že i v spisovnej slovenčine existuje heslové české slovo ako synonymum iného slovenského slova, preto ho kladie obyčajne na druhé miesto, napr.: *okno* — *oblok*, *okno*; *práce* — *robota*, *práca*; *pozdě* — *neskoro*, *pozde*; *bavlna* — *bavlna*, *pamuk* atď.

Na konci Česko-slovenského diferenciálneho slovníka je okrem opravy tlačových chýb na dvoch stranách Doplnok, kde sa uvádzajú napríklad takéto slová: *bojácně* — *bojazlivo*; *jilm* — *brest*; *tůň* — *hlbočina* a i. Nasledujúceho roku vyšiel samostatný Doplnok k česko-slovenskému diferenciálnemu slovníku (vlastným nákladom, Ružomberok 1923, 276 + 3 str.), ktorý obsahuje podľa autorovho „doslovu“, uverejneného na začiatku knižky (str. 3—4) a datovaného 1. X. 1923, ďalších 9000 slov. Možno vlastne hovoriť o druhej časti česko-slovenského slovníka a sám autor takto nadväzuje na prvú časť i pri číslovaní ďalších významov (porov.

heslo *babka*, kde uvádza jeho vysvetlenia v rozličných významoch: 6. železo, na ktorom sa srp, kosa klepe; 7. hák, na ktorom srdce zvona visí; päť významov vysvetlil takto v prvej časti slovníka).

V Doplnku postupoval v práci Tvrdý podobne ako v prvej časti slovníka. Materiál na dopĺňanie mu poskytoval slovník Kottov s niekoľkými doplnkami a pokračovaniami. I v tomto spôsobe vydávania práce Tvrdý nasledoval Kotta. Podobne ako Kott má odkazové heslo *abrž* v. *anobrž*, podobne ako Kott uvádza ako český tvar *geometer* atď. Bohatý výpiskový materiál i zo slovenskej literatúry u Kotta nahradil Tvrdému aspoň sčasti vlastnú excerpciu pre túto i ďalšiu lexikografickú prácu. Ako príklad na ilustráciu toho, aké slová pridáva v Doplnku, uvedieme začiatok písma J: *jabko* — jablko; *jablče* — jablko na varenie; *jable* — jabĺčko; *jablečnice* — záhrada jablčná; *predavačka jablk*; *jablečník* — predavač jablk; *kôň jablčnej farby*; *jablčné víno*; *jabličko* — jabĺčko; *jablovna* — záhrada jablčná; *jablůnek* — malá jabloň; *jabluško* — jabĺčko atď. Ako vidno, ide zväčša o odvodené slová alebo rozličné varianty slov, teda zväčša o také slová, ktoré sú na okraji slovnej zásoby. Najdôležitejšie slová z hľadiska stavby jazyka i z hľadiska diferenciálneho uviedol Tvrdý v prvej časti svojho slovníka.

Pri svojej prvej práci Tvrdý sa stretol s kritikou, v ktorej sa mu vyčítala protičeská agitácia (časopis Slovenský východ). V spomenutom doslove sa autor bráni, že slovník zostavil „nie cieľom agitácie, ako to v svojej zaslepenosti, alebo zlostnej predpojatosti ktosi povedal v Slov. Východe, ale cieľom úprimného pestovania opravdivej vzájomnosti česko-slovenskej“. V „predmluve“ prvého zväzku bol spomenul, že slovník „azda poslúži v istej miere k očisteniu slovenčiny od češtiny“. V „doslove“ reprodukuje nie celkom presne mienku Czambelovu, že „obapolná zrozumiteľnosť reči Čechov a reči Slovákov utvorila sa iba v posledných storočiach, od r. 1440, pod vlivom českých osadníkov a pod vlivom česko-slovenskej spisovnej reči, ktorá bola aj rečou kostolov, áno aj rečou škôl“... Tvrdý ďalej dodáva: „Ale slovenčina, aj tak, ako ona dnes žije, odchylná je od češtiny, a lexikálne srovnanie oboch týchto rečí je bez odporu veľmi potrebné.“

Tvrdý pri svojej práci na Česko-slovenskom diferenciálnom slovníku mal cieľ vedecký — lexikálne porovnať češtinu a slovenčinu, cieľ praktický — pomôcť správne porozumeniu českých a slovenských slov, cieľ kultúr-nopolitický — prispieť k pestovaniu česko-slovenskej vzájomnosti, a v istej miere cieľ očistný, t. j. pomôcť ľuďom pracujúcim na Slovensku, ktorí nepoznali dostatočne spisovnú slovenčinu a miešali české a slovenské výrazy a formy, náležite ich rozlíšiť. Tento cieľ Tvrdý dosiahol len čiastočne: jeho slovník mohol plniť predovšetkým praktické úlohy, v teórii zaostával

napr. i za slovensko-českým slovníkom, ktorý chystal v tom istom čase Mir. Kálal.¹⁵

Čisto praktického rázu je *Slovník inojazyčný* (Bratislava 1922 — Comenius 124+I str. Sostavil Peter Tvrďý, direktor gymnázia v. v. Predmluva je datovaná 24. júna 1922). Materiál vyberal — ako sám spomína — z českých náučných slovníkov Riegrovho a Ottovho a z Česko-německého slovníka F. Š. Kotta, ako i z nemeckých a maďarských prameňov. Druhé opravené a značne doplnené vydanie vyšlo r. 1932 (Žilina, O. Trávníček, 216+2 str.).

Pre školské potreby P. Tvrďý vypracoval ako klasický filológ najprv *Slovník latinsko-slovenský* (Lev, Ružomberok 1923, 331+2 str.), neskoršie *Slovník slovensko-latinský* (Lev, Ružomberok 1926, 345+3 str.). V oboch slovníkoch autor sa usiloval nájsť priliehavé tlmočenie jednotlivých slov, ale rozsah slovníka mu nedovoľoval uvádzať i preklady fráz a ťažkých miest z latinských klasikov, takže sa i na slovenských školách používal *Latinsko-český slovník Pražáka — Novotného — Sedláčka*.¹⁶ V oboch slovníkoch ide predovšetkým o klasickú latinčinu, ale uvádza sa i slovná zásoba stredovekej a cirkevnej latinčiny. Slovenská časť značkami (hviezdičky, krížiky) vyznačuje „barbarizmy“.

Po návrate do vlasti Tvrďý sa musel postupne vžívať do pomerov v starej vlasti, zoznamoval sa so súčasným stavom spisovného jazyka.¹⁷ Jeho

¹⁵ Kar. Kálal a Mir. Kálal, *Slovenský slovník z literatury aj nářečí*. (Slovensko-český diferenciální.) Na základe slovníkov, literatury aj živej reči spracovali... Nákladom vlastným. Banská Bystrica 1923 („predmluva“ je datovaná v októbri 1922, „poznámky pre odborníkov“ na konci majú dátum na jeseň 1925). Dohady F. V. Peřínku (*Slovenská lexikografia do r. 1930*, Průdy XV, 1931, 148 a n.) o vedľajších cieľoch Petra Tvrďého sú pomýlené: keď Tvrďý uvádza z praktických príčin v diferenciálnom slovníku i slová odchylné len hláskoslovne alebo pravopisne a slová nárečové z češtiny, ale proti českým nárečovým slovám alebo cudzím slovám stavia slovenské spisovné ekvivalenty, je len otázka ujasnenia alebo neujasnenia metodických zásad na strane Tvrďého i Peřínku.

¹⁶ *Latinsko-český slovník k potřebě gymnasií a reálných gymnasií*. Sestavili dr. Josef M. Pražák — dr. Frant. Novotný — dr. Josef Sedláček, 1. vyd. 1910, 2. 1919 atď.

¹⁷ V rozhovore s M. Pácaltom uznal, že mu zostal akýsi cudzí prízvuk pri reči: „Tomu sa nedivte. Ja som už bol Rus, po rusky som aj myslel. Po návrate domov na Slovensko v r. 1920 musel som sa znova učiť po slovensky a tak som trikrát prečítal celého Czambela. Zbieral som slovenské frázy, až som z toho potom spravil a vydal „Slovenský frazeologický slovník“ a tiež „Diferenciální československý slovník“ (sic!), v ktorom som ukázal, aký je rozdiel medzi češtinou a slovenčinou“. (Slovenský deník 1935.) Tvrďý sa osobne a písomne stykal iste s mnohými ľuďmi, ale doteraz poznáme pomerne málo jeho listov (J. Škultétymu, L. Zacharovi). V liste datovanom v Bratislave dňa 19. III. 1924 žiada si od Škultétyho Pravopisný slovník chystaný v Matici slovenskej („lebo ho pod chvíľu pri robote potrebujem“ a zaujíma sa, ako v Matici posudzujú jeho práce („Tiež bych sa chcel dozvedieť, aká je Vaša mienka a mienka iných členov výboru M. S. o mojej robote; aké sú požiadavky výboru M. S. v tejto veci. Ráďte ma o tom úprimne uviesť.“).

písomné prejavy i z prvých rokov jeho pobytu v Československu sú jazykove dobré (napr. listy J. Emmlerovi z r. 1923, J. Škultétymu z r. 1924 atď.). Neskôršie stával sa postupne jazykovým kritikom, poradcom i kodifikátorom slovnej zásoby slovenčiny.

Zo štúdia jazykovedných prác Sama Czambela, staršej i súčasnej literatúry¹⁸ vznikla Tvrdeho knižočka puristického charakteru *Chybné slová, výrazy a väzby, ktorým treba v slovenčine vyhýbať* (Lev, Trnava 1923, 38 str.). Bez odôvodnenia, bez výkladov stavajú sa tu proti sebe slová, výrazy, zriedka i väzby slov na jednej strane tie, ktoré autor podľa uvedenej literatúry pokladal za nesprávne, na druhej strane tie, ktoré pokladal za dobré, správne. Nachodíme tu už základný inventár „barbarizmov“, proti ktorým bojovali v tridsiatych rokoch slovenskí puristi. Peter Tvrdý spolu s Jozefom Škultétym stal sa spojovacím ohnivkom medzi predvojnovými jazykovedcami a medzi generáciou, ktorá sa odborne pripravovala v prvej Československej republike. Sám Tvrdý teoretické štúdie nepísal. Výsledky štúdií iných podával v stručnej lexikografickej podobe vo všetkých svojich prácach. I v brožúrke *Chybné slová...* stĺpec nesprávnych slov a výrazov nadpísal jednoducho „Namiesto“ a stĺpec správnych „hovorme a píšme“.

Stanovisko súčasnej našej jazykovedy k návrhom Tvrdeho je vyjadrené v jednotlivých štúdiách i v oficiálnych príručkách — v *Pravidlách slovenského pravopisu* (z r. 1953 a n.), ale najmä v *Slovníku slovenského jazyka I* (z r. 1959), v ktorom sa štylistické hodnotenia slov vypracúvajú na základe bohatého dokladového materiálu z klasickej i súčasnej literatúry. Napr. keď Tvrdý namiesto „ačpráve, ačkoľvek“ radí hovoriť a písať *hoci*, Pravidlá uvádzajú *ačkoľvek* bez poznámky. Slovník slovenského jazyka I túto spojku charakterizuje už ako trochu zastaralú a dokladá ju vetami z Vajanského a Tajovského; podobne spojku *ačpráve* charakterizuje ako zastaralú a dokladá ju len z Vajanského. To, pravda, neznamená, že by sa obe spojky, vyložené synonymnými *hoci*, *hoc*, *čo aj*, nevyskytovali aj u novších spisovateľov. Takto by sme mohli konfrontovať i ďalšie Tvrdeho heslá: „akonáhle, až na, barva, bažiť za peniazmi, behom (vojny)“ atď. O tom, aký význam prikladali puristi Tvrdeho slovníčku, svedčí skutočnosť, že ho v Slovenskej reči i postupne uverejňovali.

Svoje vedomosti z klasickej filológie Tvrdý uplatnil i v popularizačnej knižke *Latinské citáty a heslové výrazy so slovenským prekladom a vysvetlením* (G. A. Bežo, Trnava 1928, 92+1 str.). Ako pomocnú literatúru popri českej (V. Flajšhans a náučné slovníky) uvádza i maďarskú (Radó Antal) a nemeckú (Diebler, Philippi). Sú tu výrazy, ktoré sa často použi-

¹⁸ Sám Tvrdý uvádza Slovenské pohľady a Slovenskú štylistiku L. Šenšela.

vajú ako lexikálne citáty (*ab initio* — od začiatku, od počiatku; *ab ovo* = od vajca = od počiatku = od Adama; *ad hoc* — k tomu účelu, na ten prípad; *ex voto* — podľa sľubu ap.).

Všetky drobné práce Petra Tvrdeho boli priamo i nepriamo prípravou na jeho hlavné dielo o slovnej zásobe spisovnej slovenčiny. Ako ostatné jeho práce i toto dielo vynútila si súrna potreba. Tvrdeho chýbala síce metodická príprava, chýbali mu väčšie excerpcie a iné podmienky a najmä pevné zásady, ako ich podľa skúseností pri príprave českého akademického slovníka i podľa najlepších vzorov európskej lexikografie načrtol pre slovenský slovník Miloš Weingart.¹⁹ Rukopis slovníka bol dohotovený už r. 1929. Najprv ho ponúkol na vydanie Matici slovenskej,²⁰ ale tam asi nebol veľký záujem o jeho vydanie, takže vyšiel až o dva roky v Spolku sv. Vojtecha v Trnave s názvom *Slovenský frazeologický slovník* (Sostavil Peter Tvrď, direktor gymnázia v. v. Vydal Spolok sv. Vojtecha, Trnava 1931, str. 738). Hneď za titulným listom nasledujú „skráteneiny“, t. j. skratky. V nich okrem gramatických termínov (adj., ak., cit., ctsl. = cito-slovce, d. = datív, f. = femininum, gen., instr. = instrumentál, kom. = komparatív, lok., m. = masculinum, nom., pl., predl., prísl., spoj., superl., vok.), okrem názvov jazykov, z ktorých pochodia prevzaté slová (angl., arab., čes., fr., germ. = germanizmus, gr., hebr., lat., lt., maď., nem., pers., rus., starosl., špan., tal., tl., tur.), nachodíme pomerne málo lexikografických (lexikologických a štylistických) skratiek (arch. = archaizmus, dets. = detský výraz, fam. = familiárne, zmenš. = zmenšené). V slovníku samom sa slovo *archaizmus* neuvádza, ani inde sa nevysvetľuje, podobne sa nevysvetľuje *detský výraz*; *familiárny* sa vykladá synonymom dôverný, adverbium *familiárne* sa neuvádza; *zmenšené* sa osobitne nevykladá; predpokladá sa znalosť týchto termínov.

V úvode, datovanom v septembri 1931, autor spomína najdôležitejšie veci o ciele slovníka, o spôsobe práce, o prameňoch ap. Heslové slová sú upravené podľa pravopisných pravidiel (z r. 1931), takže slovník možno

¹⁹ *Príspevky k štúdiu slovenštiny*, Bratislava 1923.

²⁰ Porov. lístok adresovaný správcovi Matice slovenskej J. Škultétymu a datovaný dňa 1. XII. 1929 na Myjave:

Slovutný Pán Profesor! Keďže dvojmesačný srok, určený k prehliadnutiu môjho rukopisu „Slovenského frazeologického slovníka“ minul 20/XI., úctivo Vás prosím, ráčte ma uveďomiť o výsledku prehliadnutia aj o tom, či Matica Slovenská môže prevziať rukopis tento na vydanie.

Ráčte prijať prejav mojej obzvláštnej úcty.

Peter Tvrď, riaditeľ gymnázia v. v.

Lístok je uložený v Archíve MS v Martine.

pokladať za obširný pravopisný slovník.²¹ Gramatické údaje sa obmedzujú na koncovku genitívu pri substantívach a väzbu pri niektorých slovesách, inak odkazuje sa na príslušný paragraf Czambelovej Rukováti. Význam slova sa určuje zriedka výkladom („nakoľko bolo možné“), synonymami alebo veľmi zriedka i prekladom (nem. alebo maď.); väčšina hesiel je bez vysvetlenia. To je prvý veľký nedostatok Tvrdého práce. Keď význam slova nevysvetľuje prekladom do iného jazyka, ako robili A. Bernolák, J. Palkovič a i. u nás, Dobrovský, Jungmann, Kott a i. v Čechách, Linde v Poľsku,²² bolo ho treba vysvetliť stručným výkladom alebo definíciou sústavne a dôsledne pri každom hesle. Citované doklady síce osvetľujú význam slova a ukazujú „náležité upotrebovanie jednotlivých slov“, ale výklad celkom nahradiť nemôžu.

Pramene, z ktorých uvádza citáty, autor označuje skratkami, ktorých zoznam je na konci knihy („Zoznam spisovateľov a ich spisov, z ktorých sú uvedené v slovníku frázy“). Medzi spisovateľmi sú starší (Bajza, Bernolák, Gavlovič, Hollý, Kollár, Kuzmány, Medňanský, Palkovič, Pongráč, Tablic), štúrovci (Botto, Francisci, Hodža, Hroboň, Hurban, Chalupka, Kalinčák [sic!], Král, Sládkovič, Štúr), poštúrovskí a realisti (Beblavý, Bella, Gregor-Tajovský, Hurban-Vajanský, Kukučín, Paulíny-Tóth, Podjavorinská, Sytniansky, Škultéty, Šoltésová, Timrava, Vlček, Záborský) i súčasní (J. C. Hronský, Jégé, Krčméry, Rázus). Z odborných spisovateľov v zozname sú najmä jazykovedci (Czambel, Černý E., Damborský, Hattala, Hlavatý), zberatelia ľudovej slovesnosti (Dobšinský, Kollár, Šafárik, Zaturecký) alebo zbierky piesní (Kytica 1876, Piesne slovenské 1880, Sborník 1870, Slovenské spevy 1880, Veniec). Dost' hojne sú zastúpené časopisy a almanachy (Cyril a Metod, Černokňažník, Dom a škola, Katolícke noviny, Lipa, Nár. hlásnik, Národné noviny, Nitra, Lichardov Obzor, Zaymusov Obzor, Slovenské pohľady, Sokol, Tábor Sytnianskeho). Z klasikov chýba v prvom vydaní napr. Hviezdoslav, slabo je zastúpená súčasná literatúra (chýba napr. J. Jesenský). Výber prameňov nemožno pokladať za premyslený. Pravda, mnoho z týchto kníh sám Tvrdý neexcerpoval, materiál prevzal z Kottovho slovníka.²³

Citáty sú položené vedľa seba často náhodne, heslá autor významove

²¹ „Slovník prekorigoval podľa nových, Maticou slovenskou ustálených pravopisných pravidiel, pán Rudolf Klačko, tajomník Matice slovenskej...“ Za pravopisný slovník možno ho pokladať najmä pri tých heslách, kde niet nijakých údajov ani dokladov, uvádza sa len spisovná podoba slova.

²² Porov. môj článok *Prehľad slovenskej a českej lexikografie*, SR XVI, 1950–51, 270 a n.

²³ „Dobrou pomôckou mi bol Kottov: Česko-nemecký slovník frazeologický, keďže obsahuje i slovenské slová a frázy, *doložené zo slovenskej literatúry* (podčiarkol autor); povyberal som čo lepšie s udaním prameňov.“ (Úvod)

nerozčleňuje ani vtedy, keď uvádza mnoho dokladov. Inak autor si je vedomý toho, akú úlohu majú citáty: „Výpoveďami zo života a citátmi zo spisovateľov dávnych i nových vybranými ukazuje slovník tento náležité upotrebovanie jednotlivých slov a ukazuje aj bohatosť a ústrojnosť slovenského jazyka. V ňom nájdete aj veľa porekadiel (prísloví), týchto krásnych kvetov ducha národného, tejto praktickej filozofie ľudu“ (str. 5). Význam dokladov zo slovenskej literatúry oceňuje aj u Kotta. A naozaj, slovníková práca na základe dokladov, najmä citátov z literatúry, je prvý krok k vedeckej slovníkárskej práci. Tento krok Tvrdý vykonal a tak ukázal príklad, ako treba pristupovať k práci na slovenskom slovníku.

Slovnú zásobu slovenčiny Tvrdý celkove vidí akoby v jednej rovine: nerozlišuje štýlové vrstvy, ba ani slovnú zásobu spisovného jazyka od nárečových slov, napr.: príslovku *včil*, *včuť* = *teraz*, uvádza bez poznámky a pridáva i adj. *včuľajši* a subst. *včuľajšok*; v II. vydaní slovníka vynechal len variant „včil“; slovo *švábka* len vysvetľuje synonymom *zemiak*, hoci slovo „krumple“ nahrádza spisovným *zemiaky*; nárečové „nadbe“ len vysvetľuje synonymami *nádobno*, *treba*, *načim*. Pravda, hláskoslovné dialektizmy zavrhuje, napr.: m. *sčasný* pís: *šťastný*, m. *pokrievka* pís: *pokrývka*, m. *dáko* pís: *dajako*, *nejako* ap.

Slová a výrazy, ktoré pokladá za neslovenské, nahrádza správnymi slovenskými, a to zväčša podľa Czambela a Škultétyho, napr.: m. *válka* pís: *vojna*; m. *jednací* jazyk (poriadok) pís: *rokovací*; m. *sdeliť* pís: *oznámiť*, *zvestovať*, *povedať*, *odkázať*, *uvedomiť*; m. *samozrejmý* pís: *zrejmý*, *jasný*; m. *ctný* pís: *ctnostný*; m. *colný* pís: *mýtny* atď. Pri niektorých slovách cituje celú príslušnú poučku z Czambelovej Rukováti, napr. pri spojke *poneváž*.

Na prácach Petra Tvrdého jasne vidno, ako sa ustalovala norma spisovnej slovenčiny, a to nielen v slovníku; napr.: v I. vydaní slovníka varianty *barva* a *farba* sa pokladajú za rovnocenné (v II. vydaní „barva“ sa uvádza v zátvorke a odkazuje sa na podobu *farba*); i varianty „jako“, „ako“ sa pokladajú za rovnocenné atď.

Pri posudzovaní tohto slovníka kritika uznáva Tvrdého umiernenosť v pomere k českým slovám.²⁴

²⁴ F. V. Peřinka, ktorý v článku o slovenskej lexikografii (Průdy XV, 1931, 148 a n.) veľmi nepriaznivo písal o protičeskom purizme Petra Tvrdého, takže sa autor bránil i v dennej tlači (v Nár. Novinách a v Slovákú), v recenzii *Slovenského frazeologického slovníka* (Průdy XVI, 1932, 299–301) píše: „Protičeská tendencia nekele tak veľmi do očí ako v doterajších slovníkoch“. Keď sa Tvrdý o tom dozvedel, žiadal si ono číslo Průdov v liste L. Zacharovi datovanom v Koši pri Prievidzi dňa 31. V. 1932: „Hlasisti, odrodilci, janičiari (Strela im do pečene!) zas sa dali, vraj, do môjho Frazeologického slovníka.“

Prof. dr. M. Weingart (ČMF XX, 1934, 182–4) píše podobne: „Spisovateľ nenáleží

O potrebe slovenského slovníka v tom čase svedčí skutočnosť, že sa prvý náklad minul v krátkom čase. Druhé vydanie autor chystal veľmi usilovne:²⁵ sám excerpoval materiál i zo spisovateľov, ktorých necitoval v prvom vydaní (Hviezdoslav, Jesenský), ale súčasnú literatúru zas obchádzal, akoby jej bol nedôveroval. Slovník mal vyjsť zas v Matici slovenskej, ale pretože prípravy boli zdĺhavé, Tvrdý oddal rukopis nakladateľstvu v Prahe.²⁶ Vyšiel pod pôvodným názvom *Slovenský frazeologický slovník* (Sostavil Peter Tvrdý, direktor gymnázia v. v. Druhé, doplnené vydanie. Praha—Prešov 1933. Nákladom Československej grafickej unie, úč. spol., str. 843 + 1). Druhé vydanie je zlepšené z formálnej i obsahovej stránky; pekná tlač, primeraný formát, doplnenie hesiel i dokladov prispeli k tomu, že sa Tvrdého slovník stal dôležitou príručkou pre učiteľov, redaktorov, spisovateľov a i.

Druhé vydanie Tvrdého slovníka vyšlo po známych bojoch o slovenský pravopis po vydaní Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1931. Členom nového Jazykového odboru Matice slovenskej sa stal i Peter Tvrdý.²⁷ V novej pravopisnej komisii sa dozvedel o zmenách, ktoré sa chystali pre II. vydanie Pravidiel slovenského pravopisu, a tak ich mohol uplatniť už vopred vo svojom slovníku. Išlo o kmeňotvornú príponu *-ie-* namiesto *-e-* v neurčitku slovies typu *vidieť, rozumieť, trieť* a *mlieť*; podobne v prítomníku *mrie, trie, berie* ap., o kvantitu v cudzích slovách (*komédia, séria* ap.) a o pravopis jednotlivých slov (*krýdlo, necht, tovariš* a i.).

V úvode autor osobitne pripomína: „Poučenie, ako vyhýbať nemiestnym barbarizmom, zbytočne upotrebovaným cudzím slovám, väzbám a pod., som ponechal, keďže to pokladám za veľmi potrebné“. Pri cudzích slovách Tvrdý má všade dôsledne slovenské ekvivalenty, len domáce slová ponechal i v tomto vydaní zväčša bez vysvetlenia.

Už v úvode k prvému vydaniu slovníka autor poznamenal, že „dialektológia je v ňom slabo zastúpená. To bude úlohou budúcich pracovníkov na

k tým slovenským puristům, kteří vyhazují kde jaké slovo, které nešťastnou náhodou je také v češtině.“

²⁵ Podľa svedectva prof. L. Lehkej-Molnárovej v rodine sa zachovalo, že Peter Tvrdý spať chodieval skoro, ale vstával veľmi zavčasu (o 2. – 3. hod.). Pamätajú sa, že pracoval s listkami.

²⁶ V liste adresovanom J. Škultétymu a datovanom v Koši pri Prievidzi dňa 7. I. 1933 Tvrdý píše:

„Váš vzácny list dostal som len dnes, keď som sa vrátil z Prahy. Frazeologický slovník oddal som tam do nákladu Unii. Hneď ho začnú sádzať; o týždeň pošlú mi prvú stĺpcovú korektúru. Pri korektúre slúbil pomáhať p. Klačko.“

List je v Archíve Matice slovenskej v Martine.

²⁷ Tvrdý o tom píše v liste Jozefovi Škultétymu zo dňa 7. I. 1933: „S radostou prijal by som členstvo v jazykovom odbore, ale sa bojím, že moja nahluchlosť bude mi prekážať v plnení členovských povinností.“

tomto poli". Nie je tu jasné, či Tvrďý mal na mysli úplný slovník slovenského národného jazyka, spisovného jazyka i nárečí, alebo mal na mysli rozlíšenie slov spisovných a nárečových, pokiaľ sa vyskytovali v dielach slovenských spisovateľov.

Úplnosť slovníka i v druhom vydaní je len relatívna. Ukázalo sa to hneď po jeho vydaní, keď autor zase začal zbierať nový materiál. S pomocou dr. Henricha B a r t k a vyšli *Doplňky k slovenskému frazeologickému slovníku* (Unia, Praha — Prešov 1937, 240 str.) už z pozostalosti autora.

Význam Tvrďého slovníka je v tom, že prvý zhrnul slovnú zásobu moderného spisovného jazyka slovenského a že sa usiloval túto zásobu doložiť z literatúry.

Posledné roky svojho života autor strávil mimo Bratislavy, ale neprestal usilovne pracovať až do svojej smrti (zomrel 24. II. 1935 na Myjave). V literárnej pozostalosti okrem spomenutých doplnkov ostal rukopis rusko-slovenského slovníka. Je spracovaný podobným spôsobom ako jeho latinské slovníky. Pretože bol písaný starým ruským pravopisom, za života autorovho nevyšiel, hoci by si zaslúžil pozornosť ešte i dnes.

Pre úplnosť tohto prehľadu o živote a diele Petra Tvrďého treba spomenúť jeho prekladateľskú činnosť, ktorú vtedajšia kritika hodnotila kladne.²⁸ Preložil F. M. D o s t o j e v s k é h o *Zápisky z mŕtveho domu* (Bratislava 1931), *Zločin a trest* (Moravská Ostrava 1932) a iné menšie veci z ruštiny a latinčiny.

Svojím dielom Peter Tvrďý zaradil sa medzi popredných vtedajších slovenských jazykovedcov. Jeho práce majú viac charakter praktický, výchovný, než teoretický. Z nich vedeckej metóde najviac sa priblížil v Slovenskom frazeologickom slovníku. Dnes je i tento slovník čiastočne zastaralý, hoci nahradený celkom doteraz nebol. Má však významné miesto v dejinách slovenskej lexikografie.

²⁸ SP 44, 1928, 210.

K OTÁZKE VOKATÍVU V SPISOVNEJ SLOVENČINE

František Miko

V článku *Niektoré typy nominatívu* (SR 25, 1960, 25 n.) som sa zapodieval významovou členitosťou nominatívu a jeho vetnočlenskou platnosťou vo výpovedi. Medzi syntaktickými funkciami nominatívu som uviedol i platnosť oslovenia a dôvodil som, že v dnešnej spisovnej slovenčine nejestvuje osobitný pád pre oslovenie, vokatív, a že máme teda v spisovnom jazyku len šesť pádov. V spomenutom článku som uverejnil predbežný výťah zo svojho výskumu pádovej problematiky nominatívu a pre nedostatok miesta som otázku vokatívu širšie nerozvil. Aj preto, aj pre niektoré ďalšie príčiny pokladám za potrebné vrátiť sa k veci v diskusnej rubrike.

V našej jazykovednej literatúre, teoretickej i školskej, stojíme nad otázkou vokatívu už desaťročia nejednotne. Formulácie o počte a používaní pádov sú v otázke vokatívu nejednoznačné a často si odporujú, dokonca i u jedného a toho istého autora, v úplnej väčšine konštatujú iba holé fakty, ale nepokúšajú sa zhodnotiť súčasný stav v systéme jazyka. Celú otázku treba podrobne rozobrať a zvážiť, lebo najmä pre školskú prax by bola neistota v nej neželateľná a škodlivá.

V staršej literatúre o probléme vokatívu nešlo tak o jeho teoretický výklad, ale skôr o normatívnu stránku veci, či a v akej miere používať v mužskom rode osobitné tvary pre oslovenie s príponami *-u* a *-e* (*synku*, *bratu*, *chlapce* a i.). Ich používanie je dnes už ustálené,¹ sporný ostáva už iba teoretický výklad a praktické dôsledky, ktoré z toho vyplývajú pre podávanie poučiek a pre uvádzanie tvarov v paradigmách vzorov.

Zoznámime sa so stavom otázky v našej staršej a súčasnej gramatickej literatúre.

S. C z a m b e l v *Rukováti spisovnej reči slovenskej* (Turč. Sv. Martin 1919³) hovorí o siedmich pádoch v slovenčine (34, 36) a pri mužských vzoroch poznamenáva, že „stredná slovenčina s výnimkou málo slov: Bože, človeče, otče, chlapče, bratu, synku, pane, Hospodine vôbec zanedbáva vokatív a užíva zaň nominatív“, a ďalej, že „toto upotrebenie nominatívu za vokatív dovoľuje sa i v spisovnom jazyku“ (36; porov. i 183).

¹ Pozri *Pravidlá slovenského pravopisu*, Bratislava 1957, zrevid. vyd., 70.

J. D a m b o r s k ý v *Slovenskej mluvnici pre stredné školy a učiteľské ústavy* (Nitra 1930⁵) prijíma jestvovanie vokatívu pre všetky podstatné mená, pričom osobitný jeho tvar uznáva v singulári všetkých mužských podstatných mien zakončených na spoluhlásku a ženských podstatných mien zakončených na samohlásku (okrem typu *kráľovná* a slova *pani*). V ostatných prípadoch hovorí, že majú vokatív ako nominatív (171—174, i ďalej). Damborský nevychádzal zo skutočného stavu v spisovnej praxi a aj keď ho poznal, nevedel si s ním pravdepodobne rady a vec riešil priamočiaro, bez rešpektovania zákonitého vzťahu medzi skutočnou normou v praxi a jej kodifikáciou.

J. M i h á l v krátkej štúdii *Vokatív v slovenčine* (SR 1, 1952/33, 7 n.) kriticky pertraktuje otázku vokatívu. Vychádza zo stavu v ľudovej reči (z rozprávok a z vlastnej skúsenosti) a vyvodzuje pre spisovný jazyk požiadavku, že „bolo by len na osoh spisovnej reči, keby v školských učebniciach prestali uvádzať tvary vokatívu. Stačilo by poznamenať, v ktorých slovách možno v spisovnej reči upotrebiť zvyšky vokatívu, ktoré ešte žijú“ (9—10). Mihál tu nadväzuje na Czamblove zistenia. Aj v svojej obširnej štúdii *Zo slovenského pádoslovía* (SR 4, 1935/36, 193 a n.) je Mihál toho názoru, že „v slovenčine máme dnes už vlastne len šesť pádov, keďže vokatív má už len niektoré zvyšky“ (194). Uznáva však vcelku sedem pádov (tamtiež ďalej), z ktorých nominatív a vokatív tvoria osobitnú skupinu tzv. priamych pádov.

B. L e t z v práci *Zjednodušenie vo vývine skloňovania našich substantív* (SR 4, 1935/36, 205) tvrdí o vokatíve, že „terajšia slovenčina ho nemá nepochybne pri neživotných slovách“ a že „pri životných maskulínach a feminínach jeho doklady sú ojedinelé“. „Zánikom vokatívu“, citujem ďalej, „sa stalo, že všetky odtienky jeho funkcie prevzal nominatív a sedempádový systém pôvodného skloňovania sa zredukoval, takže doterajšie označenie, ako by sme mali sedem pádov, neobstojí a treba ho nahradiť v gramatikách systémom šesťpádovým.“

J. M i h á l v svojej *Slovenskej gramatike s cvičeniami pre I.—II. a III.—IV. tr. slov. str. škôl* (Bratislava 1947) hovorí v I. diele o šiestich pádoch a o zvyškoch vokatívu (125); v II. diele vychádza pri zisťovaní počtu pádov len z formy, má rozličný počet pádov pre rozličné typy skloňovania (podľa rozsahu homonymie pádových prípon) a vokatív pritom vôbec neuvádza (58, 59). Na str. 89 však hovorí, že vokatív nahrádzame nominatívom. Na inom mieste zasa spomína, že „vokatívom oslovujeme, lenže miesto vokatívu používame v spisovnom jazyku slovenskom nominatív“ (192). A ďalej, že „v básnickom jazyku starších básnikov býval vokatív častejší“ (tamtiež).

B. L e t z v *Gramatike slovenského jazyka* (Bratislava 1950) hovorí

o šiestich pádoch (233 a 234). K tomu poznamenáva, že okrem nich by sa mohol uviesť i vokatív, ktorý je na oslovenie a zvolanie. No vokatív je podľa neho v slovenčine na vymretí. Pri neživotných podstatných menách ho už niet a pri životných býva výnimočne (pri slávnostnom alebo hanlivom oslovení) a nahradzuje sa nominatívom (234). Na inom mieste hovorí, že „*nominatív* užíva sa teraz i namiesto pôvodného vokatívu, napr.: *braček! pán doktor! pán môj! Janík!*“ (247). Ďalšie jeho zmienky o vokatívne: „Lež jednako i dnes možno ešte stretnúť niektoré podstatné mená s vokatívnymi tvarmi, napr.: *Bože, otče, človeče, Pane* (v cirkevnej reči) a *vážený pane* (ako zdvorilostný obrat) ...“ (247). „Nezávislé meno v nominatívne býva vo vete ... náhradou vokatívu ...“ (528).

V *Slovenskej gramatike* od E. Paulinyho — J. Ružičku — J. Štolca (Martin 1955²) sa uvádza sedem pádov, medzi nimi vokatív, ktorým oslovujeme (*chlape! ženy!* 133—134). Na str. 141 sa však hovorí, že „nominatívom (1. pádom) podstatného mena sa vyjadruje oslovenie v platnosti vokatívu“ (*strýko, mama, Ondrej*). Na str. 152 sa vysvetľuje, že „vokatív (5. pád) je osobitný tvar, slúžiaci na oslovenie. Osobitný vokatívny tvar sa zachoval len pri slovách z rodinného, domáceho okruhu: *švagre, kmotre, synku, sváku, človeče, chlapče, priateľu, chlape, majstre, pane*“. „Obyčajne sa pri oslovení používa nominatívna forma. Už od najstarších čias je nominatívna forma bežná v množnom čísle ... Ale tvar nominatívu je dnes bežný v spisovnom jazyku aj v jednotnom čísle.“ Pri prehľade skloňovania uvádza spomenutá gramatika na mieste vokatívu nominatívne tvary (okrem vlastného vokatívu *chlape*). Toto pokladáme za nedôslednosť.

Podľa *Učebnice jazyka slovenského pre 9.—11. ročník všeobecnovzdel. škôl* (Š. Peciar — J. Horecký — E. Jóna — E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, Bratislava 1954, 57) je v slovenčine sedem pádov. Ako vokatív sa chápu tvary na *-e* a *-u* pri niektorých mužských podstatných menách a ostatné prípady oslovenia sa vysvetľujú tak, že ide o nominatív vyjadrujúci oslovenie v platnosti vokatívu (65, 69), resp. že sa pri oslovovaní používa nominatívna forma (67, 69). Podobne v *Učebnici slovenského jazyka pre štvorročné odborné školy* (E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, Bratislava 1954, 85, 86, 87). Avšak pri vzoroch *hrdina, žena, gazdina, dievča* v singulári a pri všetkých vzoroch v pluráli (okrem neživotných) sa uvádzajú ako vokatívny tvary zhodné s nominatívmi. Takisto ďalej i v učebnici *Slovenský jazyk pre 7. roč.* (A. Selecký — P. Bernáth, Bratislava 1958; tu i pri neživotných), v rovnomennej učebnici pre 6. ročník (G. Horák — M. Rumpel, Bratislava 1959, tiež aj pri neživotných, pričom oslovovacie tvary sú uvedené s výkričníkom), pre 5. ročník (P. Bernáth, Bratislava 1958) a pre 4. roč. (od toho istého autora, Bratislava 1958).

Vysokoškolská učebnica pre poslucháčov českého jazyka *Slovenština* (Praha 1957) má túto formuláciu: „Slovenština nemá zvláštní tvar pro vokativ v singuláru ani u ženských jmen vzoru *žena*, ani u mužských jmen. Ve funkci oslovovací užívá se v singuláru i v plurálu formy nominativní. — Zvláštní vokativní tvar se v slovenštině zachoval jen ve zbytcích u některých jmen z rodinného, domácího prostředí, např. *švagre*, *kmotre*, *synku*, *chlapče*, *priatelu* a pod.“ (46). V paradigmatech sa uvádza len šesť tvarov.

Pravidlá slovenského pravopisu (zrevid. vyd., Bratislava 1957) uvádzajú paradigmy vzorov len so šiestimi tvarmi. Podrobne vypočítavajú osobitné tvary s oslovovacou funkciou. Pre ostatné prípady oslovenia konštatujú, že sa preň používajú tvary 1. pádu (70).

J. Orlovský uvádza v *Slovenskej syntaxi* (Bratislava 1959, 192), že máme šesť pádov. Avšak popritom hovorí: „Piaty pád nemá už vlastnej formy, zhoduje sa formálne s nominatívom, ale rozlišuje sa od neho intonáciou výzvovou.“

V najnovšej *Krátkej gramatike slovenskej* od E. Paulinyho (Bratislava 1960, 55) sa hovorí o siedmich pádoch, ďalej i o tom, že sa pri oslovení používajú vedľa niektorých tvarov na *-e* a *-u* nominatívne tvary. V paradigmatech vzorov figurujú na mieste vokatívu nominatívne tvary (okrem prípadu *chlape*).

Vcelku sa ukazuje v literatúre zhoda v tom, že osobitné vokatívne tvary sa uchovali len pri niektorých mužských podstatných menách. Avšak formulácie poučiek a paradigmy mýlia. Čo znamená, že sa miesto vokatívu alebo vo funkcii vokatívu používa tvar nominatívu, alebo že sa piaty pád formálne zhoduje s nominatívom, ale sa rozlišuje od neho intonáciou? Čo znamená ďalej, že sa v paradigmatech na mieste vokatívu stretávame s nominatívnymi tvarmi? Tak, ako sa veci podávajú, by to znamenalo, že vokatív jestvuje pri všetkých životných (u niektorých autorov aj pri neživotných) podstatných menách, len má tvar zhodný s nominatívom. A to protirečí temer u všetkých autorov s ich východiskovými poučkami, lebo nakoniec predsa len nie je jasné, či slovenčina má šesť alebo sedem pádov (v prvom prípade so zvyškami vokatívu, nerátanými do počtu pádov, v druhom prípade zarátanými síce, ale s nejasným a s nejednoznačným výkladom o tom, že i tvary homonymné s nominatívom treba pokladať za vokatív).

Ako sporné sa tu ukazujú podľa mňa dve otázky. Predovšetkým prvá otázka, či za tzv. vokatív treba pokladať len osobitné tvary pre oslovenie: *švagre*, *kmotre*, *synku*, *človeče*, *chlape*, *chlapče*, *priatelu*, *bratku*, *bratu*, *majstre*, *pane*, *otče* (uvedené v gramatickej časti Pravidiel 1957, 70), ďalej *synak*, *bože*, *Ježišu*, *Kriste* (uvedené v slovníku Pravidiel), *sváku* (uvedené

u Paulinyho — Ružičku — Štolca), a niektoré ďalšie tvary používané v náboženskej literatúre. Alebo či uznávať za vokatív i tvary zhodné s nominatívom vo funkcii oslovenia. Prvý názor je jednoznačne vyjadrený u Czambla, Letza, Mihála, v českej vysokoškolskej učebnici slovenčiny a v Pravidlách. Druhý názor nemáme v literatúre priamo vyslovený, ale vyplýva z nejednoznačných formulácií ostatných autorov a z prehľadu pádov v paradigmách vzorov.

V súvislosti s prvou eventualitou, že totiž vokatívom by boli len osobitné oslovovacie tvary, možno postaviť ďalšiu otázku, či vôbec aj tieto osobitné tvary na *-e* a *-u* treba pokladať sa samostatný pád, vokatív, a ak nie, za čo ich potom treba pokladať.

Najsamprv rozoberieme otázku tzv. oslovovacích tvarov zhodných s formou nominatívu, teda oslovenia ako napr. *Otec! Janičko! Marka! Dieťa moje zlaté!* ap.

Podstata oslovenia tu spočíva v tom, že prijímateľovi prejavu (počúvajúcemu alebo čítajúceму) adresujeme jeho vlastné pomenovanie a intonáciou naň apelujeme, aby obrátil na nás svoju pozornosť (pri základnom, vlastnom oslovení). Fakt oslovenia vyplýva teda z totožnosti pomenovanej a počúvajúcej osoby a z upozorňovacej intonácie. Keď obidvoje chýba, keď sa teda z výpovede „*Otec!*“ stratí situačná spojitost pomenovanej a počúvajúcej osoby a intonácia, ostane holý tvar *otec*. Týmto tvarom sa naznačuje iba to, že ide o pomenovanie osoby bez vzťahu k nejakému inému predmetu, k deju ap. Aj nominatív, ktorý bol vo vete povedzme podmetom, vyjadruje po vyňatí z nej iba popretie vzťahu k niečomu inému a nič viac.

Situačné súvislosti a intonácia sú prvky výpovede. Oslovenie je v našom prípade zrejme len syntaktická kategória. Nemôžeme ho preto uvádzať vo výpočte gramatických tvarov, ktoré berieme v ich forme a význame ako morfológické javy, t. j. v ich platnosti mimo výpovede. Tvar *otcovi* je napríklad pomenovaním osoby s datívnym vzťahom k možnému deju vôbec, mimo aktuálnej výpovede. Podobne nominatív *otec* je pomenovaním bez takéhoto vzťahu k inému predmetu alebo deju, nech sa vyskytne v hocijakej výpovedi, t. j. bez zreteľa na výpoveď.

Gramatický tvar vyjadruje na pomenovaní možný vzťah (v nominatíve popretie tohto vzťahu) daného predmetu k iným javom, je to pomenovanie predmetu v jeho vzťahu k iným predmetom. Tvar *otec*, ktorý ostane po vyňatí z oslovovacej výpovede, je významovo — popretím vzťahu k iným javom — zrejme totožný s nominatívom.² A keďže je totožný aj formou,

² Na to, že vokatív a nominatív vyjadrujú pomenovanie predmetu bez vzťahu k iným predmetom, deju ap., upozornil J. Mihál, *Zo slovenského pádoslovia*, SR 4, 1935/36, 193n.; na základe toho radí Mihál nominatív a vokatív do skupiny tzv. priamych pádov, v ktorých slová „nepoznajú závislostí“ a „vystupujú staticky“ (194). Porov. k tomu tiež

ide o nominatívny tvar podstatného mena, ktorý ak je pomenovaním počúvajúcej osoby a ak je tejto osobe adresovaný s príslušnou intonáciou, plní syntaktickú funkciu oslovenia.

Pretože morfológická a syntaktická stránka jazyka sú jeho dve funkčne osobitné stránky,³ nemôžeme v paradigme klásť nijaký gramatický (morfológický) tvar s výkričníkom (ako znakom zvolacej, resp. žiadacej vety). Bolo by to to isté, ako napr. povedať, že *píšem?*, *píšeš?*, *píše?* atď. sú opytovacie tvary alebo dokonca, že *utekám*, *utekáš*, *uteká*... sú oznámenia (lebo sa analogicky tvrdí, že *otec!* *Marka!* *Jurko!* sú oslovenia).

Na číro syntaktickú povahu oslovenia poukazuje aj Eugen Pauliny v *Systéme slovenského spisovného jazyka* (II. časť, cykl. vyd., Bratislava, letný sem. 1946/47, 123). Vyvodzuje však z toho, že „vokatív, ktorý sa v školských gramatikách tiež zaraďuje do pádovej sústavy, nepatrí medzi pády. Nevyjadruje vzťahy k iným pomenovaniam, je to vlastne samostatná jednočlenná veta.“ V súvislosti s tým uznáva Pauliny pre spisovnú slovenčinu len šesť pádov (tamtiež; na rozdiel napr. od jeho najnovšej *Krátkej gramatiky slovenskej*, kde uvádza sedem pádov). Aj keď súhlasíme s tým, že to, čo sa volá vokatívom, totiž oslovenie, medzi pády nepatrí, domnievame sa, že tvarový podklad oslovenia je pád a nepatrí do syntaxe spolu s oslovovacou platnosťou. Ako uvádza sám Pauliny na spomenutom mieste, ani nominatív nevyjadruje vzťah k iným pomenovaniam, býva ďalej tiež jednočlennou vetou, a predsa patrí podľa neho medzi pády. Tento tvarový podklad pre oslovenie je podľa nás nominatívom, ktorého jednou parciálnou funkciou v syntaktických súvislostiach je oslovovacia platnosť. Táto platnosť je síce trochu odchodná od ostatných parciálnych významov nominatívu (pozri k tomu moju štúdiu SR 26, 1960, 25 n.), to však nevylučuje jej tvarový podklad spomedzi pádov. V systéme slovesného spôsobu má obdobne napr. rozkazovací spôsob zvláštny, apelatívny význam, a predsa je to riadny gramatický tvar v zákonitom systémovom spojení s ostatnými slovesnými spôsobmi. Tu je, pravda, ten rozdiel, že pre oslovenie nemáme osobitný systémový tvar pre všetky podstatné mená. Tých niekoľko tvarov, ktoré sa v gramatikách spomínajú ako vokatív, sa chceme bezprostredne dotknúť.

Tvary *kmotre*, *švagre*, *synku*, *priateľu* atď. použité v oslovení (*Kmotre!* *Švagre!* atď.) sa líšia od tvarov *kmotor*, *švagor* použitých v tej istej platnosti (*Kmotor!* *Švagor!*) tým, že po vyňatí z výpovede ostáva pri nich osobitná prípona, ktorá vyjadruje, že ide o pomenovanie osoby v stotož-

E. Pauliny, *Systém slovenského spisovného jazyka* (II. časť, cykl. vyd., Bratislava, let. sem. 1946/47, 123).

³ Upozornil na to M. Dokulil na konferencii o otázkach slovenskej morfológie v r. 1955 (pozri SR 21, 1956, 110 a 111).

ňovacom a upozornovacom vzťahu vzhľadom na možnú počúvajúcu osobu. Vokatívnosť je tu vyjadrená morfológicky, pravda, bez výpovednej platnosti. Tá je nakoniec daná intonáciou a situačným použitím. Funkčne by teda pri tvare *kmotre* vybranom z výpovede išlo o iný význam, o iný druh pomenovania, ako ho podáva nominatív. Keďže aj forma je iná, išlo by tu o samostatnú gramatickú kategóriu, o samostatný pád.

Proti tomu však hovoria niektoré systémové okolnosti. A tým sa dostávame k našej druhej otázke, či totiž vôbec aj tieto osobitné tvary na *-e* a *-u* v spisovnej slovenčine môžeme pokladať za samostatný pád, vokatív. Prijmeme názor, že by tvary *kmotre* atď. boli v spisovnej slovenčine vokatívami. Na vyjadrenie oslovenia vo výpovedi sa vedľa týchto tvarov používajú i nominatívy: *Kmotor!* — *Pán kmotor!* — *Švagor!* — *Pán švagor!* — *Syn môj!* — *Priateľ môj drahý!* — *Brat môj!* — *Pán majster!* — *Otec!* — Rovnako máme nominatívy v oslovení od všetkých mužských názvov osôb z náboženskej sféry, ktoré sa tam používajú okrem toho (a treba povedať, že častejšie) v osobitnom tzv. vokatívnom tvare (*Bože, Synu, Duchu, Ježišu, Ježišku, Kriste, Spasiteľu, Vykupiteľu, Stvoriteľu, Premožiteľu, Kráľu, hriešniku, synáčku, protivníku, Hospodine, Pane, kresťane, baránku, tešiteľu*; ďalej i kolektíva a neživotné: *ľude, národe, krížu, Sione*; zistenia podľa *Jednotného katolíckeho spevníka*, Trnava 1948¹⁴).

Takéto nominatívy nejestvujú v prípadoch *človeče, chlape, chlapče, bratku, synku* a *synak*. Tvary *bratku, synku* a *synak* sú paradigmaticky osihotené, takže ich nemusíme pri svojom skúmaní brať do úvahy. Takto ostávajú nakoniec iba prípady *človeče* a *chlape*, miesto ktorých nie je nominatív pri oslovení možný (tvar *chlapče* neuvádzame preto, že v praxi už aj tu poznám nominatív v oslovení: *Chlapec! Nože mi zabehni po cigarety!*).

Ako chápať skutočnosť, že na oslovenie môžeme v spomenutých prípadoch (okrem tvarov *chlape* a *človeče*) používať dva rozličné tvary, nominatív a vokatív?

Najprv treba uviesť, že tvary na *-e* a *-u* nie sú systémovým javom, ale sú, ako z príkladov vidno, obmedzené na úzky lexikálny okruh názvov z domáceho, rodinného prostredia a z náboženskej oblasti. Ďalej je dôležitá pre riešenie celej otázky sama skutočnosť, že nie sú jediným prostriedkom oslovenia, lebo vedľa nich jestvujú nominatívne formy oslovenia, pričom nominatív tu vystupuje ako systémový prostriedok platný pre všetky podstatné mená (spravidla však len životné, prirodzene, okrem spomenutých *chlape* a *človeče*).

Nemenej dôležité je i to, že obidva tvary nemôžeme ľubovoľne zamieňať. Tvary na *-e* a *-u* sú štylisticky príznakové, ako to konštatujú uvádzané pramene. Proti nominatívu vyjadrujú v oslovení odtieň intímnosti, fami-

liárnosti (*švagre, kmotre, chlapče, bratu*; rovnako i jediné tvary *človeče, chlape, bratku, synku, synak*), prípadne majú slávnostné zafarbenie (*Majstre! Vážený pane!*) alebo sa používajú v istých vymedzených okolnostiach, napr. v listoch (*Vážený pane! Milý priateľu!*), v rozprávkach, v náboženskej oblasti (tu zväčša už ako archaizmy, v ustálených oslovovacích formulách v piesňach, často len pre potreby verša). Neslúžia teda v základnej, neutrálnej oslovovacej funkcii. Funkčne sú popri primárnych, bezpríznakových nominatívoch druhotné. Nominatívy tvoria pre ne funkčné pozadie a tým i funkčný základ.

Svojou druhotnosťou vzhľadom na nominatívne tvary nie sú teda tvary na *-e* a *-u* na úrovni základných a funkčne nezávislých pádových kategórií, ale sú doplnením nominatívu vo funkcii oslovenia. Môžeme to vyjadriť tak, že tvary na *-e* a *-u* sú štylistickými variantmi nominatívu v niektorých druhotných odtienkoch oslovenia.

Podstatným menom *chlap* a *človek* chýba zo spoločenských dôvodov bezpríznakové, neutrálne oslovenie (nominatív v oslovení; ináč by sme ho určite mali) a poznajú len príznakové vyjadrenie oslovenia tvarmi *chlape, človeče*, ktoré podľa ostatných prípadov a v dôsledku celkového systémového stavu treba pokladať tiež za štylistické varianty k chýbajúcej, nullovej primárnej oslovovacej platnosti nominatívu týchto slov.

Možno dôvodne predpokladať, že už aj historicky, keď ešte jestvovali vedľa seba obidvojaké tvary oslovenia i pri ostatných podstatných menách, upadol starý vokatív do závislého postavenia vzhľadom na nominatív. V dnešnom štádiu vývinu sa ustálila táto dvojitosť len na niekoľko spomenutých prípadov.

Celá problematika vokatívu v spisovnej slovenčine je silne ovplyvňovaná všeobecnou gramatickou tradíciou, už len napríklad tým, že podľa latinskej gramatiky sa traduje vokatív na jeho pevnom mieste po akuzatíve a že bez vokatívu akoby tu bola medzera.

Na ozrejmenie toho, že náš názor sa zakladá na reálnom ponímaní veci, môžeme uviesť obdobu z morfológie slovesa. Predpokladajme, že by sa na vyjadrenie rozkazovacieho spôsobu bol uplatnil vedľa imperatívu indikatív a že by bol postupne vytlačil imperatívne tvary okrem niekoľkých prípadov, ktoré by sa boli povedzme zo spoločenských príčin zachovali. Hovorili by sme potom, že by na podklade desiatich alebo dvadsiatich tvarov jestvoval osobitný rozkazovací spôsob?

Včleňovať tvary na *-e* a *-u* do nominatívu bránia hádam niektoré momenty. Napríklad stav v nárečiach, kde jestvuje vokatív ako jediná, bezpríznaková forma oslovenia. Ďalej okolnosť, že nominatív chápeme ako základný pomenovací tvar, pri ktorom nám tanie na mysli predovšetkým jeho špecifická funkcia podmetu. Tvary na *-e* a *-u* sa takto zrejme priečia

tomu, aby sme ich dávali do súvislosti s nominatívom. Avšak spomenutý dojem z nominatívu je povrchný. Nominatív má viac funkcií než len podmetovú, jeho celkový význam treba chápať zložitejšie a širšie. Pritom oslovovala platnosť v samom nominatíve nie je v centre jeho rozmanitých použití, ale je skôr okrajová. A takto okrajovo sa zaraďuje do nominatívu i jeho príznakový oslovovací variant na *-e* a *-u*. V tomto širšom poňatí nominatívu a v okrajovom umiestňovaní tvarov na *-e* a *-u* je ich začlenenie prijateľné i pre jazykové vedomie používateľov. Domnievame sa dokonca, že toto jazykové vedomie už dávno urobilo spomenuté začlenenie — naše teoretické dôvody nie sú ničím iným ako teoretickým odrazom tejto zmeny — a že vokatív jestvuje ako samostatný pád len umele, pod vplyvom tradície a učebníc.

Z našej úvahy teda vyplýva, že v spisovnej slovenčine nemáme vokatív ako samostatný pád a že jestvuje v nej len šesť pádov. Je mrzuté v celej otázke, že v sústave domácich názvov pre pády, ktoré iste meniť nebudeme, ostane medzera (prvý, druhý, tretí, štvrtý, šiesty, siedmy pád). Iste aj obava pred touto medzerou viedla a vedie autorov školských učebníc k tomu, že uvádzajú v paradigmách vzorov aj nejestvujúci, ale poradím vyžadovaný piaty pád. Skutočnému stavu v jazyku to však nezodpovedá. V názvoch pádov treba chýbanie piateho pádu brať ako záležitosť tradície. Obdôb na to máme pri iných jazykových javoch nadostač.

K OTÁZKE TZV. URČOVACÍCH ZÁMEN

Ján Oravec

V našej slovnej zásobe máme skupinu slov, ktoré doterajšie slovníky a gramatiky nejednotne zaraďujú do slovných druhov. Sú to slová: *sám*, *samý*, *všetok*, *každý*, *iný*, *inakší*. Napr. slovo *sám* sa raz vysvetľuje ako číslovka, inokedy ako ukazovacie zámeno; slová *samý*, *všetok*, *každý* sa v jednej práci pokladajú za neurčité číslovky, v inej za zámená bez bližšieho určenia druhu; slová *iný*, *inakší* sa u nás obyčajne vysvetľujú ako adjektíva bez ohľadu na gramatiky iných jazykov (napr. latinčiny, zo slovanských jazykov ruštiny), kde sa tieto slová (*alius*, *aliud*; *inoj*) tradične traktujú ako zámená.

Na konferencii o morfológii slovenčiny r. 1953 sme navrhli zaradiť všetky uvedené slová k zámenám ako osobitný druh.¹ Priviedla nás k tomu

¹ Keď už bol tento článok v redakčnom spracovaní, vydal E. Pauliny *Krátku gramatiku slovenskú* (Bratislava 1960), v ktorej uvedené slová pokladá za osobitný druh zámen a pomenúva ich (na str. 79) vhodným názvom vymedzovacie zámená.

i ruská gramatická tradícia, i — a to predovšetkým — gramatické fakty slovenčiny, ktoré tu chceme v krátkosti predložiť. Dôvody, pre ktoré sa uvedená skupina slov pokladá v ruštine za samostatný druh zámen, sme v prístupnej literatúre nenašli, lebo ani v najväčších súčasných gramatikách ruštiny (napr. ani v akademickej gramatike ruštiny, ani v moskovskej univerzitnej morfológii²) sa tento druh zámen osobitne neodôvodňuje, tak ako sa u nás nikde neodôvodňuje, prečo tieto slová nie sú zámenami.

Najskôr si všimnime, či uvedené slová neodporujú definícii zámen. Zámená sú ohybné slová, ktoré konkrétne nepomenúvajú substanciu, kvalitu a kvantitu — ako podstatné mená, prídavné mená a číslovky —, ale ju len označujú (na ňu ukazujú) zo stanoviska hovoriaceho (osobné, privlastňovacie zámená), podľa kontextu a situácie (ukazovacie, opytovacie a vzťažné zámená), prípadne ju len približne naznačujú (neurčité zámená), alebo zreteľne popierajú (záporné zámená). Sú to slová so všeobecným významom. Napr. zámeno *taký* je univerzálne akostné adjektívum, ktorého obsah sa mení podľa toho, v akej situácii a v akom kontexte sa vyskytuje, zámeno *svoj* je univerzálne privlastňovacie adjektívum, podobne zámeno *ten* je univerzálne podstatné meno mužského rodu, zámeno *tolký* univerzálna číslovka (základná i radová). Ináč by sme mohli povedať, že zámená sú len gramatické (morfológické) — nie slovníkové — synonymá podstatných a prídavných mien, lebo nemajú konkrétny význam.

Slová *iný*, *inakší*, *každý*, *všetok*, *samý*, *sám* dobre spĺňajú podmienky definície zámen, nevybočujú z nej, netreba ju kvôli nim meniť. Aj ony označujú vec, kvalitu a kvantitu len všeobecne, aj ich obsah sa konkretizuje len pomocou kontextu a situácie. Už výklad ich lexikálneho významu v slovníku dokazuje, že sú to zámená.

Tak význam zámena *inakší* sa v *Slovníku slovenského jazyka I* (Bratislava 1959) vysvetľuje synonymami: *nie takýto*, *odlišný*, *rozdielny*, *iný*. Najpresnejším jeho synonymom je výraz *nie takýto*, t. j. zápor ukazovacieho zámena *takýto*. Rad synonym by sme doplnili ešte výrazom *nie taký*, lebo zámeno *inakší* označuje odlišnosť nielen blízkych vlastností, ale i vzdialených. Aj význam zámena *iný* sa vysvetľuje v našom najnovšom slovníku správne — predovšetkým pomocou záporných synonym *nie tento*, *nie ten*. Rad rovnoznačných výrazov by sme doplnili ešte zámennými výrazmi *nie ja*, *nie ty*, *nie on*, *nie môj*, *nie tvoj*, *nie jeho (jej)*, aby sa ukázalo, že zámeno *iný* sa používa i ako protiklad osobných a privlastňovacích zámen. Slová *iný*, *inakší* okrem uvedeného základného významu majú aj

² *Grammatika russkogo jazyka I*, Moskva 1952; *Sovremennij russkij jazyk, Morfologija*, Moskva 1952.

druhý zámenný význam (synonymný so slovom *opačný*), v ktorom sú protikladné (antonymné) stotožňovacím zámenám *ten istý* a *taký istý*. Ako vidno, základnými antonymnými párami slov *iný*, *inakší* sú zámená: 1. *nie ten*, *nie tento*, *nie ja* (*ty*, *on*, *môj*, *tvoj* . . .), *nie ten istý*, o ktorom je (*bola*, *bude*) reč; *nie taký*, *nie takýto*, *nie taký istý*, o akom je (*bola*, *bude*) reč. Domnievame sa preto, že aj slová *iný*, *inakší* sú zámenami. Okrem toho sa slová *iný*, *inakší* pevne začleňujú do systému s ostatnými zámenami a zámennými príslovkami, napr. a) *aký* — *taký* — *inakší* — *nejaký* — *ni-jaký*, b) *iný* — *inakší* — *inak(šie)* — *inde* — *inam* — *inokade* — *indy* (*inokedy*). Bez nich by uvedené systémy boli neúplné.

Zámená *iný*, *inakší* navrhujeme nazvať kvalitatívnymi (akostnými) určovacími zámenami, na rozdiel od nasledujúcich zámen, lebo pomocou kontextu a situácie určujú substanciu a kvalitu bez ohľadu na jej množstvo alebo stupeň.

Ostatné určovacie zámená — *každý*, *všetok*, *samý*, *sám*, *žiadny* — zaradujeme do druhej skupiny s názvom kvantitatívne (kol'kostné) určovacie zámená. Pri ich zaradovaní k zámenám môžeme sa už odvolávať i na našu gramatickú tradíciu, predsa však uvedieme vlastné dôvody pre takéto zaradenie a odpovieme na niektoré námietky.

Slová *všetok*, *každý*, *sám* sa v niektorých gramatikách a slovníkoch pokladajú za neurčité číslovky, slovo *samý* zasa za prídavné meno. Rozoberme si význam každého oddelene.

Slová *všetok*, *každý*, *sám* nie sú podľa našej mienky ani číslovky, lež určenia čísloviek, ani nie neurčité, lež v istom zmysle celkom určité. Slová *všetok* — *všetka* — *všetko* — *všetci* — *všetky* určujú zakončenosť (číselného) radu, úplnosť súhrnu skladajúceho sa najmenej z troch jednotlivcov. Úplnosť, ktorú pri číslovke *dva* — *dvaja* — *dve* vyjadrujeme slovo-творne podobami *obidva* — *obidvaja* — *obidve* (*oba* — *obaja* — *obe*), pri číslovke *tri* a vyšších vyjadrujeme analyticky pomocou určovacieho slova *všetok*, teda spôsobom: *všetky tri* — *všetci traja*, *všetky štyri* — *všetci štyria*, *všetkých päť* — *všetci piati* atď.

Všetkých dvanásť svietievalo . . . (Jesenský) — Zobrali sa jedným razom všetci dvanásťoria do služby a prišli k jednému kráľovi. (Dobšinský, Povesti) — Po všetkých piatich dedinách . . . (Jilemnický) — Bolo nás päťsto a boli sme všetci zdraví. (Tajovský)

Ako vidno z dokladov, slová *všetky* — *všetci* majú všeobecný význam, lebo nimi možno určiť takisto malé množstvo, ako i veľké (čo sa nedá ani najneurčitejšou číslovkou), ale ich význam je celkom presný, zatiaľ čo význam ani jednej z neurčitých čísloviek sa nestane určitým ani v najzreteľnejšom kontexte. Od neurčitých čísloviek sa slovo *všetok* odlišuje aj tým, že môže určovať určité číslovky. Bolo by proti zmyslu určovať určitú

číslovku neurčitou. Zámeno *všetok* — *všetka* — *všetko* — *všetci* — *všetky* má svoj významový protiklad už v zámenách, a to v záporných zámenách *nikto*, *nič* a v zámene *žiadny*, *-a*, *-e*, *-i*, *-e*. I tieto antonymické zväzky dokazujú, že je zámenom.

Pripúšťame, že v zámene *všetok* tkvie istý význam miery, podobne ako v iných zámenách substantívny a adjektívny i číselný význam, avšak to neznamená, že by bolo číslovkou, tak ako nie sú iné zámená podstatnými alebo prídavnými menami.

Aj zámeno *každý* určuje úplnosť súhrnu, lenže opačne ako zámeno *všetok* — na jednotlivcovi vybranom, vydelenom zo súhrnu. Preto sa zväčša používa nie pri základných, ale obyčajne pri radových číslovkách v jednotnom čísle:

... čerta sa starali o to, že kdesi v severných a východných stolicích *každé* piate dieťa po narodení do roka umrie. (Letz)

Pomocou jednotliviny (zámenom *každý*) treba vyjadrovať úplnosť tam, kde zámeno *všetok*, *všetci* nie dosť presne označuje skutočnosť. Rozdielnosť významu zámen *všetok* — *každý* najlepšie vyniká vo vetách, kde sa používajú spolu:

Oni patria spolu, jeden k druhému, *všetci* ku *každému*. (Lazarová) — Znosil *všetko* a *každého*. (Jesenský) — Potrvá do času, potrápi *všetkých*, *každého* po troche, a naostatok zas bude všetko dobre. (Kukučín) — Museli sme *všetci* ďalej, musel *každý*. (Bednár) — A takýto stav ľudského povedomia, že *každý* o každom *všetko* vie — to je čosi také pre Viesčana ako podnebie. (Tatarka)

Ináč dôvody, pre ktoré sme zaradili k zámenám slovo *všetok*, platia aj pre slovo *každý*. Zámeno *každý* môže určovať určité číslovky (radové: *každé piate dieťa*, *každého prvého*...), je antonymné so zámenom *žiadny*, *-a*, *-e*, *-i*, *-e*; v substantivizovanej podobe i so záporným zámenom *nikto*. Častejšie sa substantivizuje v jednotnom čísle, kým *všetok* sa obyčajne substantivizuje v množnom čísle (*všetci*):

S *každým* sa vláči, *každému* udelí z úsmevu, objatia, stisku, iste s *každým* tak cvičí ako so mnou, *každému* sľúbi schôdzku a *každého* zavádza láskou. (Jesenský) — Musel som si vypiť, *každý* by si vypil. (Volanská)

Zámeno *každý* podobne ako *všetok* môže sa použiť aj pri substantívach:

Nezapchávajú šťastiu *každú* dierku. (prísl.) — Rozostavuje ich rad-radom pred *každú* osobu. (Kukučín)

Zámeno *každý* si ponecháva jednotné číslo i v závislosti od substantíva v pluráli:

Šuhajci si vzali každý svoj chlebík a krčiazok, od matky sa odobrali a pustili sa do šireho sveta. (Dobšinský)

Zámená *všetok* — každý sa nedajú voľne zamieňať pri všetkých substantívach. Napr. len zámeno *každý* sa dá použiť vo vetách:

V ruke mal trstenicu a rozháňal ňou pri každom kroku. (Jesenský) — Každý má svoje osobitné cestičky. (Jesenský)

Zámeno *každý* má i druhotný význam a značí i „ľubovoľný, hociktorý z daného súhrnu, okruhu“:

To všetko ako v každej inej dedine na Slovensku v tých istých časoch. (Fr. Kráľ)

Tento význam vystupuje najmä v zápore *nie každý* alebo v zápornej podobe *nekaždý*:

V mojej milej dvore dobrá voda, bože! Ne každý šuhajčok napiť sa jej môže. (Spievanky)

Pejoratívnym citovým prifarbením dostáva tento význam odtienok *kadekto, kdekto*:

A tam ťa zas každý vidí... (Tajovský)

Zámeno *samý* označuje úplnosť ešte inakšie ako zámeno *každý*, tak, že zdôrazňuje nie jednotlivú vybranú osobu, vec, ale jednotlivú spoločnú vlastnosť všetkých jednotlivcov súhrnu. Znamená *všetok* (*všetka*...), *taký* (*taká*...), ako označuje nadradené prídavné meno alebo iný názov vlastnosti a stavu, prípadne názov veci s nejakou výraznou vlastnosťou, napr. *samí chorí, samé chudobné, samý ocot, samí naši*...

Je to azda preto, že mu samé bohaté a pekné pýtajú. (Dobšinský) — Samých neznámych ľudí stretám... (Kostrá) — Vietor spoza vrchov prináša samé dobré zvesti. (Chrobák) — Okrem reči a spevu nič neostalo, ale v tej reči samá dobrota, v tom speve samá láska. (L. Štúr) — Malá hrudka, ale samý syr. (prísl.) — Akoby neskrúcalo dušu, samá zbojnič, samá darebač, kdeže to zájdeme? (Rysuľa) — Vápenec, samý vápenec. (Bednár) — Keby — samé keby, — slúžny pohrdavo hodil rukou. (Nižnánsky) — Tak Ondrej, a či sú všetci drotári samý Ondrej?“ (Tomaščík)

Ako ukazujú príklady, slovo *samý* nepomenúva konkrétnu vlastnosť, ale len označuje, že veci pomenované nadradeným slovom sú všetky rovnakej vlastnosti, rovnakého druhu, rovnakého stavu, kým prídavné mená konkrétne pomenúvajú určitú vlastnosť, a pritom nepoukazujú na jej rozšírenie. Všeobecný, obrazne povedané, prázdny význam odlišuje slovo *samý* od adjektív a zaraďuje ho k zámenám. Všeobecnosť významu má dôsledky aj v skladbe. Spomenieme z nich dva:

1. Ani jednému adjektívu vecný význam nedovoľuje spájať sa s toľkými substantívami ako zámenu *samý*.

2. V rade niekoľkých zhodných prívlastkov stojí zámeno *samý* vždy ďalej od základného substantíva než adjektíva, na tom mieste, kde stávajú ukazovacie zámená a ešte ďalej, napr. *samí moji starí známi, samí dobrí starí známi*.

Zámeno *samý* je rodovým vyjadrením toho významu, ktorý sa vyjadruje obmedzovacími časticami a príslovkami *len, iba, jedine, výlučne, výhradne*, avšak vyjadrením presnejším a výraznejším. Častice *len, iba* môžu zámeno *samý* zdôrazňovať:

Zletelo čosi dolu dodriapané ako handra a len s a m á krv. (Dobšinský)

Zámeno *samý* má podobný druhý význam ako zámeno *každý*: takmer všetok, vo veľkej miere taký, ako nadradené prídavné alebo podstatné meno.

Zámeno *samý* vzniklo zo zámena *sám*. Tým však zámeno *sám* neprestalo byť zámenom, len si zúžilo svoj pôvodný význam. Dnes sa už nevzťahuje na kvalitu (na to sa utvorilo adjektívne *samý*), lež iba na substanciu.

Zámeno *sám* je antonymom zámena *všetci* tak, ako je individuum protikladom kolektívu.

Bol vždy s á m. S á m proti všetkým... (Chrobák) — A uznať aspoň to, že ste s a m i proti všetkým. (Barč-Ivan)

Slovo *sám* však neslobodno pokladať za číslovku a stotožniť ho s číslovkou *jeden*. *Sám* znamená viac než jeden. Označuje výlučnú jednosť (v singulári), oddelenosť (v pluráli) približne ako výrazy: *iba/len jediný, samotný, bez iných*. Tieto výrazy sú rovnoznačné so zámenom *sám*, iba keď stojí samo. Keď stojí pri inom zámene (napr. *ja sám, my sami, ona sama*) alebo číslovke (*sami dvaja*) a pod., vtedy je rovnoznačné s číro obmedzovacími slovami *iba, len, jedine*, avšak jednosť, výlučnosť, oddelenosť označuje oveľa zreteľnejšie ako uvedené nechybné slová (ktoré ho často sprievádzajú); na rozdiel od nich môže stáť v dôrazovom postavení:

A len s a m a si prišla? (Jančová) — Verný otcov koník s á m sa vrátil z boja... (S. Chalupka) — Nielen s a m ý m chlebom je človek živý. (prísl.) — Báli sme sa ho s a m é h o pustiť. (Bielek) — Písať teda máme v nárečí slovenskom, lebo je ono nárečie osobné, svoj okremný život majúce, a reč vlastná ľudu nášho, ktorú on samu dokonale rozumie a ktorá s a m a k jeho srdcu a k jeho mysli najlepší prístup má. (L. Štúr) — Nešťastie nechodí s a m o. (prísl.) — Ako sa máte v meste krásnom, kde možno sladko blúdiť za snom uličkami a ulicami umývanými dažďom v máji alebo s á m alebo s a m i popod gaštany pri Dunaji. (Kostrá)

Okrem toho pri množnom čísle *sami* — *samy* nemôže byť reč o synony-

mite s číslovkou *jedni* — *jedny*. Porov. napr. vetu: *Stoja zoči-voči, s a m i dvaja, ako nikdy dosiaľ.* (Kukučín) — Tu sa nedá povedať „stoja jedni dvaja“, ba ani „jedini dvaja“.

Zámeno *sám* sa významom odlišuje aj od zámena *samý*. Zámeno *samý* zdôrazňuje, že ide o jedinú kvalitu, spoločnú pre celý súhrn, zámeno *sám* zasa zdôrazňuje, že ide o jedinú substanciu (obyčajne osobu). Preto zámeno *samý* nadobudlo adjektívne prípony (zložené) vo všetkých pádoch, kým *sám* v 1. a 4. páde sg. i pl. si ponechalo pôvodné menné prípony. Rozdiely *sám* a *samý* pripomíname preto, že sa v starších prácach a učebniciach hovorilo niekedy len o jednom zámene *sám* — *samý*.

Zámeno *sám* má niekoľko druhotných významov.

1. Vo vetách so sponovými slovesami (*byť, zostať, ostať, zdať sa, cítiť sa*...) dostáva význam „osamotený, opustený od iných“.

Teraz je s a m a ako prst. (Švantner) — Taká je s a m a, taká je opustená! (Mináč) — Tak stenal dni a noci s á m a s á m, ani len tí jeho najmilší synovia sa k nemu nezbližili. (Dobšinský)

2. Vo vetách s činnosťnými slovesami nadobúda význam „samostatne, vlastnými silami, bez pomoci, podpory“.

Mať si našla za tri zlaté komôrku, s nevestou preniesla starú truhlu, posteľ a začala, už vyše šesťdesiatročná — s a m a žiť. (Tajovský) — Gazda sa staral len o navarenie kávy, ale o obed a večeru sa museli chlapci postarať s a m i. (Tomašík)

3. S 2. významom tesne súvisí význam „dobrovoľne, svojvoľne“ (účasť vôle pri osobných menách a ich zámenách); „samočinne, spontánne“ (pri ostatných menách a ich zámenách).

Chcela čakať, kým odpovie Timotej s á m od seba. (Gabaj) — A odrazu sa ti s a m i ponúknú. (Tajovský) — Doteraz hory s a m y rástli. (Horák) — Ovce sa už teraz pokojne pásli a okolo večera s a m y sa skrútili nazad. (Dobšinský) — Najprv sa mu zdalo, akoby sa stĺp s á m od seba pohyboval... (Švantner) — A prsty si s a m y hrajú... (O. Bella) — Prišlo to akosi s a m o... (Zúbek)

4. Stupňovací význam „dokonca“ zdôrazňujúci hierarchickú výnimnosť, dôležitosť osoby pomenovanej nadradeným slovom ako častice *i, aj, ba i (aj)* je najviac vzdialený od základného.

Nie, ani čo by s á m ancikrist po teba prišiel, i tomu najprv rebrá polámeme. (Jégé) — Táto rada sa i s a m é m u kráľovi najlepšie páčila... (Dobšinský) — Nemohol by ich prekabátiť vari ani s á m čert. (Dobšinský) — I vystrojil sa Krepoch na svoju jedenástu výpravu — s tovarom, ale i s poverením Vendov, aby vyhľadal najvyššieho rímskeho vojvodu, alebo hoci s a m é h o cisára Marka Aurélia... (Martinka)

Slovo *žiadny* (staršia podoba *žiaden*) pokladajú za zámeno i doterajšie

naše gramatiky a slovníky. Súhlasíme s nimi, ale nenavrhujeme ho s nimi zaraďovať medzi neurčité zámená. Zámeno *žiadny* má určitý význam, nie je synonymné s neurčitými zámenami, ale so zápornými zámenami. Jeho význam sa približne zhoduje so zápornými zámenami *nikto, nič, nijaký*. Vravíme, že sa zhoduje s nimi len približne, lebo jeho presnou, adekvátnou náhradou by boli záporné zámená „niktorý, nikol'ký“, ktoré však neexistujú. Zámeno *žiadny* totiž popiera kvantitu, nie substanciu ako zámená *nikto, nič*, ani kvalitu ako zámeno *nijaký*. V tomto zmysle má isté oprávnenie v jazyku, netreba ho teda vyhadzovať celkom, ako robili niektorí puristi.

Žiadna ruža bez trňa. (prísl.) — Ja nepotupujem *žiadny* stav, a vážim si nášho rektora veľmi. (Kalinčiak) — Doletel druhý krdeľ krkavcov a obsadol druhý zámok, ale sedliak zas nepriznal sa k *žiadnemu*. (Dobšinský) — Nikdy som nedokončil *žiadne* dielo. (Smrek) — *Žiaden* človek bez chyby a *žiadna* cesta bez úhonu. (prísl.) — To jediná moja vina a okrem nej *žiadna* iná. (S. Chalupka) — Za *žiadne* peniaze ju nedám... (Dobšinský)

Pravda, i v uvedených vetách môžeme zámeno *žiadny* nahradiť, avšak už nie zámenom, lež číslovkovým výrazom *ani jeden*: *ani jedna ruža, ani jeden stav, ani k jednému, ani jedno dielo, ani jeden človek, ani jedna cesta, ani jedna iná*; a v pluráli záporným zámenom *nijaké*. Vo väčšine prípadov ide o primerané náhrady, len v spojeniach *ani jedno dielo, ani jedna iná, nijaké peniaze* menej bežné.

Puristi odmietali zámeno *žiadny* preto, že sa ním v menej starostlivých prejavoch popierala i substancia a kvalita, vytlačali sa ním domáce záporné zámená *nikto, nič, nijaký*, ktoré druhotne môžu popierať i kvantitu, a preberali sa so zámenom *žiadny* celé cudzie (nemecké) frázy, napr. *Nebola s ním potom... žiadna reč* (Šteinhíbel); namiesto domácej záporovej konštrukcie: *Nebolo s ním potom... (nijakej) reči*.

Zámeno *žiadny* zdôrazňuje najmenšiu mieru opačne ako zámeno *sám*. Zámeno *sám* podčiarkuje mieru obmedzením: iba/len jeden, iba jediný; zámeno *žiadny* zasa vylúčením: ani jeden, ani jediný. Ináč by sme mohli povedať, že zámeno *sám* označuje najmenšiu mieru zahrnujúcu jedinosť, zámeno *žiadny* zasa vylučujúcu (nulovosť).

Určovacie zámená pomocou kontextu určujú substanciu, kvalitu, kvantitu a súvisia na jednej strane s ukazovacími zámenami (*iný, inakší*), na druhej so zápornými zámenami (*všetko, každý, samý*) ako ich antonymá, prípadne synonymá (*žiadny*), alebo sú antonymné medzi sebou (*sám* k zámenám *všetci, každý*).

Zámeno *iný* znamená „nie tento, nie ten, nie ja (ty...); nie ten istý“. Zámeno *inakší* znamená „nie takýto, nie taký, odlišný; nie taký istý, opačný“. Obe tieto zámená (*iný, inakší*) popierajú vec alebo kvalitu absolútne, bez ohľadu na jej množstvo alebo rozsah.

Zámená *všetok*, *každý*, *samý* sú protikladné záporným zámenám *nič*, *nikto*, *nijaký* a označujú úplnosť, zakončenosť radu, súhrnu z hľadiska celku (*všetok*), z hľadiska jednotlivého člena súhrnu (*každý*) alebo jednotlivcej spoločnej vlastnosti súhrnu (*samý*). Zámenám *každý*, *všetci* je protikladné zámeno *sám*, ktoré označuje úplnú obmedzenosť množstva na najmenšiu mieru, na jediného člena, ktorý ešte patrí doňho. Zámeno *žiadny* označuje nulovosť kvantity. Keďže zámená *všetok*, *každý*, *samý*; *sám*; *žiadny* určujú hraničné vlastnosti množstva (súhrnu, radu), navrhujeme ich pomenovať termínom kvantitatívne určovacie zámená. Zámená *všetok*, *každý*, *samý* určujú hornú hranicu množstva, zámeno *sám* určuje dolnú hranicu množstva, radu obmedzením na ostatného (prvého) jednotlivca, ktorým sa množstvo, rad končí (alebo začína). Zámeno *žiadny* určuje dolnú medzu množstva už zvonku, popretím každého jednotlivca, ktorý patrí do množstva.

Zhrňujúci názov „kvantitatívne určovacie zámená“ pokladáme za výstižný, avšak názov „kvalitatívne určovacie zámená“ pomenúva dvojicu *iný*, *inakší* viac z hľadiska zámena *inakší* (popierajúceho kvalitu). Dovolili sme si ho použiť preto, že významy oboch zámen sa rozmanito prenikajú a že i zámenom *iný* druhotne možno popierať kvalitu. Mohol by sa tu použiť i termín popieracie určovacie zámená.

Dúfame, že jazykovedci i učitelia slovenčiny vyjadria svoje stanovisko k určovacím zámenám, a tak pomôžu riešiť túto obchádzanú časť našej gramatiky.

O NÁZVOCH PLANÉT MERKÚR A PLUTO

Ladislav Dvoň

V osobitnom článku sa J. Ružička¹ zamyslel nad kvantitou slov *Merkúr* a *Pluto* a nad gramatickým rodom podstatného mena *Pluto*. Autor konštatuje, že planéty *Merkúr* a *Pluto* nemajú pevne ustálené podoby svojich názvov. *Pravidlá slovenského pravopisu* kážu písať slovo *Merkúr* s dlhým *ú*, ale vo výslovnosti sa podľa Ružičku viac uplatňuje podoba *Merkur* s krátkym *u*. Názov *Pluto* *Pravidlá slovenského pravopisu* neuvádzajú, v bežnom úze podľa autora máme obidva varianty (s krátkym *u* aj s dlhým *ú*). Autor ďalej vysvetľuje, prečo je za podoby *Merkur* a *Plúto*.

¹ J. Ružička, O názvoch niektorých planét, SR 25, 1960, 302–304.

Hovorí, že uvedené názvy planét vznikli z vlastných mien antických božstiev, a tak sa môže aj v dnešných názvoch planét do istej miery uplatňovať pôvodné znenie týchto starovekých božstiev. Variant *Merkur* (popri normovanom variante *Merkúr*) sa vysvetľuje tým, že latinský názov sa vyslovoval s krátkym *u*: *Mercurius*. Hovorí tiež, že tu možno pôsobí aj české znenie s krátkym *u*: *Merkur*. V názve planéty *Pluto* sa uplatňuje vo výslovnosti tvar *Plúto* i *Plútó* podľa pôvodného gréckeho aj latinského mena božstva, gr. *Ploutón*, lat. *Plútó(n)*. Dokladá, že podľa prevzatej písanej podoby sa vo výslovnosti vyskytuje aj podoba *Pluto*. Konečne uvádza, že v spisovnej češtine sa žiada výslovnosť *Plútó*. Pokiaľ ide o gramatický rod slova *Pluto*, autor je za stredný rod tohto slova. Svoje návrhy autor veľmi zreteľne vyslovuje v závere článku, preto ho tu odcitujeme: Z okruhu názvov planét predkladám na diskusiu jednak pravopis a výslovnosť slova *Merkur* (či *Merkúr*?) a slova *Plúto* (či *Pluto*?), jednak gramatický rod slova *Plúto*. Navrhujem v spisovnej slovenčine ustáliť tvary *Merkur*, *Plúto* (teda nie: *Merkúr*, *Pluto*) a ustáliť stredný rod podstatného mena *Plúto*: *to Plúto*, *ďaleké Plúto*, *na ďaleké Plúto*.

Z prehľadu vývodov J. Ružičku je zrejmé, že autorovi ide o to, aby sa v spisovnej slovenčine zachovávala kvantita podľa pôvodnej výslovnosti, hoci nie v plnej miere. Autor výslovne hovorí: Pretože uvedené názvy planét vznikli z vlastných mien antických božstiev, môže sa aj v dnešných názvoch planét do istej miery uplatňovať pôvodné znenie týchto starovekých božstiev. Kvantitu v slove *Plúto* síce žiada v slabike *ú*, no nežiada aj dlhé *ó*, hoci gréčtina a latinčina na to ukazujú; okrem toho autor hovorí, že sa tu uplatňuje popri výslovnosti *Plúto* i *Plútó*, čo by podporovalo podobu *Plútó*.

Pokiaľ ide o samotný úzus, nazdávam sa, že Pravidlá skôr vystihujú bežný úzus. Podoby *Merkúr* a *Pluto* sú podľa nášho pozorovania bežnejšie. Napríklad v písaných jazykových prejavoch v prevažnej väčšine prípadov sa používajú tieto podoby. Sám som sa nestretol s dokladom na podobu *Plúto*, hoci s podobou *Merkur* sa možno už skôr stretnúť. Pravda, doklady na podoby *Merkur* a *Merkúr* berieme s rezervou, pretože Pravidlá kážu písať *Merkúr*. Podoba *Pluto* sa prijíma ako bežná. Ináč by sme tiež boli svedkami — čo predsa v jazyku nie je nijako zriedkavé — obvyklého rozchodu medzi normou a kodifikáciou. To pri slove *Merkúr*, ktoré je v Pravidlách normované, nevidíme. Častejšie používanie podoby *Pluto*, hoci túto podobu Pravidlá nenormovali, hovorí zase skôr v prospech podoby *Pluto*. Konečne chceli by sme uviesť, že nepoznáme výslovnosť typu *Plútó* s dvoma dĺžkami.

Skutočnosť, že sa používajú podoby *Merkúr* a *Pluto*, hoci pôvodný jazyk, resp. jazyky (grécky a latinský) ukazujú na opačný stav, nás neprekva-

puje. V prevzatých slovách sa totiž kvantita nezhoduje vždy s kvantitou, ktorá je v pôvodnom jazyku.

Pri slove *Merkúr* možno zdĺženie vykladať ako priblíženie sa tohto slova k slovám na *-úr* ako napr. *ažúr*, *abažúr*, *Búr* a pod. (Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1940 výslovne uvádzajú, že slová cudzieho pôvodu na *-úr* majú dlhú výslovnosť v koncových slabikách.) Aj keď etymologicky tam dĺžka nebola, nemožno dnes túto podobu chápať ako chybnú. Prínajmenej by sme ju museli uznať za rovnako správnu ako podobu *Merkur*. Ružička tiež uvádza, že na používanie variantu *Merkur* možno pôsobí české znenie s krátkym *u*: *Merkur*. Nazdávam sa, že česká podoba *Merkur* môže pôsobiť aj práve opačne. Je známe, že v češtine sa kvantita v prevzatých slovách neraz osobitne neoznačuje. *Pravidla českého pravopisu* (Praha 1957, 49—50) v 3 bodoch vymenúvajú takéto prípady. Patria sem okrem iných napr. aj slová na *-ura*: *literatura*, *struktura* (vyslovuje sa *literatúra*, *struktúra*). Preto české písané *Merkur* môže sa z hľadiska príslušníka slovenského jazyka javiť ako zápis vyslovovaného *Merkúr* a to môže tiež viesť k používaniu podoby *Merkúr*.

Slovo *Pluto* je osobitný prípad. Myslím, že by tu mala byť podoba *Plutón*.

Vyjdime z gréckej podoby mena tohto antického boha. V gréčtine znelo *Ploutón*. Pôvodne sa tu vyslovovala dvojhláska *ou*; začiatkom 4. stor. pred n. l. sa *ou* stalo dlhým *ú*: *Plútón*. Nazdávam sa, že v spisovnej slovenčine pri mene antického boha aj názvu najvzdialenejšej planéty našej slnečnej sústavy by sme mali vychádzať z pôvodnej gréckej, a nie polatinčenej podoby tohto slova. Pravda, v slovenčine sa musí podoba *Plútón* upraviť tak, aby zodpovedala našim zákonitostiam o kvantite. Kvantitu druhej slabiky treba zachovať, pretože dlhé *ó* v cudzích slovách na *-ón* je u nás veľmi časté, napr. *balón*, *magnetofón*, *betón* atď. Naproti tomu prvú slabiku treba skrátiť, aby nenasledovali za sebou dve dĺžky. Skrátenie prvej slabiky máme konečne už v názve *Pluto* a máme ho aj v iných slovách, ktoré s týmto slovom súvisia: *plutonický*, *plutónium*.

Pre podobu *Pluto* (resp. *Plúto*) by sa mohol uvádzať argument, že sme túto podobu prevzali z latinčiny. Z latinčiny, ako je známe, prevzali sme do nášho jazyka početné slová. V tejto súvislosti treba najprv uviesť, že v latinčine znelo meno ako *Plútó* alebo *Plútón*. To znamená, že v latinčine sa používala alebo polatinčená podoba mena (meno sa prispôbilo latinským menám typu *Cicero* — *Ciceronis*), alebo sa používala pôvodná grécka podoba mena *Plútón* s ďalším skloňovaním v latinčine podľa príslušných slov. Ďalej môžeme uviesť, že aj meno *Platón* je u nás známe skôr latinským prostredníctvom, jednako však používame podobu *Platón*, a nie podobu *Plato*. (Predtým sa vyskytovalo používanie tejto podoby, dnes sa

s ňou už nestretávame.) Je to celkom pochopiteľné. Vyhli sme sa takto — nech je to akokoľvek — neprirodzenému skloňovaniu mien typu *Cicero* — *Ciceróna*, pri ktorých J. H o r e c k ý² svojho času celkom oprávnené žiadal uplatniť v nom. sg. podobu na spoluhlásku podľa ostatných pádov (teda podobu *Cicerón*). Aj keď pri pôvodných latinských menách sa ešte pridržiavame skloňovania so zmenou kmeňa, pri pôvodných gréckych menách, ako to ukazuje príklad *Platón*, sme upustili od neprirodzenej polatinčenej podoby a prijali sme pôvodnú grécku podobu, ktorá nám veľmi dobre vyhovuje z hľadiska skloňovania.

Používaním podoby *Pluto* so skloňovaním *Pluta*, *na Plute*, *za Plutom* atď. sa značne odchyľujeme nielen od pôvodnej gréckej podoby tohto mena, ale koniec-koncov aj od latinskej v pádoch okrem nom. sg. Veď v gréčtine vo všetkých pádoch a v latinčine v pádoch okrem nom. sg. je základ *Plutón* — (napr. *Plutónos* — *Plutonis* atď.). Podoba *Plutón*, ktorú navrhujeme, sa pridržiava pôvodného stavu nielen v gréčtine, ale vo veľkej miere aj v latinčine. Okrem toho musíme pripustiť skloňovanie *Pluto*, *Plutóna* atď. aspoň pri mene samotného gréckeho boha, tak ako skloňujeme *Cicero* — *Ciceróna*, nie „Cicera“. Takéto skloňovanie by nakoniec malo byť aj pri názve planéty, teda *Pluto* — *Plutóna*, *na Plutóne*. Vyššie sme však už uviedli, že podľa mena *Platón* je správnejšie používať aj v nom. sg. podobu *Plutón*, a to pri mene antického boha aj príslušnej planéty.

Pre podobu *Plutón* hovorí ešte súvislosť s príbuznými slovami, ktoré sú od tohto slova odvodené. Tak používame podobu prídavného mena *plutonický* (*plutonická činnosť*). K podobe *Pluto* by sme museli mať podobu prídavného mena *plutský* alebo *plutovský*; napr. vo fantastickom románe, ktorého dej je umiestnený na planétu *Pluto*, by mohla byť reč o „plutskej“ alebo „plutovskej“ vedeckej výskumnej stanici, podobne by sa tu mohlo hovoriť o obyvateľoch tejto planéty (zas, pravda, na spôsob „existencie“ *Martanov*), teda „*Plutanoch*“ a „*Plutankách*“. Podoba *Plutón* dáva predpoklad pre tvorenie výstižnejšieho derivátu *plutónsky* a derivátu *Plutónčan* (*Plutónčanka*). Podoby *plutónsky* a *plutonický* majú potom taký pomer, aký je pomer medzi slovami *platónsky* a *plutonický*.

Konečne uvedieme konkrétne doklady na používanie podoby *Plutón* v spisovnej slovenčine. Tak môžeme uviesť ponajprv doklad z *Našej vedy*. Ďalej sa podoba *Plutón* sústavne používa v preklade fantastického románu Stanislawa L e m a *Denník z vesmíru* (prel. Ján Sedlák, Bratislava 1958). S touto podobou stretávame sa v ďalšom preklade L e m o v h o diela *Sezam* (prel. Michal Ch o l u j, Bratislava 1960) a v satirickej poviedke Andreja K o z m u, ktorá vyšla na stránkach Roháča.

² J. Horecký, *Grécke a latinské vlastné mená v slovenčine*, SR XII, 1946, 178–183.

Dostal názov plutónium (Pn) podľa mena planéty *Plutón*, umiestenej v slnečnej sústave za Neptúnom. (Naša veda IV, 1957, 126) — Ba kozmonauti, vracajúci sa z ďalekej výpravy kdesi spod obežnej dráhy Saturna či *Plutóna*, privádzajú si vo svojej rakete čas kratší od pozemského. (Lem, 62) — V diaľke lenivo krúžili modely veľkých glóbov: pruhovaný Jupiter, prsteňmi obtočený Saturn a štyri ľadové planéty temnoty: Urán, Neptún, *Plutón* a Cerberos. (Lem, 81) — Kedysi v okolí *Plutóna* pracovala výskumná expedícia. (Lem, 86) — Na vesmírnej linke stretávam tri nákladné rakety z *Plutóna*. (Lem, Sezam, 182) — Na *Plutóne* to bolo skvelé. (Roháč 13, 1960, 371)

Pravda, treba uviesť, že v prípade Denníka z vesmíru a Sezamu ide o preklady z poľštiny, kde sa používa podoba *Plutón*. Prekladatelia boli teda ovplyvnení touto predlohou a použili podobu *Plutón* aj v slovenčine. Ale práve existencia podoby *Plutón* v poľštine ukazuje, že aj v spisovnej slovenčine nie je neoprávnená požiadavka zaviesť namiesto podoby *Pluto* (resp. *Plúto*) podobu *Plutón*. Existencia podoby *Plutón* v češtine je doložená v Ottovom náučnom slovníku. Slovo *Pluto* sa tu uvádza s odkazom na slovo *Plutón*.

Z hľadiska skloňovania sme za to, aby sa názov *Plutón* skloňoval rovnako ako ostatné názvy planét, teda neživotne, ako to správne uvádza v cit. článku J. Ružička. Aj keď sa ešte používajú pri niektorých názvoch planét životné tvary, možno ich dnes označiť za odumierajúce. Produktívne skloňovanie, ktoré sa čoskoro uplatní v plnej miere pri všetkých mužských pomenovaniach planét, je skloňovanie podľa mužských neživotných podstatných mien. (Takéto neživotné skloňovanie je už celkom pevné pri názve *Mars*.) Svojím zakončením a skloňovaním vhodne zapadne navrhovaný názov *Plutón* medzi ostatné mená planét mužského rodu, najmä mená vzdialenejších planét, ktoré sa končia na spoluhlásku *n*: *Merkúr*, *Mars*, *Jupiter*, *Saturn*, *Urán*, *Neptún*, *Plutón*. Aj táto okolnosť hovorí nakoniec v prospech navrhovanej podoby *Plutón*.

Neživotné skloňovanie máme konečne doložené vo vyššie citovanom doklade na *Plutóne*. V gen. sing. máme dva razy doložený tvar s pádovou príponou *-a* (*Plutóna*), ktorý podľa nášho náhľadu možno kodifikovať ako záväznú podobu.

Navrhujeme ponechať podobu *Merkúr* a nezavádzať podobu *Merkur*. Ďalej navrhujeme zaviesť namiesto podoby *Pluto* podobu *Plutón* v súhlase s pôvodným znením tohto mena. Ako názov planéty navrhujeme skloňovať názov *Plutón* ako neživotné podstatné meno mužského rodu: na *Plutón*, k *Plutónu*, na *Plutóne*.

SYČAŤ — SIČAŤ

Andrej K e d e r

V príručnej gramatike spisovnej slovenčiny od E. Paulinyho,¹ ktorá sa široko používa ako praktická príručka a pravdepodobne i v ďalších vydaniach bude východiskovým textom pri zostavovaní školských učebníc, zaujalo nás slovo „sičať“: „Had *syčí*, ale: Krv *sičí*, voda *sičí*“ (str. 29). Na str. 179, § 43 (omylom na str. 179, 182 § 44), sa uvádza: *sičať* (striekať; krv *sičí*), pričom sa v paragrafe 196 za sloveso *syčať* pokladá podoba „sičať“. Na str. 29, 121 a 182 sa správne píše: *syčať*.

S podobami „sičať, sičí...“ sme sa dosiaľ nestretli, a pretože sa ich písanie v praktickej príručke bližšie neodôvodňuje, pokladáme ich za nové, a teda aj diskutabilné.

Sloveso *syčať* sa v spisovnej slovenčine používa ponajprv v ustálenom význame „vydávať zvuk na spôsob sss (*had, hus, para, plyn, plameň ... syčí*).

Peny v ňom [potoku] *syčali* ani jedovaté hady. (Švantner) — Hady v srdci *syčia*. (Lukáč) — Hus *syčí*. (Slovenský učiteľ) — Stroj hučal, para *syčala*. (Horák) — Para *syčí* v dvoch prúdoch. (Vajanský) — Vlak *syčí*. (Fr. Král) — Na okružlom stolíku *syčal* kávový samovar. (Hrušovský) — Ktosi položil na dlažbu *syčiacu* karbidku. (Skalka) — Na dvore *syčal* kyslíkový plameň. (Horák) — Plameň *syčal*. (Gráf)

V ďalšom význame značí „(o človeku) vydávať syčivý zvuk, obyčajne ako prejav hnevu, syčivo hovoriť, zlostne šeptať“.

Kňaz *syčal* do okna: „Ty si huby pojedol!“ (Jašík) — „Povedz, čo vieš!“ *syčal* [Okolícký] sklúčeným, jedovatým hlasom. (Urban) — „Psie plemä!“ *syčí* sprievodca pomedzi zuby. (Branecký)

V uvedených významoch i podľa dokladového materiálu ako synonymum sa často používa zvukomalebné sloveso *sipieť* (pravda, písané s i).

Hady len tak *sipeli*. (Dobšinský) — Tri starigy jedovato *sipeli* naň. (Kukučín) — Kvapky dažďa *sipeli*, padajúc na teplé platne. (Jesenský) — Voda *sipela*. (Ondrejov) — Nákladný vlak *sipel*. (Tomaščík) — Podo mnou *sipela* plynová lampa. (Švantner) — Oheň pod náporom vody *sipel* a *syčal*. (Zúbek)

„Nech mi len príde do rúk!“ *sipel* Mihvok. (Jégé) — „Sekajte!“ *sipí* cez zuby. (Hečko) — „Povedz, lebo ťa zbijem!“ *sipel* s iskrivým okom. (Rysuľa)

Podobne syčivý, sipivý zvuk môže vydávať i krv alebo voda (najmä ak sa tekutina rýchlo pohybuje pod tlakom).

Voda kypí a *syčí* na horúcej platni. (Figuliová) — Voda medzi skalami *syčala*. (Motulko) — „Dvadsaťpäťtisíc...“ *syčala* chlapom krv v žilách. (Ur-

¹ Eugen Pauliny, *Krátka gramatika slovenská*, Bratislava 1960.

ban) — Po dedinách s y č í krv spenená. (J. Král) — Koňovi s y č a l a na všetky strany z pysku krv. (Figuliová) — Z neho len tak krv s y č a l a. (Bodický)

Sloveso *syčať* má teda významy: 1. vydávať zvuk na spôsob sss, sipieť; 2. prenes. syčivo hovoriť, sipieť; 3. (rozšírením) syčivo striekať (nárečove *síkať*). Pravopisne je v tomto onomatopoickom slovese ustálené písanie s *y*, takisto v odvodených alebo príbuzných slovách: *zasyčať*, *syčanie*, *sykať*, *sykot*, *sykavý*, *sykavka*... Sloveso *syčať* má teda aj význam „(syčivo) striekať“, pričom, ako ukazujú doklady, aj v tomto význame sa v dnešnom pravopise píše s *y*, nie *i*. Jednoznačný význam „striekať“ máme ináč v slovese *síkať*, ktoré sa však uvedomuje ako nárečové, príp. vulgárne, porov. nárečové *síkačka*, *síkalka* „striekačka“, *Dora od S í k a č k y* (Hečko). Neobstojí ani prípadné tvrdenie, že podľa analógie napr. *vykriknúť* — *kričať*... by bolo dnes spisovne aj *vysíknuť* — *sičať*.

Podobu „sičať“, ktorá sa uvádza v uvedenej praktickej gramatike, nepozná ani jedno vydanie Pravidiel slovenského pravopisu a nenachádzame ju ani v jednej z doterajších gramatických príručiek spisovnej slovenčiny, ani v dokladoch. Na základe materiálu a v zhode s našou pravopisnou tradíciou sa domnievame, že písanie „sičať“ je viac-menej umelé, pretože ide vlastne o sloveso *syčať*, v ktorom je ustálené písanie *y* (pochádza z bratského pravopisu).²

Keby sa pre striekanie krvi, vody, príp. iných tekutín mala ako spisovná prijať namiesto nárečového slova *síkať* nová, eufemizovaná podoba „sičať“ (ktorú však, ako sme práve uviedli, doterajšie príručky nepoznajú), dostali by sme homonymný člen k ustálenému *syčať*; vznikla by dvojica slov *syčať* „vydávať zvuk sss, sipieť“ — *sičať* „striekať“, rozlíšená len písaním *i* — *y* (iná vec je pri homonymách *byť* — *biť*, *vyť* — *viť*...). Domnievame sa, že by sa takto zbytočne komplikovalo vyučovanie slovenského pravopisu v škole, kde aj tak s nácvikom písania fonémy *i* dvoma grafémami sa este stále stráca veľa drahocennej energie na úkor iných častí pravopisného a gramatického učiva.

Na základe uvedeného sa nazdávame, že vystačíme s doterajším stavom. Navrhujeme ostať pri doterajšom spôsobe písania slovesa *syčať* s *y* vo všetkých uvedených prípadoch.

² V tomto prípade je náš pravopis bližší staršej spisovnej tradícii, porov. aj pre slovenčinu: *Woda s y č j*, t. stříká, s syčením teče, *Krew mu ze żjly s y č e l a* (J. Jungmann, *Slowijk česko-německý IV*, Praha 1838, str. 424). — K pôvodnému **syk*- porov. čes. *sykati*, *syčeti*, poľ. *sykać*, *syczeć*, hornoluž. *sykać*, *syčeć*, dolnoluž. *sykaś*, *sycaś*... (V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957, str. 491).

JÉGÉ V KRITIKE A SPOMIENKACH. Sborník. Zredigovali Alexander Matuška a Vladimír Petřík. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava 1959. 727 strán + 28 strán obr. príloh. Cena Kčs 44,—.

Touto obsažnou knihou pribudol do galérie našich klasikov portrét Ladislava Nádašiho-Jégého, prozaika a dramatika, kritického realistu, jednej z najzvláštnejších postáv slovenskej literatúry. Na 640 stranách predstupuje pred nás Jégé v skiciach našich literárnych kritikov a historikov (Matuška, Mráz, Krčméry, Pražák, Bujnák, Marták, Menšík, Votruba, Petřík, Lehuta, Földvári, Noge, Čepan, Števček, Petrus), v štylistickom rozbere G. Horáka, v spomienkach tých, ktorí ho osobne poznali, v svojej korešpondencii a vo vlastných článkoch, a v prílohe vo fotografiách.

Knihá *Jégé v kritike a spomienkach* je zaujímavé čítanie. Jégé vyslovil v svojej dobe stanoviská k základným otázkam života a človeka, ktoré sa často pri kro rozchádzali s dobovou spoločenskou a literárnou konvenciou u nás. Jégého preto v minulosti prijímali a posudzovali zväčša s výhradami a jednostranne, najčastejšie sa nad ním v rozpakoch alebo i zámerne mlčalo. Touto knihou mu splácame, čo mu bola naša literárna veda i naša pospolitosť dlžná. Najmä v tom, že sme Jégého očistili od podozrenia z naturalizmu, ktorý sme mu v minulosti nevedeli odpustiť a proti ktorému sa Jégé ani tak vcelku nebránil, poukazujúc ironicky na to, že v živote je naturalizmus dovolený, len v literatúre nám kole oči.

Ako hovorí A. Matuška v úvode, Jégé je medzi spisovateľmi našej minulosti zjav „rozporný a zložitý, dokonca na zvláštny, svoj, veľmi osobný a špeciálny spôsob“. Preto si v minulosti s ním nevedeli rady. Zdá sa nám však, že ešte ani dnes nie sú názory na jeho ideový a literárny profil celkom vyjasnené a jednotné. Pri tom všetkom je však zaujímavé, že samy Jégého súdy a stanoviská pôsobia dojmom istoty, vnútornej presvedčivosti a jednoty. Je otázka, či nejednotnosť a rozpornosť netreba pripísať skôr na konto našich náhľadov na Jégého ako na konto samého Jégého. Nesporné je, že Jégé je v mnohých stránkach svojej povahy a svojho umenia silná osobnosť. I preto, i pre zložitosť Jégého myslenia sa stávalo a stáva, že názory na Jégého, najmä z minulosti, sú často skôr svedectvom o jeho posudzovateľoch ako o ňom samom.

Našu jazykovedu zaujíma Jégé predovšetkým tým, ako sa na sile jeho umenia podieľa slovo. Škoda, že v sborníku sa nevenovalo viacej miesta Jégého umeleckej reči. Jediným osobitným príspevkom k nej je štúdia Gejzu Horáka *Ako využíval Jégé gramatickú osobu na vyjadrovanie triednych rozdielov a osobných vzťahov* (253—265). Horák v nej skúma tykanie, vykanie, onikanie a iné formy gramatickej osoby v reči Jégého postáv ako štylistický prostriedok na vyjadrenie rozmanitých osobných a spoločenských vzťahov.

V polofeudálnej spoločnosti starého Uhorska boli tieto vzťahy podrobne a prísne odstupňované a v situáciách, ako ich napr. kreslí Jégé v svojich prózach, sa až komicky prekvapujúco menili. Ako poznamenáva Horák, Jégé bol bystrým pozorovateľom skutočnosti i v reči. Odporoval z nej veľmi jemné odtienky v gra-

matickej osobe a majstrovsky ich využil na satirické vykreslenie triednych rozdielov a menlivých osobných vzťahov.

Z výsledkov Horákovej štúdie vyplýva, že rozličné použitia gramatickej osoby majú hodnotiacu úlohu. V tom sa zračí ich štylistická príznakovosť. Pritom sa ukazuje, že jeden a ten istý prostriedok môže mať protichodné použitie. Napr. tykanie môže mať bezpríznakové použitie (pri bežnom tykaní), melioratívne príznakové použitie (tykanie niekomu ako prejav vyznačenia, blahosklonnosti ap., príp. ako prejav triednej a spoločenskej rovnosti), a pejoratívne príznakové použitie (tykanie ako prejav neúcty, pohrdania, spoločenskej nerovnosti ap.). Protiklad bezpríznakovosť – príznakovosť sa môže vyskytnúť i v rámci jedného jazykového prostriedku, a to ako dve jeho použitia. Tykanie, vykanie, onikanie a použitie neosobnej formy sú samy tiež v zložitých vzájomných vzťahoch, ich zmyslom je spoločenské hodnotenie. Príznakovosť sa teda môže vyskytovať na rozličných rovinách jazykového systému.

Horákova štúdia prináša cenné postrehy pre gramatiku a štylistiku. Memoárový ráz zborníka mu nedovolil, aby problém rozviedol aj teoreticky. V úvode pripomína súvislosť gramatickej osoby s oslovením. Obidve veci úzko v reči súvisia. Autor sa oslovenia na viacerých miestach i dotýka, avšak vcelku ho necháva stranou, venujúc sa predovšetkým gramatickej osobe.

Ináč v ostatných štúdiách literárnovednej časti zborníka sú len marginálne zmienky o Jégého umeleckej reči.

A. Mráz (*Jégého miesto v slovenskej literatúre a živote*) uvádza, že „lyrizujúci a obraznosťou preťažený štýl mladých v Jégého prácach nemá analógie, naopak, autor sa mu úporne bráni, píše rečou drsnou, konverzačnou, neornamentalizovanou“ (41). Na inom mieste je toto pozorovanie: „Blížší súvis s ľudovou rečou v Jégého prácach vyskytuje sa len v dialogických partiách, vkladaných do úst ľudovým postavám alebo postavám im príbuzným, čo autor využíva s účinným charakterizačným zacielením, ináč jeho štylistické postupy determinované sú vlastnosťami reči knižnej a najmä konverzačným štýlom vzdelaneckým“ (48).

J. Noge (*O Jégého dedinskej próze*) hľadá kľúč k Jégého umeleckej reči v „prirodzenom“ ponímaní dedinčanov, čo si nevyhnutne vyžaduje aj „prirodzenosť“ v reči, najmä v slovníku, ktorý v dialogických partiách je badateľne drsnejší ako u jeho predchodcov. Jégého expresívne až vulgárne výrazy Noge nehodnotí ako naturalizmy, ale vysvetľuje ich z Jégého snahy byť protikonvenčným v ponímaní postáv a potom i v jazyku (194).

K. Földvári (*Majster hnevlivej irónie*) upozorňuje na to, že Jégé vedel „bystro odpočúvať ľudový hovorový štýl, jeho spôsob humoru, stavbu vety, špecifické výrazy a spojenia“ (201). Na inom mieste hovorí, že novela *Zbytočné trápenie* je napísaná sviežou ľudovou rečou (201).

P. Petrus (*Literárna kritika a história o umeleckom diele dr. L. Nádašiho-Jégého*) cituje nepodpísaného recenzenta z dennej tlače (-na-: Jégé, *Svätopluk*, Ľudová politika V, 1929, č. 1), ktorý píše, že „Jégé, ač je historickým spisovateľom, tvorí prielom rečový medzi staršou a mladšou generáciou a tak je to i so štýlom“ (Petrus, 296). Žiaľ, svoje tvrdenie, ako uvádza Petrus, kritik širšie nerozviedol.

Z niekoľkých poznámok dozvedáme sa i o vlastnom stanovisku Jégého k otázkam jazyka a štýlu. K horooravským dialektizmom v Grebáčovom preklade Reymontových Sedliakov Jégé hovorí (jeho recenzia spomenutého diela z r. 1927, zborník, 614), že „literárnej reči nie sú známe, ale (prekladateľ) veľmi vystihuje nimi pravý zmysel, ako by sa to ani literárnym slovom možno nepodarilo“. Na

viacerych miestach hovorí Jégé o pomere obsahu a formy v umeleckom diele: „...nehľadajme efekt, ale pravdu...“ (Trubadúr, čl. z r. 1931, zborník, 626); „nijakou novou formou verša, mnohými hoc i podarenými metaforami, nijakým opovrhovaním majuskúl, nijakým surrealizmom, expresionizmom atď. neutecieme veľkej mase do večného priepadliska pochodujuúcich trubadúrskehoj vojov (rozumej mase zabudnutých autorov — pozn. naša), toto sú všetko zovnútorné čačky a rozhoduje len vnútorná pravda“ (tamtiež, 626—627); „hlavná vec je fanatická túžba za pravdou s jej čo najvýstižnejším, uchvacujúcim podaním“ (tamtiež, 627). Jégé sa teda neinšpiroval rečou a formou, ako to bolo u mnohých našich autorov, ale živou skutočnosťou.

Je isté, že Jégé vedľa ľudovej reči, ktorú má bohato v dialógoch, prvý v širšej miere siahol k hovorovému štýlu neľudového prostredia. Využíva ho i v autorskej reči a zosilňuje ním realistický ráz umeleckého obrazu. Takisto prvý v širšej miere zámerne rozmnožuje škálu vyjadrovacích prostriedkov expresívnymi výrazmi a spoločenskými žargonizmami v snahe o silu a dokumentárnosť výrazu. Tieto veci bude treba ešte podrobnejšie preskúmať, medziiným napríklad i to, akými prostriedkami dosahuje hutnosť výrazu, ktorá nemenej patrí k prednostiam jeho štýlu.

Recenzovaná publikácia obohacuje nás o nový obraz z našej literárnej a národnej minulosti. Šťastlivo v sebe spája úlohu zhromažďovať dokumentárny materiál k literárnej histórii so snahou poskytovať širšej verejnosti poučné a zaujímavé čítanie o našich literárnych dejinách. Len škoda, že pri korektúre ušlo pozornosti mnoho chýbajúcich čiarok (na niektorej strane často i tri, ba i štyri prípady). Vo filologickej publikácii by sa to nemalo stávať.

F. Miko

J. BAUER — R. MRÁZEK — S. ŽAŽA, PŘÍRUČNÍ MLUVNICE RUŠTINY PRO ČECHY, II, Skladba. Praha SPN 1960, strán 477.

Diferenciálne poňatá skladba spisovnej ruštiny je podarené dielo slavistov z brnenskej univerzity, najmä preto, lebo porovnávací aspekt sa v nej nijako neprejavil ako vážnejšia prekážka pre sústavný výklad syntaktického systému ruštiny, i keď sa aj v tejto gramatike stredného typu venuje oveľa viac pozornosti rozdielom než zhodám medzi ruštinou a češtinou. Myslím, že sa autorom podarilo podať vcelku plastický obraz o celej skladbe súčasného ruského spisovného jazyka.

Recenzovaná príručka donáša dosť novôt aj do teórie ruskej syntaxe. Vyplýva to najmä z faktu, že sa ruský materiál spracúva v duchu domácej gramatickej tradície vybudovanej v sústavných opisoch spisovnej češtiny. Preto sa stávajú výklady tejto príručky prístupnejšími aj pre posúdenie vzťahov slovenčiny k obom preberaným slovanským jazykom — k ruštine a češtine. Užitočnosť príručky sa tým len zvyšuje.

Pri dnešnom stave výskumu slovenčiny môže byť recenzovaná príručka užitočná aj pre slovakov, a to najmä z týchto hľadísk: najprv z hľadiska celkového poňatia skladby, potom z hľadiska miesta slovenčiny medzi slovanskými jazykmi a napokon z hľadiska výkladu niektorých špeciálnych otázok skladby.

Za predmet skladby sa v našej príručke pokladá „nauka o vete jako celku, o stavbe věty a o souvětí“ (str. 11). To znamená, že sa nevyčleňuje osobitný

oddiel skladby – syntagmatika, ako je to napr. v akademickej gramatike ruštiny. Sem patriace otázky sa spracúvajú zväčša v odsekoch výkladu o gramatickej stavbe vety. S týmto chápaním možno vcelku súhlasiť, i keď nemožno poprieť, že sa tým trochu skomplikuje práve zloženie oddielu o jednoduchej vete.

Prvý oddiel syntaxe hovorí teda o problematike vety ako celku. Veta je podľa autorov základnou syntaktickou konštrukciou (nie syntagma). Zhruba im tu ide o modálnosť a citovosť komunikácie čiže o postoj podávateľa k obsahu výpovede, ďalej o členitosť vety a úplnosť vety (dvojčlenné a jednočlenné vety, úplné a neúplné vety). Možno poznamenať, že sa tu modálnosť chápe veľmi široko, až nebezpečne široko, takže sa do nej zahrnujú aj druhy viet podľa obsahu, aj klad a zápor vetný, aj istota a vierohodnosť tvrdenia. Zdá sa, že by bolo bývalo užitočnejšie hovoriť len o modálnosti v užšom zmysle slova (o možnosti, nevyhnutnosti a úmysle). Tak by sa azda lepšie bolo dalo rozlíšiť niekoľko rovín obsahov aj podľa vyjadrovacích prostriedkov.

Trocha prekvapuje, že sa v kapitole o vetách podľa členitosti nachádza výklad o neúplných vetách, čím sa tu rozumie elipsa predikátu alebo jeho zložky (str. 135). Elipsa spolu s príbuznými javmi mohla si nájsť vari aj lepšie umiestnenie, keby sa bolo napr. uvažovalo o rozdieloch medzi vetou ako gramatickou schémou a medzi výpoveďou ako základnou jednotkou komunikácie.

Druhý oddiel knihy hovorí o vnútornej stavbe vety, čím sa v tejto príručke rozumie v prvom rade gramatická stavba jednoduchej vety a v druhom rade tzv. kontextové (aktuálne) členenie na východisko a jadro výpovede. Obsah tohto oddielu nie je homogénny. Niektoré časti tohto výkladu boli by sa dali lepšie zaradiť inde, napr. aj do morfológie. Okrem iného je zaujímavé napr. aj to, že sa opakované slová nepokladajú za viacnásobný vetný člen, pretože opakovanie sa hodnotí ako intenzifikačný prostriedok. Aj o tom by sa dalo diskutovať, či polovetné väzby, ktoré sú pre ruštinu také charakteristické, možno preberať na úrovni vetných členov ako časti jednoduchej vety. Zdá sa, že by sa tu skôr malo hovoriť o protiklade veta – polovetná väzba (alebo lepšie: vetná konštrukcia – polovetná konštrukcia). Je správne, že sa v rámci jednoduchej vety preberá aj slovosled, i keď aj zo stavby súvetia vyplývajú isté dôsledky aj pre slovosled v rámci jednotlivých súvetných členov.

Tretí oddiel knihy sa zaoberá súvetím, jednoduchým aj zloženým či zložitým. Nachádzame tu aj výklad o priamej, nepriamej a polopriamej reči, ako aj záverečnú kapitolku o vetoslede. Je zaujímavé, že sa podradovacie súvetie člení aj v tejto príručke podľa vetnočlenskej hodnoty vedľajšej vety. Škoda, že tu niet zmienky o súvetí, v ktorom je formou vedľajšej vety vyjadrená menná časť zloženého vetného základu. Nie sú to časté vety, ale majú význam pre úplný obraz súvetia.

V dodatku sa vykladá interpunkcia. A na konci knihy sú veľmi užitočné zoznamy použitej odbornej literatúry, citovaných autorov, ruských a českých slov, ako aj podrobný zoznam použitých jazykovedných termínov. Ukazuje sa, že tieto zoznamy zvyšujú praktickú hodnotu diela v nezvyčajnej miere.

Celkové rozvrhnutie látky je výhodné najmä pre prax. Pravda, mohlo by sa proti nemu všeličo namietat' najmä z hľadiska teórie. Na niektoré veci sme aj poukázali. Tým však nechceme ani v najmenšom znehodnotiť úsilie autorov podať celú syntaktickú problematiku v jednoduchom a prehľadnom systéme.

Pre posúdenie miesta slovenčiny medzi slovanskými jazykmi prináša recenzovaná kniha veľmi dobrý podklad práve preto, lebo obsahuje výklad všetkých

syntaktických konštrukcií ruštiny. Ukazuje sa, že slovenčina v podstate je západoslovanským jazykom aj z hľadiska syntaxe a že má viac spoločných črt s češtinou než s ruštinou. Tu uvedieme len vetné konštrukcie s infinitívnym doplnkom a prípady tzv. vytýčeného vetného člena: tieto javy v ruštine nie sú bežné. Ale podrobným porovnávaním by sa jasne ukázalo, že slovenčina má značné zhody aj s ruštinou. Tak napr. inventárom typov jednočlenných viet, aj frekvenciou niektorých z nich stojí slovenčina bližšie k ruštine než k češtine. Aj s niektorými infinitívnymi väzbami je to tak (napr. rozsah infinitívneho predmetu). Aj zhoda prísudku slovesného menného je rovnaká v slovenčine a ruštine (porov. zhodu pri vykání). Celú túto problematiku bolo by treba spracovať dopodrobna. Iba tak by sa ukázal význam tohto výskumu pre školskú a prekladateľskú prax.

Pre riešenie celého radu otázok slovenskej skladby a gramatiky vôbec donáša recenzovaná syntax dobré podnety. Napr. celkové chápanie gramatických slov donáša nový pohľad na častice ako slovný druh. Rozdelenie syntaktických vzťahov na dvojce je príspevkom do diskusie o syntagmách. Rozšírenie odporovacieho vzťahu na odpor s odtieňom prípustky a obmedzenia dáva popud, aby sa obmedzili typy tzv. nepravých priraďovacích spojení. Detailné spracovanie podradovacieho súvetia s časovou vedľajšou vetou ponúka nás zamyslieť sa nad ekvivalentmi ruských špecifických spojovacích výrazov. Atd'.

Vcelku treba konštatovať, že recenzovaný druhý zväzok *Příručnej mluvnice ruštiny pro Čechy* bude vhodnou vysokoškolskou učebnicou aj pre slovenských rusistov, no dozaista bude užitočnou príručkou aj pre slavistov, ktorí sa zaoberajú slovanskou syntaxou. V skratke sme poukázali aj na to, že táto knižka má význam aj pre bádateľov v oblasti slovenskej skladby.

J. Ružička

Vyvodit – **dôvodit**. – Na tieto dve slovesá treba upozorniť pre ich zdanlivú formálnu blízkosť. Na prvý pohľad sa zdá, ako by boli odvodené od toho istého základného slovesa *vodit*. Azda tento chybný predpoklad vedie v praxi k nesprávnej analógii. Podľa opakovacej podoby *vyvodzovať* tvorí sa vidový tvar na *-ovať* i od druhého slovesa: „dovodzovať“. Tento tvar je nenáležitý až v trojakom ohľade.

Najsamprv nie je pravda, že by obidve slovesá, *vyvodit* a *dôvodit*, mali rovnaký odvodzovací základ. Prvé z nich je skutočne utvorené od základného slovesa *vodit*, vlastne presnejšie, od dokonavého predponového slovesa *vyviest* (v základnom význame len s vidovými tvarmi *vyviest*, *vyvodit*, *vyvádzať*, napr. *vyvie d o l hostí po jednom do predsiene*, *vyv á d z a l hostí po jednom*; v prenesenom význame len s tvarmi *vyvodit* a *vyvodzovať*, napr. *vyv o d i t dôsledky*, *vyv o d z o v a ť závery*). Základom, z ktorého je odvodené druhé sloveso, je podstatné meno *dôvod*: *dôvod-it*.

Druhý rozdiel medzi obidvoma slovesami spočíva vo vide. Prvé z nich (v prenesenom význame, ktorý nás tu hlavne zaujíma: *vyvodit dôsledky*) je dokonavé, druhé je nedokonavé (*dôvodit* znamená predkladať dôvody, nie predložiť dôvody). Ani to nás teda neopravňuje k rovnakému postupu pri tvorení vidových foriem. Sloveso *vyvodit* (*dôsledky*) ako dokonavé potrebuje nedokonavý tvar, sloveso *dôvodit* ho nepotrebuje, lebo už samo je nedokonavé.

Keby sme chceli čo i len teoreticky utvoriť od slovesa *dôvodit* tvar na *-ovať*, ktorý je, upozorňujeme, v praxi nezvyčajný a z uvedených dôvodov nesprávny a nepotrebný, museli by sme v koreni dĺžku zachovať, teda: **dôvodzovať*. Pri vidovom tvorení sa totiž dĺžka v základe slova kráti len pri slovesách, ktoré sú od pôvodu slovesami alebo ktoré sú vôbec staršími slovesami (*kúpiť* – *kupovať*, *zamieriť* – *zamerovať*, *vzdialiť sa* – *vzďaľovať sa*, *skrátiť* – *skracovať*). Pri slovesách novšie odvodených od iných slovných druhov dĺžka ostáva (*zrýchliť* – *zrýchľovať*, *sprísnit* – *sprisňovať*, *zacieliť* – *zacieľovať*).

Sloveso *dôvodit* používame teda len v jednom vidovom tvare.

F. Miko

Wroclaw, či Vroclav? – Jedným zo stálych javov, ktorý môžeme pozorovať v slovnej zásobe každého jazyka, v našom prípade spisovného jazyka, je síce pomalý, ale nepretržitý prechod cudzích slov medzi zdomácnené slová. Zdomácnovaniu podliehajú aj cudzie vlastné mená, hoci vcelku možno o nich povedať, že sú z tohto hľadiska pomerne odolné, ťažko sa prispôsobujú.

Nás tu zaujíma, či sa má používať namiesto pôvodnej podoby (poľskej) miestneho názvu *Wroclaw* zdomácnená podoba *Vroclav* (a odvodeniny *vrocľavský*, *Vrocľavčan*, *-ka* atď.), s ktorými sa u nás sporadicky stretávame. Ide o poľské znenie názvu mesta, ktoré v čase, keď patrilo k Nemecku, sa nazývalo *Breslau* a u nás *Vratislav*. Podobne ako nepoužívame názov *Soľnohrad* namiesto *Salzburg*, *Dobrosoľ* namiesto *Halle*, *Vitobreh* namiesto *Wittenberg* (tak píše napr. J. M. Hurban), nepoužíva sa dnes názov *Vratislav*. Dnes možno používať alebo pôvodnú

poľskú podobu *Wrocław*, alebo poslovenčenú podobu, ktorá vychádza z poľskej podoby názvu. Nazdávame sa, že v rozsahu, v akom sa u nás používajú zdomáčené cudzie vlastné mená typu *Rím* (v domácom prostredí, kým pri adresách do cudziny píšeme meno mesta pravopisom príslušného cudzieho jazyka), možno súhlasiť s používaním poslovenčenej podoby *Vroclav*. Odôvodnenie používať takúto podobu vidíme ponajprv v tom, že Pravidlá slovenského pravopisu pripúšťajú písať namiesto poľského *ł* obyčajné *l*, napr. *Slowacki*, *Łódź*. Názov *Wrocław* možno podľa toho písať *Wroclaw*. Pôvodný poľský pravopis ponecháva sa takto len pri *w*, ktoré v iných menách významných poľských kultúrnych centier alebo inak známych miest nahradzujeme obyčajným *v*, napr. *Krakov* (namiesto *Kraków*), *Varšava*, *Tarnov*, *Katovice* atď. To hovorí v prospech našej mienky, že možno používať zdomáčenú podobu poľského názvu mesta *Wrocław*, teda podobu *Vroclav*.

Vyskytuje sa tu ešte otázka, akého rodu je slovo *Vroclav*. Miestne názvy na *-ov*, *-ev* sú v spisovnej slovenčine mužského rodu, napr. *Leopoldov*, *Kijev*, *Kišinev*, *Kujbyšev*, *Lvov*, *Prešov* atď. Osobitné postavenie majú v systéme spisovnej slovenčiny len české mená zakončené na spoluhlásku *v*, napr. *Břeclav*, *Čáslav*, *Soběslav*, ktoré sú ženského rodu. Je však známe, že tieto mená v hovorovej reči sa u nás používajú ako podst. mená muž. rodu (počujeme často napr. „stojíme v Breclave“, nie *v Břeclavi*). Z toho môžeme vyvodiť, že v slovenčine badať príklon miestnych mien (a to nielen mien na *-v*, ale aj iných) k mužskému rodu. Vlastné mená miest ženského rodu sa obmedzujú len na niekoľko málo názvov (napr. *Budapešť*, *Bukurešť*). Aj podst. meno *Vroclav* je podstatným menom mužského rodu.

L. Dvonč

Uharkať sa (si). — Toto nárečové slovo vo význame ponosovať sa, sťažovať sa (*si*) používajú vo svojich dielach dve súčasné spisovateľky: Zuzka Zguriška a Anna Lacková-Zora. Obe žijú na západnom Slovensku, čo sa v nemalej miere odráža aj na jazyku ich diela, najmä u Zgurišky. Nárečové slovo *uharkať sa (si)* použili v takýchto kontextoch: *V noci sa u h a r k á, že hu blchy kúšu.* (Zgur.) — *Keď sa u h a r k a l a, že tej roboty je primoc ..., starý sa tak rozzúrila, že by ju bol vydungal.* (Zgur.) — *Vieš, že mi tu včera všetko poprevracala?* — *u h a r k a l s i na ňu* (slúžku) *pred ženou.* (Zora) — *Po tej stránke sa mu starký Valenčík viac ráz u h a r k a l, že preceptor ustavične behá do fary ...* (Zora) — Teda ako vidno, sloveso *uharkať sa (si)* je v literatúre zriedkavé. Okrem prác oboch spomenutých autoriek ho nájdeme ešte v diele odmlčaného Matúša Kavca. Svojou hláskovou podobou pripomína expresívne prifarbené sloveso *poharkať sa*, čiže pohádať sa, ktoré je bežné a zaužívané.

U oboch spisovateliek má slovo *uharkať sa (si)*, hoci je v autorskej reči, aj charakterizačnú funkciu, lebo v ich diele *uharkajú sa (si)* len západniari. Je teda v ich dielach charakterizačným nárečovým prvkom.

M. Hayeková

Poradiť sa s niekým a poradiť sa niekoho. — M. V. z Bratislavy: „Pri čítaní knihy Sira A. Conana Doylea Poklad z Agry, ktorú preložil Alfonz Bednár, mi napadlo, že sa vás opýtam, či je správnejšie používať výraz ‚Rád by som sa s vami o niečom poradil‘ — alebo ‚Rád by som sa s vami o niečom poradil, pán Holmes...‘, ako ho použil A. Bednár v spomínanom preklade na str. 133. V hovorovej reči som nikdy nepočul používať slovesá radiť (sa) a poradiť (sa) v takej súvislosti, akú použil vo svojom preklade Bednár. Ba ani v literatúre som na podobné spôsoby používania uvedených slovies nenarazil. A preto Vás prosím, aby ste mi vysvetlili, ktorý spôsob používania uvedených slovies je správny, resp. či sú správne obidva.“

Odpoveď: Väzbu *poradiť sa niekoho* s jednoduchým (bezpredložkovým) genitívom si spisovateľ Bednár nevymyslel; jestvuje v slovenskej ľudovej reči i v spisovnom slovenskom jazyku oddávna. Doklady, ktoré tu pripojíme, zreteľne potvrdia, že väzba *poradiť sa niekoho* pochádza z ľudovej reči: *Podme poradiť sa múdrych ľudí, veď ho máme už vo vreci.* (Dobšinský) — *Zlej matere sa poradil.* (Záturecký) — *„Treba sa i doktorov poradiť“, povie Hana starej.* (Timrava) — *Dlžník však prv, než by bol podpísal, poradil sa druhého fiškála a ten mu poradil, aby sa zjednal s bratom a prepustil mu čiastku, čo po otcovi dostane.* (Tajovský) — *Poradili ste sa rozumu, pán švagor, keď ste si to tak premysleli.* (Kalinčiak) — *A si sa neporadila nikoho?* (Kukučín) — *Porad sa ty aj iných múdrych ľudí, uvidíš, že ti pomôžu.* (Čajak)

Sloveso *poradiť sa* používa sa dosť často aj absolútne, bez vyjadrenia, s kým sa osoba vyjadrená podmetom radí, napríklad: *Poradíme sa ešte doma* [kde?], *čo povedia otec.* (Timrava) Okrem toho známe je spojenie *ísť poradiť sa k niekomu*: *Amerikán šiel sa poradiť k advokátovi.* (Tatarka)

Sloveso *poradiť sa niekoho* má taký význam ako výraz „vyžiadať/vypýtať si radu (návod na konanie) od niekoho“. Ba niekedy vyjadruje aj toľko čo „konať v zmysle niečej rady“. Keď si porovnáme sloveso *poradiť sa s niekým* s väzbou *poradiť sa niekoho*, pობадáme, že pri prvej z nich akoby obaja zúčastnení (ten, čo sa prišiel poradiť, i ten, čo radí) boli takmer rovnako činní. Ide tu teda o takzvanú recipročnú činnosť (porov. rozprávať sa). Naproti tomu pri druhej z nich aktívny v deji je prevažne ten, koho o radu požiadame. A práve pre tento jemný rozdiel aj v súčasnej spisovnej slovenčine potrebujeme obe väzby — i väzbu *poradiť sa s niekým* (porov. *rozprávať sa, diskutovať s niekým*) i väzbu *poradiť sa niekoho* (porov. *spýtať sa niekoho, žiadať niekoho, požadovať od niekoho*).

Pozoruhodné je, že medzi výpiskami, ktoré máme poruke v materiáli pre *Slovník slovenského jazyka*, niet ani jedného dokladu, v ktorom by pri slovese *poradiť sa niekoho* bolo bližšie určenie o tom. Ukazuje sa, že sa zväčša používa bez neho a len z predchádzajúcej súvislosti je jasné, čoho sa rada má týkať. Sloveso *poradiť sa niekoho* v súvislosti *poradiť sa niekoho o niečom* je zriedkavé, no nie nesprávne. Ale v takýchto prípadoch je dnes naozaj zvyčajnejšia väzba *poradiť sa s niekým* (o niečom).

No i pri tejto obmedzujúcej poznámke, ktorú nepokladáme nateraz za defini-

tívnu, treba znova povedať, že väzba *poradiť sa niekoho* je celkom správna. Známa je v ľudovej reči a potrebujeme ju aj v spisovnom jazyku.

Stručne na záver: Sloveso *poradiť* ako i bezpredponové *radiť* má priamu väzbu so štvrtým pádom *poradiť niečo (niekomu)*; naproti tomu zvrtné sloveso *poradiť sa* má alebo väzbu s inštrumentálom — *poradiť sa s niekým (o niečom)* alebo — ako sme ukázali — aj väzbu s bezpredložkovým genitívom *poradiť sa niekoho* a zriedka *poradiť sa niekoho (o niečom)*.

G. Horák

Menovaný sa dokázal ako dobrý pracovník. — D. L. z Košíc: „V istom hodnotení bola táto veta: ‚Menovaný sa dokázal ako dobrý pracovník‘. Podľa mienky niektorých spolupracovníkov táto veta nie je správna preto, lebo slovo dokázať nemôžno použiť vo zvrtnej forme, vraj tým menej v tejto väzbe. Podľa iného názoru uvedená veta je dobrá preto, lebo vybranejším spôsobom vyjadruje myšlienku ‚osvedčil sa ako dobrý pracovník‘. Prosím, aby ste nám oznámením Vášho stanoviska pomohli riešiť tento jazykovedný spor.“

Odpoveď: Najprv si treba povšimnúť sloveso *dokázať* v bežnom zmysle. Uvedieme naň dva doklady, a to jeden z odbornej literatúry a jeden z krásnej spisby: *Aby sa dal margarín i v zmesiach s maslom ľahko dokázať, predpisuje u nás zákon prídavky sezamového oleja.* (Grman) — *Nedokázali mu, že by sa bol sám podpálil, ale tak mu to vyrátali, že iba škodoval.* (Tajovský) Sloveso *dokázať* vo svojom základnom význame vyslovuje to, čo výraz „potvrdiť / preveriť pravdivosť“ istého konštatovania, tvrdenia tézy (hypotézy). Vo vede, a to najmä v prírodných vedách, sa pravdivosť tézy potvrdzuje skutočnou alebo navodenou praxou, teda pokusom (experimentom). Ak je isté tvrdenie nie očividné, treba ho aj v bežnom živote podoprieť dôvodmi, prečo ono platí, prečo sa zhoduje so skutočnosťou. Takto treba odôvodňovať pravdivosť tvrdenia najmä pred súdom, a to zvyčajne aj výpoveďami, svedectvom svedkov.

Sloveso *dokázať* je predmetové prechodné, lebo sa viaže s predmetom v štvrtom páde s predmetovou vedľajšou vetou so spojkou *že* na čele (*dokázať správnosť poučky, dokázať odvahu, dokázať silu; dokázal, že sa sám nepodpálil; dokázala, že bola včera doma*). Pri slovese *dokázať* sa obyčajne vyjadruje podmet (kto dokazuje) i predmet (čo dokazuje). V istých prípadoch zámerne nevyslovíme, kto dokazuje alebo dokazoval (dokázal). Vtedy z predmetu pôvodnej vety urobíme podmet a pri slovese *dokázať* použijeme zvrtné zámeno *sa*, napríklad: *Dokázala sa jeho nevina.* (úzus) — *To všetko sa dokázalo skvele pri prvom valnom zhromaždení dňa 4. augusta 1863.* (Vajanský) V takýchto prípadoch hovoríme o zvrtnom pasíve; podmet vety (*neviná, to*) nie je vykonávateľom, činiteľom deja (agensom), lež jeho znášateľom, trpiteľom (patiensom). Takéto vety môžeme prepísať do obyčajného pasíva. (*Bola dokázaná jeho nevina.*) Od slovesa *dokázať (sa)* vo vetách, ako je *Dokázala sa jeho nevina*, v ktorých zámerne nehovoríme, kto dokazoval, treba odlišiť v pravom zmysle slova zvrtné sloveso *dokázať sa* v takých vetách, kde podmet vety je aj vykonávateľom deja (podmet = agens). A práve o takéto prípady nám teraz ide. — Je veta *Menovaný sa dokázal ako dobrý pracovník* správna?

Podobne ako v problematickej vete (v spojení *dokázať sa ako dobrý pracovník*) zvrtné sloveso *dokázať sa* je aj v tejto: *Snúbenec dokázal sa nehodným.* (Timrava) Obe vety môžeme rozpísať do súvetia, v ktorom namiesto zvrtného slovesa *dokázať sa* bude jednoduché sloveso *dokázať* a k nemu sa bude viazať

vedľajšia veta majúca na čele spojku že: *Menovaný dokázal, že je dobrý pracovník.* — *Snúbenec dokázal, že je nehodný.* Keď si pozorne porovnáme toto znenie s pôvodným, zistíme, že nie je s ním úplne rovnoznačné. Znenie, ktoré je východiskom našej úvahy (*Menovaný sa dokázal ako dobrý pracovník*), vyjadruje, že príslušný podmet (menovaný) skutkami potvrdil, preukázal to, čo sa o ňom vo vete vyslovuje; naproti tomu v druhom znení (*Menovaný dokázal, že je dobrý pracovník*) by nemuselo ísť len o dôkaz prácou a skutkami. Sloveso *dokázať sa* má teda taký význam ako „prácou (skutkami) potvrdiť svoje schopnosti, ktoré sa práve vyžadujú“. V takých prípadoch sloveso *dokázať sa* je takmer úplne rovnoznačné s častejším slovesom *preukázať sa, osvedčiť sa*, no má proti nim navyše, možno povedať, prvok argumentu (argumentovania) proti možnému nesúhlasnému náhľadu. A práve pre tento obsahový prvok toto sloveso vzniklo, a teda nie je v spisovnej slovenčine neznáme. Napríklad: *Stroje bežali na Michelinových pneumatikách. Veľmi dobre sa dokázali.* (Horák) — *Porozmýšľame a uvidíme, ktorá metóda sa dokáže na pánu Púčikovi.* (Stodola)

Domnievame sa, že krátke vysvetlenie gramatickej a obsahovej náplne slovesa *dokázať sa* ako i doklady z našej literatúry zreteľne potvrdzujú, že sloveso *dokázať sa* v spisovnej slovenčine svoje miesto má.

Napokon pre lepší názor pripojíme ešte niekoľko dokladov na spomenuté aktívne i pasívne významy slovesa *dokázať sa* a zvratného *dokázať sa*.

1. a) *dokázať* (akt.): *Navštívil rodiny krémárov — tam dokázal, že vie hrať preferans.* (Fr. Kráľ) — *Aby svoju silu dokázal, odohnal všetkých sprostred izby a začal dolu hlavou na rukách chodiť.* (Timrava) — *Nežiadala to, ale chcel jej takto dokázať svoju lásku.* (Tallo) Sem patrí napríklad aj ustálené spojenie *dokázať niečo čierne na bielom*;

b) *dokázať* (zvratné pas.) *niečo*: *Dokázalo sa, že je to všetko nie pravda.* (Stodola).

2. *dokázať sa* (= dokázať požadované schopnosti): *Počas vojny organizácia naša dokázala sa ako mocná opora robotníckej triedy.* (Zúbek) — *Neotúžený mravne, preto nedokázal sa v živote.* (Šoltésová) — *U teba myslela som, že zvíťazí ambícia: Dokázal sa na vedeckom poli.* (Stodola)

Napokon treba ešte spomenúť sloveso *dokázať* vo význame „byť schopný urobiť“. Používa sa napríklad v týchto vetách: *Čo dokáže Tomáš, dokážeme aj my.* (Zúbek) — *Dedinskí filozofi, mudrci, poväčšine v živote nič nedokážu, sú neobratní v praktickej činnosti a ľudia nevážia si ich.* (Mináč) — *Keď si (dievča) na niečom zakladá, nech si zakladá na tom, čo vie a dokáže.* (Tatarka) — Aj v tomto význame sa sloveso *dokázať* používa celkom správne.

Opakujeme. Zvratné sloveso *dokázať sa* vo vete *Menovaný sa dokázal ako dobrý pracovník* sa používa z hľadiska vecného i gramatického významu celkom správne a výstižne. Upozorňujeme aj na heslo *dokázať* v I. diele *Slovníka slovenského jazyka*.

G. Horák

NOVÉ KNIHY VYDAVATELSTVA SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

DEJINY SLOVENSKEJ LITERATÚRY II

Literatúra národného obrodenia

Druhý zväzok Dejín slovenskej literatúry podáva obraz vývinu slovenskej literatúry od konca 18. storočia do päťdesiatych rokov 19. storočia.

Je dielom troch autorov; prvú časť o tvorbe osvietenecov napísal Milan Pišút, druhú o epoche Kollára, Šafárika a Hollého napísal Karol Rosenbaum a poslednú o štúrovskom romantizme Viktor Kochol.

Prednosťou II. zväzku Dejín slovenskej literatúry je jasný marxistický prístup k problematike vývinu našej literatúry. Preto v prvej časti ťažisko literatúry presunulo sa na literatúru svetskú a odhalila sa dvojprúdovosť vývinu literatúry v tejto epoche. V druhej časti K. Rosenbaum hlboko osvetlil a zhodnotil základné ideové prúdenie tohto obdobia, ktoré sa v predchádzajúcej buržoáznej vede najčastejšie vysvetľovalo falošne. V. Kochol pozorne a dôkladne spracoval epochu štúrovského romantizmu s podnetným dôrazom na publicistický charakter štúrovskej tvorby.

Prvý zväzok diela vyšiel r. 1958 pod názvom Dejiny staršej slovenskej literatúry.

Akademické vydanie dejín slovenskej literatúry je základným dielom našej literárnej histórie, patrí do každej knižnice a budú sa ňou zaujímať všetci pedagogickí a kultúrni pracovníci.

VSAV 1960, str. 560, obr. 71, viaz. Kčs 47, —

Kolektív

Z OHLASOV L. N. TOLSTÉHO NA SLOVENSKU

K 50. výročiu smrti L. N. Tolstého vychádza vo Vydavateľstve SAV obsiahly zborník Z ohlasov L. N. Tolstého na Slovensku. Jednotlivé štúdie, zaradené do zborníka, ukazujú, aký ohlas malo literárne dielo a filozofické učenie L. N. Tolstého na Slovensku, ako jeho tvorba ovplyvnila spoločenské myslenie od konca minulého storočia až po súčasnosť. Výber dokumentárnych fotografií dopĺňa textovú časť zborníka a je dokladom živého vzťahu Slovenska k veľkému ruskému spisovateľovi a mysliteľovi.

O knihu bude v jubilejnom roku Tolstého smrti živý záujem v celej našej kultúrnej verejnosti.

VSAV 1960, str. 332, obr. 11, viaz. Kčs 32, —

L. Holotík

ŠTEFÁNIKOVSKÁ LEGENDA A VZNIK ČSR

Publikácia je 2. vydaním knihy, ktorej 1. vydanie bolo hneď rozobrané. V práci sa objasňuje činnosť M. R. Štefánika za prvej svetovej vojny. Autor sa úspešne vyrovnáva so štefánikovskou legendou, šírenou v minulosti českou a slovenskou buržoáziou. Súčasne rieši mnohé doteraz neprebádané otázky, súvisiace so vznikom Československej republiky.

Pre vypracovanie monografie autor použil československú i cudzojazyčnú literatúru, vydané dokumenty, ale najmä nepublikované archívne materiály. Pozorne analyzuje buržoáznu literatúru a ukazuje, ako sa historické fakty zneužívali na vytváranie štefánikovskej legendy a súčasne ako slúžili na obhajobu záujmov jednotlivých buržoáznych skupín. Pre hodnotu práce má najväčší význam dôkladné využitie štefánikovskej pozostalosti a archívnych materiálov Ministerstva zahraničných vecí a Vojenského historického ústavu, kde sú uložené mnohé doteraz neprístupné dokumenty francúzskej proveniencie. Tento materiál umožnil presvedčivo doložiť Štefánikovu činnosť v službách francúzskeho ministerstva vojny, osvetliť mnohé doteraz neznáme a rekonštruované súvislosti medzi niektorými politickými akciami imperialistických veľmocí a oslobodi-

teľským „triumvirátom“ Masaryk—Beneš—Štefánik. Najdôležitejšie dokumenty sú pripojené k tomuto novému vydaniu a preložené do slovenčiny.

Určené historikom, politickým, osvetovým, kultúrnym a pedagogickým pracovníkom a každému, kto sleduje vývoj politických udalostí.

VSAV 1960, str. 576, viaz. Kčs 42,—

V. Filkorn

ÚVOD DO METODOLÓGIE VIED

Vo svojej práci autor rieši veľmi dôležitý gnozeologický problém úplného postupu od konkrétnych faktov k stanoveniu ich zákonitosti a ďalej k celému vedeckému systému. Skúma zákony a formy analýzy, uvádza súvislosti medzi analýzou a filozofickými ako aj špeciálne vedeckými kategóriami, rozvádza konkrétne formy analýzy, a to analýzu klasifikačnú (aj s jej dialektickými druhmi), vzťahovú, kauzálnu a dialektickú. V ďalších častiach skúma systémové stránky rôznych foriem analýz, t. j. skúma rozličné formy vedeckých zákonov ako odrazov rôznych druhov všeobecnosti jestvujúcich v prírode. Pomerne podrobne analyzuje dialektiku pojmov podstaty, nutnosti, náhody, zákona, systému a ich súvislostí. Zvláštnu pozornosť autor venuje vzťahu medzi indukciou a dedukciou. Dokazuje, že dedukcia sa dá vede primerane pochopiť len na základe materialistického svetonázoru. Záver knihy tvoria úvahy o pravidlách indukcie, ktorú autor presne definuje z hľadiska vedeckých systémov a analyzuje v duchu potrieb dialektiky vo vede.

Publikáciu možno pokladať za jednu z prvých našich dôsledne marxistických prác o konkrétnej vedeckej metodológii.

Určené pracovníkom v odbore filozofie, poslucháčom vysokých škôl a iným záujemcom.

VSAV 1960, str. 344, obr. 32, viaz. Kčs 27,—

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Ročník 26, 1961, číslo 1

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor: prof. dr. Eugen Jóna

Výkonný redaktor: dr. Ladislav Dvonč

Redaktor časopisu: Andrej Keder

Technický redaktor: Vladimír Štefanovič

Vychádza šesťkrát za rok.

Ročné predplatné Kčs 24,—, jednotlivé číslo Kčs 4,—

Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p. Martin

Výmer FK HSVZ, čís. 18163/50-II 3 — V-06*01491

Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky prijíma každý poštový úrad i doručovateľ.